

HELLA KEEM

Võru keel

Eesti TA Emakeele Selts

1997

Eesti Rahvusraamatukogu: 2-97-10426

EOD - Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand EOD): miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kaheteistkümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!

Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.-20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna - vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Naudi oma EOD e-raamatut!

- Saa originaalse raamatu ilme ja tunnetus!
 - Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
 - *Otsi & leia*:* Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.*
 - *Kopeeri & kleebi teksti ning pilte*:* Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitöötlusprogrammidesse.
- *Pole kättesaadav kõigis e-raamatutes.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu

- Tingimused: <https://books2ebooks.eu/csp/et/nle/et/agb.html>

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba 40 raamatukogu enam kui 12 Euroopa riigis. Otsi teenuse raames pakutavaid raamatuid: <https://search.books2ebooks.eu>
Lisainfo aadressil: <https://books2ebooks.eu/et>

HELLA KEEM

VÕRU
KEEL

EMAKEELE SELTS

Hella Keem

VÕRU KEEL

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA EMAKEELE SELTS

Tallinn 1997

Toimetanud

Aldi Sepp ja Mart Meri

Kaane kujundus

Tõnu Tender ja Aivar Täpsi

Tehniline teostus

Helju Kaal ja Indrek Hein

Korrektuuri lugenud

Salme Nigol ja Tõnu Tender

Emakeele Selts tänab Eesti Rahvuskultuuri Fondi kirjastamistoetuse eest ja raamatu mõtte algatajat Arvi Leoskit.

© Emakeele Selts, 1997

ISBN 9985-9007-3-1

EESSÕNA

Käesolev raamat tutvustab võru keelt ning on mõeldud kõigile Võrumaa ajaloo ja kultuuri huvilistele. Teos võiks sobida abivahendiks koolidele, sest eriti südamelähedane peaks see olema noortele, kellel on tõsine huvi oma esivanemate keele ja kultuuri vastu.

Raamatu esimene osa annab asjahuvilistele lähema ülevaate võru keele arenguseikadest ja põhjustest, miks Võrumaa keelepruuk ei ole ühtlane. Võrumaal võib juhtuda sedagi, et igal vallal on ise keel.

Vormiõpetuse peatükkides on kasutatud vanimatelt põlvkondadelt aastakümnete jooksul kirja pandud keeleainest, võrdluseks on toodud ka noorema rahva kõnepruuki. Keele pideva muutmise tõttu tuleb eriliselt hinnata just selle vanimat perioodi, mis ajas pöördumatu.

Et vähesed võrukeelsed näitelauseid grammatikapeatükkides ei suuda kõnekeelest anda ilmekat pilti, on raamatu lõpuossa paigutatud murdejutustused koos vähemtuntud murdesõnade sõnastikuga.

HELLA KEEM

VÕRU KIRJAVIISIST

Et võru keeles on häälikuid rohkem kui eesti tähestikus kirjatähti, tuleb võru keele kirjapanekul paratamatult appi võtta ka mõned foneetilised märgid. Siin kasutatav lihtsustatud kirjaviis muutub lugejale arusaadavaks pärast alljärgnevate selgituste läbilugemist.

1. Võru keele tähelepanuväärseimaks erijooneks on **kõrisulghääliku ehk katkehääliku ehk larüngaalklusili** olemasolu, mille tähistamiseks kasutame märki [?]. Pikaage suure arengu tulemusena on **muistne sõna lõpus olnud k või t** muutunud **katkehäälikuks**.

Eriti suurel määral on muutus tabanud just **k-ga lõppenud sõnu või vorme**. Kõrisulghäälik asendab algset *k*-d:

1) **kahe silbiliste deverbaliide** (verbist tuletatud nimisõnade) **lõpus**: *kastõ[?], rossõ[?], paisõ[?]*;

2) **ilmaütlevas**: *ilma söömäldä[?], mõtlõmalda[?], õpmalda[?]*;

3) **rajavas**: *kodoni[?], elo lõpuni[?], poolini seerini[?]* 'poolte säärteni';

4) **kaasaütlevas**: *pääga[?], kápäga[?], rihaga[?], puuga[?]*;

5) **da-tegevusnimes**: *võtta[?], kündä[?], juvva[?], paranda[?]*;

6) **käsk- ja keeldkõne teise isiku lõpus**: *tulõ[?]!, võta[?]!, puhka[?]!, är istku[?]!*;

7) **oleviku ja lihtmineviku eitavas**: *ma ei läpe[?], es maka[?], timä es usu[?]*;

8) **oleviku mitmuse esimeses ja teises isikus**: *saami[?], kaemi[?], kuami[?], saadõ[?], kaedõ[?], kuadõ[?]*.

Samuti kuulub kõrisulghäälik **gi- ja ki-liite lõppu**: *kiäki[?], ammuki[?], es tunnõki[?], midägi[?], ilma söömäldägi[?]*.

Katkehäälikuga lõpevad **mitmed määrsõnad ehk adverbid**, nagu *sinnä[?], tännä[?], eilä[?], ääsä[?], toona[?], ammu[?], lainalla[?]* jt.

Samasuguseks katkehäälikuks on arenenud ka **algne sõnalõpuline t**. Lausa hädavajalik on see:

1) **mitmuse nimetavas**: *paa[?] ja panni[?], mõtsa[?], latsõ[?], uhmrõ[?], länigu[?], hobõsõ[?], voonakõsõ[?], sugaragõsõ[?]*;

2) **mitmuse kolmanda isiku lõpus, nii olevikus kui ka lihtminevikus**: *söövä[?]*,

jääse[?], võtva[?], eläse[?], parandasõ[?], hüpiskellese[?], seije[?], jääje[?], võt'i[?], el'li[?], paraani[?], hüpiskel'li[?];

3) **nud-kesksõnas**: söönü[?], võtnu[?], tennü[?], elänü[?], parandanu[?], hüpiskelnü[?];

4) **tud-kesksõna mitmuslikes vormides**: kirä ommas 'saadu[?], päävä omma eletü[?], latsõ ol'lis söödedü[?], linak kol'gidu[?].

2. Ükski võru keele huviline ei tohiks unustada **kõrisulghääliku lausefoneetilist assimilatsiooni ehk sarnastumist**. Kui lause keskel katkehäälikuga lõppevale sõnale järgneb täishäälikuga algav sõna, siis kõrisulghäälikut ei hääldata: *latsõ omma 'ussaiah, piini 'ot'sva aida all rottõ*. Iseasi, kui katkehäälikuga sõna on eriti rõhutatud: *t'sia[?] aiah, 'varga[?] aidah*.

Tavaliselt muutub kõrisulghäälik järgneva sõna alguskaashääliku sarnaseks, niisiis assimileerub. Kirjapildi hõlpsama loetavuse huvides säilitab siinses käsitluses kumbki liitosis oma endise koha: *tulõ[?] 'tarrõ → tulõt 'tarrõ, latsõk 'kakkõsõ[?], minep 'põrgohe, joosõs 'sautarrõ, panõn 'nakrõ 'ahju küdsämä*. Juhul, kui katkehäälikuga sõna on kolmandas vältes (*'viska[?], 'tõmba[?], 'karga[?]*), ei tarvitse lausefoneetilist assimilatsiooni toimuda: *'viska viisu 'ussõ, 'tõmba tuhk 'paangi, 'karga 'kapstaaida*.

3. Hoolikalt tuleb jälgida ka **kaashäälikute peenenemist ehk palatalisatsiooni**. **Akuut (') palatalisatsioonimärgina** on vajalik:

1) paljudes **tegusõnades lihtmineviku tunnusena**: *aänd, laul', nõšt, taht', naar'd, lät's, ol'l, tul'l, karass', läüdäss', avit', pallõl', ossõnd;*

2) **lõpukao tõttu lühenenud i-tüvelistes sõnades**: *ko't, ka'pp, so'pp, pak'k, va'ng, ka'nt, ro'nt, ri'nt;*

3) **l-, r-, ja s-järgse j kao märkimiseks**: *pal'ass, nal'aga[?], pal'lo, ma'ramaa, ka'raga[?], va'roh, ku'ategijä, a'sa[?], a'satass, ko'saviin;*

4) **i-liste tegusõnade sisekao märkimiseks**: *'ta'mpma, 'võrkma, 'kol'kma*.

Väga tugeva palatalisatsiooni tähistajana on vajalik j: *lagja 'lai'* (os. *lakja*, sisseütlev *'lakja*). Samasse rühma kuuluvad sõnad *vagja 'vai', makjass 'maias'* (om. *'makja*). Kui sõna esimesele konsonandile liitub *j* koos madaldunud ä-ga, kirjutame *tjakk 'täkk', kjago 'kägu', njago 'nägu' – njago muidõ nätä[?], 'tervüss 'hindä teedä[?]*.

4. Arhailises võru keeles on alati olnud valitseval kohal **vokaalharmonia ehk täishäälikute kokkukõla** – ikka on esimese silbi täishäälikust sõltunud järgsilpide täishäälikud. Harjumuspärane näikse olevat nii **ä-harmonia**: *häbendämä, käper-dämä, värisämä, indsitämä 'itsitama', härmävidjä 'ämblik'* kui ka **ü-harmonia**: *hürähüss, 'sündümä, süttünü[?] 'paranenud', kergütänü[?], süküss, küdsänü[?], küttümä*.

Tuleb meeles pidada, et eesvokaalsete (i, e, ä, ö, ü) sõnade puhul kaasaütleva lõpp *-ga* ei muutu: *imäga?*, *esäga?*, *velega?*, *täditütrega?*. Tagavokaalsed (a, o, u) sõnad kuuluvad **õ-harmonia** valdkonda: *latsõkõnõ*, *saisatõllõss*, *varblasõlõ*, *kahrulõ* 'karule', *hobõsõga?*, *hammõkõist*, *kopõrdasõ?*.

5. **Ülipikkade keskkõrgete vokaalide** (e, ö, o) kõrgenemist tähistame *ij-*, *uy-* ja *üj-*ga: *mijl'* (om. *meele*), *tuyp* (om. *toobi*), *püür* (om. *pöörä*).

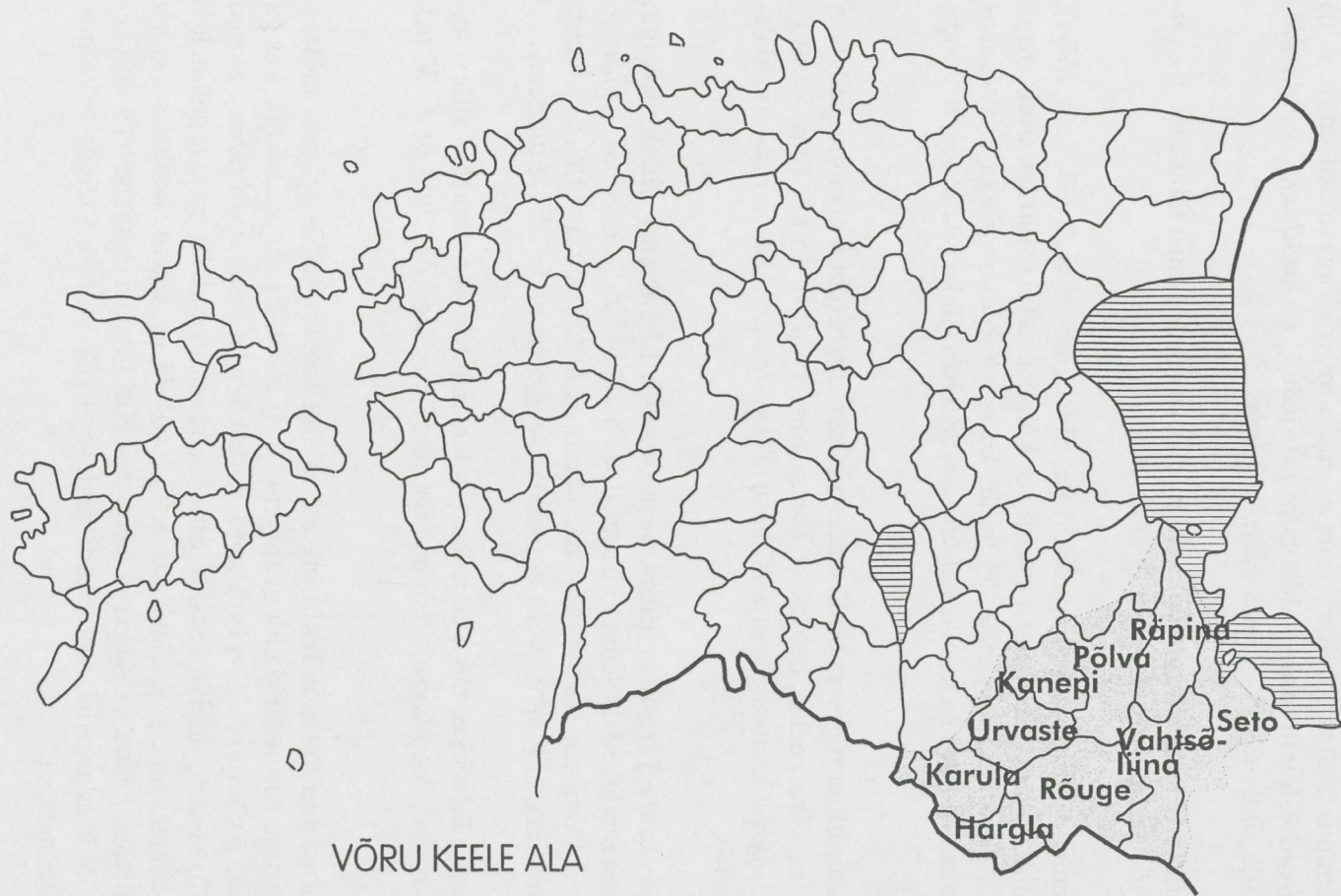
6. **Venepärase ülipika õ** märgime *õõ-*ga: *rõõsk* (om. *rõõsa*), *lõõr* (om. *lõõri*), *võõra* (a. nim. *võõrass*). Enamasti esineb see kõrgenenud *õ* **esimeses silbis**, nagu *nõna*, *sõsar*, *hõngutama*, *kõnõrusõ?* 'ristluud', *krõngsih*, *kõditama*, aga Vahtsõliinas ja Setos võib seda kuulda ka tagavokaalsete sõnade **teises silbis**: *põdõr*, *vagõl'*, *sõbõr*, *nõgõl'*, *ladõv*.

7. **Sõnalõpuline tugev ss** on lõunaesti kõnepruugis olnud tavaline, selleta ei tulda toime ka võru keeles, öeldakse: *kotuss* (om. *kotusõ*), *katuss* (om. *katusõ*), *oppuss* (om. *oppusõ*), *tuvvass*, *parandõdass*, *nätäss*, *matuss* (om. *matusõ*, m. alaleütlev *matuúsilõ*).

8. **Tegusõnale järgneva lühikese eitussõna ühendame sidekriipsuga**, sest häälduses kuuluvad mõlemad kokku: *tij-ei?*, *olõ-õi?*, *tulõ-õs*, *võta-as*, *näe-es*, *putku-ui?*, *ma lõõnü-üs*, *timä tiiä-äs*, *ma saanu-us tulla?*. Kirjas tuleks kasutada täielikku eitussõna, ülilühike *i* või *s* eitussõna asendajana on lohakuse tundemärk.

9. Võrumaa lääneosas, kus *h* järgsilbest kadunud, tuleks see asendada **silbivahe-märgiga** : *rõögä,üss*, *plagsa,ust*, *püme,üsi*, *sagõ,õlõ*, *lagõ,õss*, *libõ,õt*, *kadõ,ust*, *kobsa,uss*.

10. **Kolmanda välte märkimine** on vajalik loetava teksti selguse mõttes. Selleks kasutame **rõhumärki ehk graavist** (`) sõna ees. Ei ole ju ükskõik, kas on kirjutatud *salvõ* või *salvõ*, *korvi* või *korvi*, *villa* või *villa*, *sanna* või *sanna*, *surma* või *surma*. Rõhumärk puudub ühesilbiliste sõnade ees, samuti *kk*, *pp* ja *tt* puhul, kus teise välte näitajaks on *k*, *p*, *t*, näiteks os. *vok'ki* : *vok'ilõ*, os. *koppa* : *kopast*, os. *mat'ti* : *mat'ist*. Liitsõna käsitame iseseisva üksusena. Kui liitsõna esimene osis on ühesilbiline ja rõhulises asendis, osutub rõhumärk vajalikuks. Liitsõna järgosise kolmas välde jääb tähistamata.

VÕRUMAA KEELERÜHMADEST

Läti Henriku Liivimaa kroonika on ainuke teos, kust võiks leida andmeid ka võrumaalaste kaugete esivanemate kohta. Kahjuks me sealt sõnaselget vastust oma küsimustele ei saa. Henriku tsitaat 1220. aastast teatab: „Samuti läks ka lätlaste preester Ugandisse ja tuli Walgatabalwesse Pihkva pool ning ristimise sakramendi pühitsemisega kõige äärmistes külakestes avas neile ristiusu ja, viinud ristimise lõpule, pöördus Liivimaale tagasi.” Lausekatkend „läks endine lätlaste preester Ugandisse ja tuli Walgatabalwesse...” lubab oletada, et Ugandi ja Walgatabalwe (Valgepalu) olid kaks eri paikkonda, mis teineteisega kuigi tihedalt seotud ei olnud. Järelikult toimus ristimine praeguses Vahtsõliina kihelkonnas Noodasjärve lähedal Noodaskülas ja Sookülas. Küllap võis tegemist olla nüüdsete võrukeste kaugete esivanematega, kes nimetasid end tollal maarahvaks ja oma kõnepruuki maakeeleks.

Nähtavasti mõned ajaloo huvilised on saanud Läti Henriku tsitaadist aru teisiti ja püüavad venitada kunagise Ugandi piiri Pihkvani välja. Ugandi nimi on muutunud nii ihaldusyäärseks, et mõned noored on teinud ettepaneku **võru keele** asemel kasutusele võtta **ugandi keel**. Ugandi on saanud oma nime Vana-Otepääl asuvalt Uandimäelt (muiste *Ugandimäki*), see oli siis tolle paikkonna looduslik nimetus. Aga mispoolest Võru halvem on? Olen sama meelt Raimo Pullatiga¹, et Võro on jõe nimi. Meid toetab Võru esimese ehitusplaani joonestaja maamõõtja Bohmi saksakeelne nimekirjutus *Vorro*. Tol ajal meil ju *õ* tähte olemas ei olnud, sakslased kasutasid selle asemel enamasti *o*-d või *a*-d. Nagu mägestikujõed ikka, võis Võru jõgi olla võrengurikas. *Võrõng* tähendab hauakohta jões. Et kõik pikad sõnad sagedasel kasutamisel lühenevad, asendus **Võrõ** teine *õ* lihtsalt hellitussufiksi *o*-ga, saadi **Võro**. Minu meelest on Võro aus kohalik nimi. Ega jõgi süüdi ole, et nime laialdasem kasutuselevõtt toimus nõnda hilja, ju siis varem ei olnud selleks vajadust. Rahvatraditsiooni silmas pidades pidi Põlva muiste olema praeguse Võrumaa kõige jõukam ala, aga ega Põlva või mitmel pool esinev Kirepi polnuks maakonnanimena vastuvõetavam.

Juba eespool kerkis esile võrukeste kaugete esivanemate asukoha küsimus. Murrakute arengu jälgimisel on jäänud mulje, et võrukeste asuala ei ole muutunud. Keeles on säilinud palju arhailisi jooni, keele arengut on kujundanud ka rohked võõr mõjud.

¹ R. Pullat, Võru linna ajalugu. Tallinn 1984, lk. 17.

PÕHJARÜHM

Võru keele põhjarühma kuuluvad **Põlva, Räpina ja Kanepi**.

PÕLVA. Et mitme mõisa omanikel on olnud kombeks osta või vahetada ka erinevatelt murdealadelt pärit tööjõudu, ei pääsenud võõrmõjudest võru keele põhjarühma kuulunud Põlvagi.

Põlvas säilinud arhailistest joontest nimetame järgmisi:

1) muistse sõnalõpulise *-k* või *-t* asemel on **kõrisulghäälik**: *kastõ*[?], *`anda*[?], *imäga*[?], *latsõ*[?], *tulõva*[?];

2) **sõnaalguline h**: *hago*, *haud*, *hamba*[?], *hädä*;

3) **sõnalõpuline h**: *herneh* (os. *herneht*), *terveh* (os. *terveht*), *hoonõh* (os. *hoonõht*), *hamõh* (os. *hamõht*);

4) **h püsi mitmesugustes konsonantühendites**: *kahr* 'karu' (om. *kahru*); *vahr* 'võru' (om. *vahru*); *nühr* 'nüri' (om. *nührü*); *saisahtamma*, *murõhtamma*, *piini haugah-tass*; *vikaht*[?], *pilahk*[?] 'peerupih^t', *palohka*[?] 'pohlad', *molohkist* 'murakatest';

5) **tugev j-line kaashäälikute peenendus**: *ko't*, *tük'k*, *lum'p* 'lom'p', *ka'nd* 'kandis', *ka't* 'kattis', *vagja* 'vai', *lagja* 'lai', 'lakja 'laiali';

6) **ülipikk täishäälik h ees**: *maaha* 'maha', *taaha* 'taha', *päähä* 'pähe', *tüühü* 'töösse', *riihte* 'rehte';

7) **täielik vokaalharmonia**: *hädäldämä*, *ähvärdämä*, *hämärdümä*, *sünnütämä*, *vanakõnõ*, *kopõrdamma*, *tõrõlasõ*[?];

8) **teise silbi o püsi**: *eloline*, *kado*, *palotanu*[?], *kokko*, *jalgoga*[?];

9) **l-, r- ja s-järgse j kadu**: *va'rokaetuss* 'peegel', *ma'rah* 'marjul', *kirotuss* 'kirjutus', *pal'ass* 'paljas', *hal'ass* 'haljas', *ko'sa*[?] 'kosjad';

10) **he-lõpuline sisseütlev**: *kõivistohe*, *lepistühe*, *mõisahe*, *Põlvahe*; **ka määr-sõnades**: *aiksahe*, *rukussihe* 'kägerasse', *ilosahe*, *selgehe*;

11) **h- ja hn-lõpuline seesütlev**: *kotoh*, *koolih*, *tarõh*, *siihn*, *iijn*, *suuhn*, *käehn*;

12) **rohke a-mitmuse kasutamine**: *püttä* (a. nim. *pütt*), *pirda* (a. nim. *pird*), *kuusõ kukkaga*[?] 'kuuse käbidega', *ñjappaga*[?] 'näppudega';

13) **muistsest ksen- või kset-lõpust arenenud oleviku kolmanda pöörde vormid**: *opiss* : *opisõ*[?], *hüppäss* : *hüppäse*[?], *parandass* : *parandasõ*[?]. Samad lõpud on olnud toeks ka ühesilbiliste tüvedega verbide ainsuse kolmanda pöörde moodus-tamisel: *timä toosõ* 'toob', *sõöse* 'söüb', *jääse* 'jäáb', mitmuse kolmas pööre on siiski *va-lõpuline*: *nimät toova*[?], *söövä*[?], *jäävä*[?].

RÄPINA. See piirkond muutus asustuslooliste seikade tõttu keeleliseks segaalaks. 1728. aastal ostis Karl Gustav Löwenwolde Räpina mõisa valdused ja alustas suurte ehitustöödega: tellisevabrik, jahuveski, saeveski, paberiveski. Rajati uusi mõisaid,

ehitati mõisahooned, see kõik vajab tööjõudu. Rahva elu oli Rāpinas halvem kui mujal Võrumaa mõisates. Ränkaskeske tööle lisandus ebainimlik kohtlemine. Polnud siis ime, et paljud inimesed pagesid üle Peipsi Venemaale kergemat põlve otsima. Põgenike asemele tõi mõisnik tööväge oma Tartumaa mõisatest. Tõenäoliselt hakkas Rāpinasse tartumaalasi tulema juba alates 18. sajandi algupoolest, tööjõu juurdevool jätkus hiljemgi. Tekkis segaala, kus samaaegselt käibel mitu kõnepruuki.

Imelikul kombel on rāpinlased selles segadikus suutnud alles hoida väga vanu võru keele jooni. Nimetame kõige meeldejäävamaid:

1) **sõnaalgulise h püsi**: *haroline*, *hābelāss* 'hābelik', *harāga* 'harjaga', *hummogu*, *hoitma*;

2) **muistse sõnalõpulise k või t asemel kõrisulghäälik**, ehkki selle kasutamine ei ole järjekindel: *kastõ*[?], *rossõ*[?], *kanda*[?], *es tulõ*[?], *mingu*[?], *vanõmba*[?], *vāikesep* *poiskõsõ*[?];

3) **ka sõnalõpuline h on säilinud**: *murõh* (os. *murõht*), *hamõh* (os. *hamõht*), *veneh* (os. *veneht*, sisseütlev *vennehe*);

4) **ht püsi momentaanverbides**: *naarahtama*, *saisaht* 'seisatas', *murõhtanu*[?], *es haugahta*[?];

5) **täielik vokaalharmonia**: *hābendāmā* 'hābenema', *hāmmätüss* 'soust', *seletādā*, *lāügāhüss* 'hoop', *sündümā*, *nõstõtiva* 'tõsteti', *ossõndama* 'oksendama', *varbakõnõ*;

6) **he-lõpuline sisseütlev**: *paossihe*, *puhtehe* 'matusepeole', *Lepundihe* 'Lepundi poole', *kodokotsõhe* 'kodu kohta';

7) **h- või hn-lõpuline seesütlev**: *seeneh* 'seenil', *mõtsah*, *sālāh*, *takah* 'taga', *pāāhn* 'peas', *paahn* 'pajas', *maahn* 'maas';

8) **a-mitmus**: *parma* 'parme', *lasta* 'laaste', *kukka* 'kābisid', *talla* 'talusid', *lāppā* 'lompe'.

Rohke esinemusega äratavad Rāpinas tähelepanu ka sellised keelelised nähtused, mida mujal ette ei tule. Näiteks **teise silbi i muutumine e-ks**, eriti just tugevas astmes: *veete* 'veeti', *viide* 'viidi', *nätte* 'nähti', *pante* 'pandi', *tettevā*[?] 'tehti'. Samalaadset muutust võib kohata **jārgsilbeski**: *pessete* 'peksti', *ütelde* 'õeldi', *kastete* 'leibā' 'sõtkuti leiba', *parandeva*[?] 'parandasid'.

Jārgsilbes pakub huvi **o ületaotlus**. **Tugevas astmes on teise silbi u muutunud o-ks** isegi sääraastes sõnades, kus algselt o-d ei olnud: *kat's* *ʻsirko* 'kaks lindu', *ʻkutso*[?] 'kutsuda', *ʻhauko*[?] 'haukuda'. Ka kolmandas ja neljandas silbis ei ole o haruldane: *kõnõlno*[?] 'rāākinud', *korāto*[?] 'korjatud', *parāndano*[?] 'parandanud'. **Eesvokaalsete sõnade jārgsilbes kuuleme o asemel õ-d**: *süüdõ* 'süüdi', *sündõ* 'sündis', *vidānõ*[?] 'vedanud', *sündõnõ*[?] 'sündinud', *olliva ärā* *hāädõnõvā*[?] 'olid ära hävinud'.

Peale *adõr-* ja *ladõv-*tüübi on räpinlased **vahevokaali ehk švaa** kasutusele võtnud ka seal, kus teised lõunaeesti murrakud seda ei tunnista. Sageli võib kuulda *lehem* (pro lehm), *vihem* (pro vihm), *puhõm* (pro puhm), *kahõr* (pro kahr), *kõhõn* (pro kõhn), *käher* (pro kähr), *pähen* (pro pähn).

Erilise poolehoiu on võitnud **oleviku ainsuse kolmanda pöörde se-lised vormid**: *timä lööse* 'lööb', *sõöse* 'söüb', *kääse* 'käib', *veese* 'viib', *jääse* 'jääb', *saasõ* 'saab', *loosõ* 'loob', *toosõ* 'toob'. Veelgi hoogsamalt on võsunud **e-minevik**: *mähevä*[?] 'mähkisid', *laheva*[?] 'lõhkusid', *tasõ* 'tasus', *mak kere* 'ma kerisin', *opeme* 'õppisime', *vaheme* 'vahtisime', *usõva*[?] 'uskusid', *kasõva*[?] 'kasisid', *rühevä*[?] 'rühkisid', *rehome* 'materdasime (ussi)'.

Kogu materjaliga lähemalt tutvudes on jäänud mulje, et räpinlased on keeeloomes aktiivselt kaasa löönud. Tõsi küll, igapäevases kõnekeeles on võimust võtnud tartupärase keelendid. Vahel võib kuulda tartumaalastele omast epenteetilist palatalisatsioonigi, aga ometi on sealjuures suudetud alles hoida ka arhailisi võrulikke jooni.

KANEPI. Kolmandana võru põhjarühma kuuluv Kanepi ei ole samuti keelelt ühtlane. Kanepi kirikukihelkond loodi 17. sajandi seitsmekümnendail aastail Otepää, Urvaste ja Põlva kaugemate osade liitmise teel. Otepää kihelkonda kuulunud Valgjärve on segaala, kus paralleelselt kasutusel nii Tartu kui Võru murde elemendid. Võru palatalisatsiooni kõrval võib sageli kuulda tartupärase epenteetilist palatalisatsiooni – peenenduse (*i*-ainese) siirdumist kaashääliku ette: *ka'pp* 'kapp', *tü'kk* 'tükk', *pa'll* 'pall', *vä'llän* 'väljas', *pa'llas* 'paljas'. Kõrvuti eksisteerivad *üits* ja *üt's* 'üks', *kaits* ja *kat's* 'kaks', *laits* ja *lat's* 'laps'. Sõnaalguline *h* enamasti puudub: *aige* 'haige', *alestama* 'halastama', *ais* 'hais', tavaline on Tartu murdele omane *de-lõpuline* sisseütlev: *kerikude* 'kirikusse', *mõisade* 'mõisasse', ka adverbides: *alvembide* 'halvemini', *ennembide* 'varem'.

Põhiline osa Kanepi murrakust võib põgusal tutvumisel jätta vanapärase mulje. Võru keelele igiomaseid jooni tuleb ette selleski, näiteks:

1) **sõnaalgulise h püsi**: *halv* 'halb', *hirmutama*, *haarma* 'haarama', *härg*, *häötämä* 'hävitama';

2) **järgsilpide o on säilinud**: *pino* 'püstroigastest suveköök', *talolõ* 'tallu', *koton* 'kodus', *elokõrd* 'elamine';

3) **on toimunud algsete sõnalõpuliste k, t ja h arenemine katkehäälikuks**: *rossõ*[?] (os. *rossõt*), *latsõ*[?] (m. os. *lat'si*), *terve*[?] (os. *tervet*). Ainult hoogsas tervituses võis kord kuulda ka *h*-list vormi: *teret tereh* (varasem *terveh*). Kuid põhjalikumal uurimisel pakuvad huvi mitmed Tartu murde ja põhjaeesti keskmurde mõjul tekkinud eriarengud ja muutused.

Osa Kanepi kihelkonna mõisaid kuulus eri aegadel Tiesenhausenitele ja Ungern-Sternbergidele, kellel oli maavaldusi ka Tartu murdealal Rannus ja Puhjas. Ilmselt oli vahel tarvis tööväge tuua ka Tartumaa mõisatest. Tartumaalaste rohkearvulisest sissevedamisest annavad tunnistust niisugused keelelised arengud, mis on tuntud ainult Kanepi murrakus.

Tartu murdes on lõpukao (vokaali kadumine sõna lõpust) tagajärjel mõnede *a*-tüveliste nimisõnade *v* muutunud *u*-ks, esivokaalseis sõnus *i*-ks, niisiis *latva* > *ladv* > *ladu* 'latv', *lõtva* > *lõdv* > *lõdu* 'lõtv', *kesvä* > *kesv* > *kesi* 'oder'. Kanepis on samalaadsetel juhtudel sõnalõpulise vokaali kadumise korral tekkinud **vahevokaal ehk švaa**, seega *latva* > *ladv* > *ladõv*, samuti nagu *atra* > *adr* > *adõr*. Ja kui siis tartumaalased tõid kaasa sõnakujud *ladu*, *lõdu*, *kesi*, võisid need kanepilastele tunduda nii veidrad, et uustulnukaid hakati matkima ja pilkama. Et *ladu*, *lõdu* ja *kesi* olid matkijate meelest liialt nudid, **lisati vokaalistunud v-le v**, tekkis *laduv*, *lõduv*, *kesiv*. Hiljem näis see moodus nõnda meeldivat, et ka kõigis *ader*-tüüpi sõnades asendati senine švaa *u*-ga, eesvokaalseis sõnus *i*-ga. Tõenäoliselt nõnda sündisid Kanepi häälikulised „pärlid” *adur* 'ader', *sõbur* 'sõber', *pudur* 'puder', *nõdur* 'nõder', *põdur* 'põder', *sõgul* 'sõel', *nõgul* 'nõel', *vagul* 'vagel', *nagul* 'nael', *vedur* 'vedru', *tedir* 'teder'.

Esinemus paistab olema saareline. Samades paikkondades, kus *laduv*, *adur*, võib tähele panna teisigi Tartu murde jooni. Ilmselt on seal tartumaalaste arv olnud suurem, seetõttu mõjustamisvõimalusi enam. Nendes külates, kus kasutusel *ladõv*, *adõr*, *kesev*, *teder*, on murdekeel vanapärasem.

LÄÄNERÜHM

Võru keele läänerühma kuuluvad **Karula ja Urvaste**. Nendes paikkondades on arhailise võru keele alalhoiutingimused olnud kõige viletsamad.

KARULA. Sõjad on seda kihelkonda sageli laastanud. Korduvalt tühjaks jäänud taludesse on asunud järjest uustulnukaid Lätist ja Lääne-Eestist. Nagu sellistel puhkudel ikka, asub valitsevale kohale segakeel oma eriarengutega. Karulas äratavad tähelepanu **muutevormide topeltlõpud**, nagu *ollisi* 'oli', *tullisi* 'tuli', *avitisi* 'aitas', *võttisi* 'võttis', *tõstisi* 'tõstis', *puskisi* 'kaevas sarvedega', *sünnitisi* 'sünnitas', *sõitisi* 'sõitis'. Sisseütleva *he*-lõpu funktsiooni täidab **alaleütleva lõpp -le**: *kerikumõisalõ* 'kirikumõisa', *uhmrõlõ* 'uhmrise', *Karulalõ* 'Karulasse', ka adverbides: *ilusalõ* 'ilusti', *oolõtulõ* 'hooletult'; **seesütleva n asemel l**: *kotul* 'kodus', *sälläl* 'seljas', *sängül* 'voodis', *siäl* 'seas', *tarõl* 'toas', *kaemal* 'vaatamas', *ütel kuül* 'üheskoos'. Omamoodi

vaheldust pakuvad ka **kõni- ja nani-lõpud**: *nööri-kõni* 'nööri', *totukõni* 'tutikene', *poiskõni* 'poisike', *sõnnikõni* 'oinake', *voonakõni* 'talleke', *tõni* 'teine', *pernani* 'perenaine', *nani* 'naine'.

URVASTE. Ka Urvaste on segaala. Seal on keelelisi muutusi aidanud soodustada mõisnikud, kellel mõisaid erinevatel murrakualadel. Urvaste kihelkonna keskel paiknes **Vaabina** vald, mis omal ajal kuulus Vaabina mõisale. Võrreldes Võrumaa idapoolsete murrakutega, tundub vaabinlaste keelepruuk uuepoolne. Võru keelele omast katkehäälikut kuuleb harvemini kui setodel ja vahtsõliinlastel. Enamasti esineb see lause lõpul, erilise rõhutamise korral ka lause keskel. Aga **kõrisulghääliku assimileerumine** järgneva sõna alguskonsonandiga on tavaline: *ärl lät's* 'ära läks', *kasak kotun es käü?* 'kas sa kodus ei käinud', *kas tarrõ eit tulõ* 'kas tuppa ei tule'. Ka algset **sõnalõpulist h-d asendab katkehäälik**: *herne?* (os. *hernet*), *hoonõ?* (os. *hoonõt*), *terve?* (os. *tervet*). **ht-listes momentaanverbides on h kadunud**: *naaratamma* 'naeratama', *haugatamma* 'haugatama'; **h on kadunud ka us-lõpulist nimisõnade vahelt**, vahekohta paneme silbivahemärgi: *tsora,uss* 'sorin', *plagsa,uss* 'plaksak', *röögä,üss* 'röögatus'. Sisseütleva asemel kasutatakse järjekindlalt **alaleütlevat**, ja mitte üksnes Vaabinas, vaid ka naabervallas Linnamäel: *lät's kerikullõ*, *Võrulõ*, isegi adverbides: *õpip pareballõ!*, *laula ilusallõ!*

Nagu Tartu murdes, nii öeldakse Vaabinas: *kosjaesä*, *karjamaa*, *kurjategijä*, *külleluu*, *vällän*, naabervallas Linnamäel aga *košaesä*, *kařamaa*, *kuřategijä*, *küleluu*, *välän*. Samasugune *s-*, *r-* ja *l-*järgse *j* kadu nõrga astme vormides on omane kogu Urvaste murrakule, välja arvatud Vaabina. Huvitav on seegi, et Vaabinas seisab tegusõna järjekindlalt eitussõna järel: *eit tulõ?*, *ein näe?*, Linnamäe vanimas kõnepruugis on verb võrupäraselt eitussõna ees: *tulõ-õi?* ~ *tulõ-õijõ?*, *näe-ei?* ~ *näe-eije?*. Nagu Tartu murdes, on nii Vaabinas kui ka Linnamäel teise silbi *o* muutunud *u*-ks: *elu*, *kjagu* 'kägu', *illuss* (pro *elo*, *kjago*, *illos*), kuid sõnaalguline *h* on säilinud. Nähtavasti on selline olukord tekkinud väga ammu, sest kõik need erijooned on kinnistunud. Kogu rahvas kõneleb nõnda.

Teine selline saareke on Urvaste **Koigu**. Keel tundub seal Vaabinast veelgi uuepoolsem. Sõnaalguline *h* puudub täiesti. Pikemate sõnade lõpul kõrisulghäälikut ei hääldata, aga katkehääliku lausefoneetiline assimilatsioon näikse olevat harjumuspärane. Kasutusel on Tartu murdele omane *de*-lõpuline sisseütlev: *lät's* 'Antsladõ', *kerikudõ* 'kirikusse', *taivadõ* 'taevasse', ka adverbides: *kõvõmbidõ* 'kõvemini', *innembide* 'rutem'; ülekaalus on hiline *se*-minevik: *tiä* 'lõiksõ 'lõikus', 'murdsõ 'murdis', 'andsõ 'andis'. Koiguski on teise silbi *o* muutunud *u*-ks: *talü*, *manu?* 'juurde', *elu*, *kodu*. Kõigest hoolimata on tegemist võru keelega – koartikulatsioonitavad

(häälikute vastastikune mõjutamislaad) on võrupärased. Ka Koigu alamurraku muutusi tuleb pidada ammusteks. Kõik murdejooned on kinnistunud. Koigu endiste karjamõisate Anne ja Truuta piirkondade vanimatel elanikel on samasugune kõnepruuk.

Tekib küsimus: miks ja millal need keelesaarekesed on tekkinud? Nagu eespoolgi mainitud, on meie murdekeele arengus küllaltki tähtsat osa mänginud mõisnikud. Nii Vaabina kui Koigu puhul tulevad arvesse Tiesenhausenid. Nendel oli mõisaid Tartumaal Puhja, Rannu ja Otepää kihelkonnas. Just Tiesenhausenid näikse agaralt vahetanuvat talupoegi ühest paikkonnast teise. Võimalik, et sellist moodust kasutati sõnakuulmatute korralekutsumiseks, kuid Vaabinas võis tegemist olla ka valda tabanud suure õnnetusega, näiteks ikaldusest tingitud nälja või katkuga. Kõne alla võiks tulla Võrumaad laastanud suur näljahäda aastail 1601–1602. Paistab, et tartumaaalasi on suuremal hulgal sisse veetud just Vaabinasse. Samale mõisnikule kuulunud Linnamäe valla kõnepruuk on säilitanud rohkem vanapäraseid jooni.

Et Vaabinas äratub tähelepanu alaleütleva ületaotlus, jääb paralleeliotsingutel mõte peatuma Tartu murde läänerrühmale. Just Nõo, Puhja ja Rannu vanimal põlvkonnal on väliskohakäanded olnud suuresti au sees. Eakad keelejuhid ütlesid: *läits tõesele talule, viidi tõesele küläle, läits Mikule, läits Kilele, sõit Tartule*. Võrumaa põhja- ja idaosas on niisugustel juhtudel eelistatud sisseütlevat. Isegi sel juhul, kui talunime asemel pruugitakse perekonnanime, minnakse Vahtsõliinas *Kiutsonihe*² – Kiutsonite poole.

Tiesenhausenite käes oli Vaabina 16. sajandil ja 17. sajandi algupoolel kuni Rootsi ajani. Samal ajal valitsesid Tiesenhausenid ka Koigus. Keele põhjal otsustades jääb mulje, et Koiku on sisse veetud peamiselt Otepää inimesi.

Peale Vaabina ja Koigu pakuvad Urvaste kihelkonnas tõsist huvi endine **Vana-Antsla** ja **Vahtsõ-Antsla**. Mõlemas on rohkesti Karula ja Sangaste murdejooni, näiteks järgsilpides *a* asemel *e* või *õ*: *mineme*, *lapjugõ* 'labidaga', *agandõgõ*; *mine*- ja *line*-sufiksitate *i* on muutunud *e*-ks: *vakmene* 'vatkumine', *iitümene* 'ehmatamine', *liinalene* 'linnaskäija', *virmalene*; kohati kasutatakse seesütleva funktsioonis alalütlevat: *käve sannal*, *ol' l mõtsal*, *saiś nukal* (pro *sannan*, *mõtsan*, *nukan*). Samas piirkonnas võib kuulda sisseütleva asemel alaleütlevat: *lät's Vanamõisalõ*, *lät's Urvastõlõ*, *minep põrgulõ*, *sai taivalõ*, kuid mõned talud eemal võib vanima põlvkonna kõnes tähele panna vanapärast *he*-lõpulist sisseütlevat: *tsagimõhe* 'künasse', *süämehe* 'südamesse', *mõisahe* ja läänepoolsele Võru keelepruugile omast *n*-lõpulist seesütlevat: *mõisan*, *uhmrõn*, *õüssen* 'esikus'. Sõnaalguline *h* on enamasti

² Võru idarühma kõnepruugis kasutatakse üsna sageli kohanime asemel taluomaniku pärisnime (praegusel juhul Kiutson).

kadunud, teise silbi *o* on muutunud *u*-ks.

Ajalooandmetest ei selgu, millal ja kuidas Karula kihelkonna idapoolne osa sattus Urvaste kihelkonda kuuluva Vana-Antsla mõisa ja valla alla. Igatahes 1669. aastal loeti Karula kiriku liikmete hulka 33 Antsla talupoega, 18. sajandil olid need talud märgitud Vana-Antsla Jauga-nimelise karjamõisa järgi. Karjamõisat polnud enam olemas, maa oli jagatud talupoegadele. Nähtavasti oli Jauga varem iseseisev Karula kihelkonna mõis, kuid hiljem läinud Vana-Antslaga ühise omaniku kätte.

Vana-Antsla ja Vahtsõ-Antsla on 17. sajandi teisest poolest alates olnud Löwensternide oma. 18. sajandil omandasid nad lisaks Antsla mõisatele ostu teel Sangaste kihelkonnast Kuigatsi, Pringi, Soontaga ja Vaalu. Teatavasti on Sangaste ja Karula murrakutel ühiseid jooni. Võimalik, et Antsla mõisatesse on tööjõudu toodud ka Sangastest. Paratamatult jätab Vana-Antsla ja Vahtsõ-Antsla rahva kõnepruuk üsna segase mulje, kohati on ülekaalus Karula-Sangaste erijooned, kohati Urvaste omad.

Keele poolest näikse Urvaste alamurrakutest kõige vanapärasemad olevat Kärgula ja Sõmerpalu. Isegi võru keelele tunnuslik teise silbi *o* on seal säilinud, muudest võrupärasustest rääkimata.

LÕUNARÜHM

Võru keele lõunarühma kuuluvad **Hargla** ja **Lääne-Rõuge**.

HARGLA. Keelelt väga huvitav on idapoolne Hargla, eriti **Mõniste** ja **Saru**. Läänepoolne osa on korduvate sõdade tagajärjel saanud tühjadesse taludesse rohkesti uusasukaid Lääne-Eestist ja Mulgist, mistõttu kogu ala on segakeelne.

Hargla on noor kihelkond, mis moodustati alles Rootsi aja lõpul. Varem kuulusid sealsed talupojad ositi naaberkihelkondade alla. Läänepoolsed külad said Sangastele, Mõniste ja Saru jäid Üxküllide igivana omandina Urvaste kihelkonnale. Vahepeal ehitati Harglasse puukirik. Rootsi kuninga Karl XI käskkirjaga tunnistati Hargla kogudus ja kihelkond 1694. aasta 21. aprillist iseseisvaks.

Hargla murrakut on peetud väga vanapäraseks. Keeleuurijaid on üllatanud ja mõtlemata pannud rühm sõnu, mis oma vormilt on tublisti arhailisemad kui senini Kagu-Eesti vanimatelt keelejuhtidelt kirja pandu. **Hargla näited:** *karhh* 'karu' (om. *kahru*, os. *'karhhu*), *kõrhh* 'turi' (om. *kõhri*, os. *'kõrhhhi*), *nürhh* 'nüri' (om. *nõhri*, os. *'nürhhü*), *parhh* 'kult' (om. *pahru*, os. *'parhhu*), *varhh* 'võru' (om. *vahru*, os. *'varhhu*), *tarhhaid* ~ *tarhh* 'karjaaed' (om. *tahra*, os. *'tarhha*). Et Hargla vanimas kõnepruugis suhtutakse soosivalt astmevaheldusse, **on nõrgas astmes toimunud metatees ehk häälikute ümberpaiknemine. Kagu-Eesti näited:** *kahr* (om. *kahru*, os. *'kahru*), *kõhr* (om. *kõhri*, os. *'kõhri*), *nühr* (om. *nührü*, os. *'nühru*), *pahr* (om. *pahru*, os.

`pahru), *vahr* (om. *vahru*, os. *`vahru*), *tahr* (om. *tahra*, os. *`tahra*).

Tahaks teada, kus nende igivanade keelevormide säilitajaskond nii kaua on omaette eliskelnud, et keelelises arengus siinsetele hõimudele järele ei jõudnud. Meenub laialdaste huvidega August Wilhelm Hupeli teade aastast 1782. Tema andmetel pidi terve vööt eestlaste asulaid ulatuma läbi lätlaste maa Kalnamuisast Trapene ja Koivalinna kaudu Valgani. Ju kõne all võisid olla muistsed eesti keele-saarekesed. Ime siis, kui mõned Koiva-äärsete *maameeste* pered tee leidsid sõdade tõttu tühjaks jäänud Mõniste talusesse. Kogemused on näidanud, et kui on satutud erineva kõnepruugiga alale, hakkab kumbki pool kramplikult kinni hoidma omast, esile tõstes oma keelepruugi hinnatavaid omadusi. Nõnda on tekkinud värdvormid ja topelttunnused. Hargla vanimate keelejuhtide värdvorme tuleb ette peamiselt tugevas astmes, näiteks a. os. *`karhru* (pro *`karhhu* 'karu'), *`varhru* (pro *`varhhu* 'võru'), a. om. *`perhre* (pro *`perre* 'pere'), *`murhrõ* (pro *`murrõ* 'mure'), *`parhra* (pro *`parra* 'paraja'). Ilmselt on sel moel tahetud sõnavormile lisada tugevust. See tugev *h* on mõnistlastele nõnda meeldinud, et seda on hääldatud ühesilbilistele *n*-ga lõppevatele adverbidele otsa: *konh* (pro *kon* 'kus'), *manh* (pro *man* 'juures'), *tanh* (pro *tan* 'siin').

Harglas on kahesilbilis is nimisõnus toimunud lõpukadu, mistõttu järele on jäänud pelk tüvi: *sõpr* 'sõber', *atr* 'ader', *putr* 'puder', *kapl* 'nöör', *sõkl* 'sõel', *latv*, *kesv* 'oder', *äkl* 'äke', *õkv* 'õgev'. Häälduse hõlbustamiseks vahevokaali lisamist ei ole peetud vajalikuks. Mõnedes *a*-tüvelistes tegusõnades näikse sisekadu olevat lõplikult toimumata: *`andava*² (pro *`andva*²), *`tahtava*² (pro *`tahtva*²), *lättävä*² (pro *lätvä*² 'lähevad'), *`murdava*² (pro *`murdva*²); näiteid *nud*-kesksõna kohta: *võttanu*² 'võtnud', *laulanu*² 'laulnud', *sõitanu*² 'sõitnud', *leüdanü*² 'leidnud'; enamikul siiski kasutusel *u*-line variant nagu Karulas: *võttunu*², *juuskunu*², *vannunu*² 'vandunud', *pessünü*² 'peksnud'.

Tähelepanu väärib muutevormide korrapärane astmevaheldus, mispuhul nõrga astme vokaal on järjekindlalt madaldunud: *pihmess* 'pehmeks' : *pehme*²; *liht* : *lehe*; *rihm* : *rehma*; *lihm* : *lehmä*; a. om. *uhmrõ* : *ohmõr* 'uhmer'; sisseütli. *kühmä* : *köhmän* 'kühmus', *kuhja* : *kohjan* 'kuhjas'; *surhma* : *ma sohrõ* 'surusin'. Huvi pakuvad ka klusiilita keeldkõne näited: *alam mindük kuu*² 'ära mine koju'; *alat tetün* 'nal'la 'ära tee nalja'; *alap pandus* 'süula 'ära pane soola', *alat tappu*² 'ära tapa'.

Vanapärastest joontest paistab silma *h* püsi *hus*-lõpulistes deverbaalides: *kääksähüss* 'kääksatus', *röögähüss* 'röögatus', *paugahuss* 'paugatus', *kungahuss* 'sületäis', ka sekundaarne *h* püsi *eða*-adjektiivides: *jämehep* 'jämedam', *libõhõt* 'tuhalehelist', *kibõhõp* 'kibedam', *halõhõss* 'haledaks', *sagõhõt* 'paksu'. Seesütleva lõpp vanimas kõnepruugis on *-hn*: *iijn* 'ees', *siihn* 'siin', *maahn* 'maas', *tüühn* 'töös',

veerehn 'ääres', takahn 'taga', sisseütleva lõpp -he näikse olevat kadumas: `põht' ahe 'rehealla', `taivahe, `mõisahe, minemähe 'minema', valitseval kohal on tartupärane de-lõpp: `põrgudõ 'põrgusse', `vankridõ 'vankrisse', `kerikudõ 'kirikusse', `riihhede 'rehte', koguni ma-infinitiivis: `hõikmadõ 'hüüdma', `palamadõ 'põlema', `hagõmadõ 'hurjutama', `lugõmadõ 'lugema', `tegemäde 'tegema', `kaemadõ 'vaatama'. **Muistne k, t ja h on asendunud kõrisulghäälikuga, katkehääliku lausefoneetiline assimilatsioon toimib ka Hargla põhiosas (Mõniste ja Saru).**

LÄÄNE-RÕUGE. See on üldilmelt vanapärase sõnavaraga korralik Võrumaa murrak. Arhailisi jooni on vähem kui Ida-Rõuges. Siin-seal võib täheldada mõningaid lääne- ja tartumurdelisusi. Võrupärane järgsilpide o on muutunud u-ks: *illuss* 'ilus', *elu*, *kodu*, *kokku*, *hummug* 'hommik', *himmu* 'himu', *hummugunõ* 'hommikune'. Kahe-silbiliste nimisõnade lõpukadu on toimunud, hääliduse hõlbustuseks on olemas vahevokaalgi, aga esimeses silbis üllatab pikk täishäälik: *sõõgõl* (pro *sõgõl*), *aadõr* (pro *adõr*), *keesev* (pro *kesev*), *sõõbõr* (pro *sõbõr*), *kaabõl* (pro *kabõl*), *puudõr* (pro *puudõr*), *äügel* (pro *ägel*), *õõgõv* (pro *õgõv*). Paistab, et tõuge selliseks muutuseks ei tulnud väljastpoolt. Kohati Tartu murdes, eriti Tartu-Võru segaalal Räpinas on esimese silbi diftongi komponendid nõrgas astmes assimileerunud, mistõttu on tekkinud pikk vokaal. Küllap sellise häälidustavaga naabreid esialgu pilgati ja matkiti, hiljem võis hakata pikk vokaal rõugelastele nii meeldima, et see võeti kasutusele ka seal, kus polnud vajadust. Diftongist arenenud pikk täishäälik on leidnud sännalastegi poolehoiu, öeldakse *paagalõ* 'paigale', *vaavass* 'vaevaks', *põõmõti* 'põimati', *lõõmõ* 'lõime', *lõõgati* 'lõigati', *kaavõtu*[?] 'puust õõnestatud', *ma hõõgi* 'ma hõikusin', *käänü*[?] 'käinud', *ma maadsi* 'ma maitsesin'.

Tähelepanu pälvib **alaleütleva ületaotlus**. Sisseütleva asemel on enamasti alaleütlev: *Võrulõ*, *Rõugõlõ*, *Antslalõ*, *Tartulõ*, *tõrdulõ* 'tõrde', *sumpõlõ* 'linalikku', *huhmrõlõ* 'uhmrise', *kõlgussõllõ* 'õlgede panipaika', *esikullõ* 'esikusse', *kavvõmballõ* 'kaugemale'. Aga seesütleva käände lõpp on ikkagi **-hn**: *mõtsahn* 'metsas', *kõrrahn* 'korras', *pinuhn* 'roigastest suveköögis', *tõõsõhn* 'teises', *suuhn* 'suus', *tüühn*, *vijhn*. Ka **j kadu l ja r järel** on võrupäraseid jooni: *säläga*[?] 'seljaga', *sõaväläl* 'sõjaväljal', *välähn* 'väljas', *neläni*[?] 'neljani', *pal'ass* 'paljas', *karuss* 'karjane', *karäga*[?] 'karjaga', *koränu*[?] 'korjanud', *varu* 'vari'.

Tõenäoliselt on võõraste murdejoonte Lääne-Rõugesse pääsu soodustanud Budbergid, kes valitsesid Sänna, Korgõpalu ja Tsooru mõisates üle saja aasta. Nende suguvõsal oli mõisaid Räpinas ja Tartumaal. Vajaduse korral polnud tollal tööjõu ühest mõisast teise toimetamisega raskusi. Kuuldavasti olnud Budbergid ettevõtlikud mehed. Nende nimedega olevat seotud ka Hurda külade tekkelood Rõuges ja Tsoorus.

IDARÜHM

Idarühma kuuluvad **Ida-Rõuge, Vahtsõliina ja Setomaa**. See keeleala näikse olevat võõrmõjudest enamvähem puutumatu, järelikult kõige vanapärasem. Endastmõistetavalt on seal säilinud **nii sõnaalguline h kui ka järgsilpide o**. Muiste sõna lõpul olnud **k ja t on asendunud kõrisulghäälikuga**, aga sõnalõpu **h on vanimas kõnepruugis alles hoidunud**: *hoonõh* (os. *hoonõht*), *lapõh* 'sea küljeliha' (os. *lapõht*), *terveh* (os. *terveht*), *terehkäsi* 'tere' – *ma ei annas sullõ terehkätt ka, ku sa sääne olt* 'ma ei tereta sind ka, kui sa niisugune oled'. Noorematel on ainsuse nimetavas algne *h* asendunud katkehäälikuga, aga osastavas on *h* alles: *rõibõ*[?] (os. *rõibõht*), *purro*[?] (os. *purroht*), *hamõ*[?] 'särk' (os. *hamõht*), *ime*[?] (os. *imeht*).

Muistseis häälikuühendites rh ja lh on toimunud metatees: *kahr* 'karu' (om. *kahru*, os. 'kahru'), *nühr* 'nüri' (om. *nürrü*, os. 'nürrü'), *pahr* 'kult' (om. *pahru*, os. 'pahru'), *võhl* 'kade ja tige inimene' (om. *võhlu*, os. 'võhlu'). **Ülipika täishääliku või kaksiktäishääliku püsimist on soodustanud neile järgnev h**: 'riihte' 'rehte', 'miihi' 'mehi', 'suuhhõ ~ 'suuhtõ' 'suhu', 'puuhtõ' 'puu otsa', 'jahtuma' 'jahtuma', 'seohhu' 'sellesse', 'jauhha' 'jahu'.

Võru idarühmas on tavaline **he-sisseütlev**: *kerikohe* 'kirikusse', *Petserehe*, *kambrõhe* 'kambrisse', *nurmikuhe* 'puust toidunõusse', *põrgohe* 'põrgusse'. **Seesütleva hn-lõppu on enamasti kasutatud Ida-Rõuges**: *mõttõhn ja meelemn* 'mõttes ja meeles', *suu lukuhn* 'on vait', *liinahn* 'linnas', *kohn* 'kus', *tahn* 'siin', *nõuhn* 'nõus'; **Vahtsõliinas, kus helitu n kipub kaduma, lepitakse h-ga**: *mõtsah*, 'metsas', *kotoh* 'kodus', *marjah* 'marjul', *nurmõh* 'nurmel', *siih* 'siin'. Võru idarühma **ht-liste tegusõnade** puhul on võimalik tutvuda **järgsilpide astmevaheldusega**: *naarahamma* : *naarahhass* 'naeratab'; *murõhtamma* : *murõhhass* 'mureteb'; *unõhtamma* : *unõhhass* 'unustab'; *suigahtamma* : *suigahhass* 'tukub'. **Ka hus-lõpulistes deverbaalides on h alles**: *rõögähüss* 'rõögatus', *kräägsähüss* 'krääksatus', *plagsahuss* 'plaksatus', *paugahuss* 'paugatus', *haugahuss* 'haugatus'.

Vana võru keel tundub olevat silmapaistvalt **h-rikas**. Küllap seda rikkust on aidanud suurendada asjaolu, et *h-l* on tulnud täita ka algse dentaalspirandi aset: *magahamma* : *magahasõ*[?] 'magavad'; *lubahamma* : *lubahasõ*[?] 'lubavad'; *pagõhõsõ*[?] 'põgenevad' : *pagõhõja*[?] 'põgenejad'; *rabahamma* 'linu rabama' : *rabahasõ*[?]; *palahamma* 'heinu kaarutama' : *palahasõ*[?]. Ka *hus-lõpulistes* nimisõnades: *lubahuss* 'lubadus', *magahuss* 'magamine', *halõhuss* 'haledus', *segähüss* 'segatis', *rasõhuss* 'raskus'. Tähelepanu väärivad *eda*-adjektiivid, milles samuti *h* säilinud: *hõbõhõt* 'hõbedat', *kibõhõp* 'kibedam', *libõhõst* 'tuhalehelisest', *ligõhõp* 'märjem', *pümehet* 'pimedat'.

Võru idarühma keel on rikas väga vanapäraste sõnade ja sufiksrite poolest. Eriti huvipakkuv on tegusõna. Momentaansust väljendav **järelliide ehk sufiks *hut*** on nõnda vana, et mujal seda enam ei kasutata, aga Ida-Rõuges, Vahtsõliinas ja Setos on ta vajalik, vanima põlve kõnepruugis vahel vältimatugi: *tõigahutma* 'peaga noogutama', *timä tõigahut*; *liigahutma* 'liigutama', *ma liigahuti*; *tänähütmä* 'äkki kirsatama, karjatama', *kana tänähüt*; *haugahutma* 'äkki haugatama', *pini haugahut*; *putahutma* 'puudutama' – *ku jalg kohe putahut, nii olõ kummalõ*; *ikahutma* 'pisut nutma', *lat's ikahut*; *litsahutma* 'pisut litsuma', *litsahutnu*?; *nühähütmä* 'pisut nühki-ma', *timä nühähüt*.

Nagu eeltoodust selgub, on Võrumaal kaks vanapärase kõnepruugiga keskust: Ida-Hargla ja Võru murrakute idarühm. Esimene on mõõdetelt kitsuke ala, kuhu vanapärased jooned näikse olevat kaasa toodud mujalt, teine on laia põhjaga keskus, mis on samal kohal suutnud püsida aastasadu. Selle keelelise omapära on mõnevõrra aidanud alles hoida lähikonnas asunud setod, kellega on oldud heas läbisaamises. Ammustaega Vene võimu alla sattunud kreekakatoliku usku setosid on vahel peetud eri hõimkonda kuuluvaks rahvakilluks, kuid keele järgi otsustades ei vasta sellised arvamused tõele. Kui setode keelepruugist vene laenud ja muud venepärasused maha arvata, jääb järele võru keel. Hüüdnimi *seto* näikse pärinevat 1739. aastast, millal Räpina paberiveski juba töötas ja toodangut andis. Paberiveski vajas kaltse. Petseri lähikonna eestlased ostsid Petseri savinõude tööstusest potte ja kausse, mida veeti koormaviisi Tartumaale ja kaugemalegi. Kaup vahetati kaltsude vastu, kaltsud müüdi paberiveskile. Leidus selliseidki kausitahtjaid, kes vanapärasest kagueesti kõnepruugist ei saanud aru. Siis käis kauplemine naeru ja naljaga pooleks. Enamasti püüdsid kausikaupmehed vanapäraseid sõnu vältida, aga kauba näitamisel tuli korduvalt küsida: „Kas taht *setä* (*pro* seda) vai *setä*?” Korduv *setä* ja järgsilpide *o* valmistasid ostjale lõbu. Polnud siis ime, kui järgmiste kaubareiside ajal rõõmsalt hüüti: „Tere, *kausiseto*! Tere *seto*!”

Kausikaupmehed hüüdnime pahaks ei pannud, nende meelest tundus *seto* sõbralik ja kodune. Eks laste ristimisel oli papp kirjutanud kirikuraamatusse pikad vene nimed, aga pärast ristimist püüdnud laste vanemad võõraid nimesid suupärasemaks muuta: Irinast sai Iro, Efimiast Hemmo, Nikitast Kito ja Fedorist Hõödo. Võõrast nimest sai *hellänimi* 'hellitusnimi'. Üsna sageli oli hellitussufiksiks *o*. Hüüdnime populaarsust tõstis Räpina kirjamees Hermann Julius Schmalz, kes setoaineliste naljalaulude ja -lugudega saavutas suurt menu.

VORMIÕPETUS

Vormiõpetus ehk morfoloogia tegeleb keele grammatilise ehitusega. Igas keeles on kaks põhilist koostisosa: **sõnavara ja grammatiline ehitus**. Grammatiline ehitus säilib sõnavarast kauem. Sõnavara muutub koos elukorra ja majanduslike tingimuste muutumisega. Tarbetuks muutunud vanapäraste tööde ja tööriistade nimed pikapeale paratamatult ununevad, õnneks on suur hulk meie vanapäraseid sõnu keelehuviliste poolt päästetud ja arhiividesse hoiule antud. Küllap talletatud sõnavaral on omaette väärtus. See lubab meil heita pilgu sajanditetagusesse maailma. Näiteks käesolevas raamatus esitatud Urvaste Patupera tekst tutvustab meid sõõrupõletamise ja kütisekütmisega, niisiis rohket saaki töotava uudismaa ettevalmistamisega. Eakal pereisal olnud kolm *käsikivi*, kuid *vesikivi* ehk *veskivi* puudus. Teadagi olnuks vilja-jahvatamine veskil tulemusrikkam ja hõlpsam kui käsitsi.

Räpina tekstis räägib aastates taat vanaisaegsest sõidu- ja veoriistade valmistamisest. Rauapuudus olnud nii suur, et regedele pandud pikemate sõitude tarbeks kasepuust tallad alla. Tallinna sõiduks pidi ilmtingimata kaasa võtma tagavaratallad, vastasel korral ei oleks koju tagasi saanud. Ka puutelgedega vankrid ei olnud kuigi kindlad sõiduriistad, õiget rattamääretki polnud olemas. Kui tee ääres konna nähtud, püütud see kinni ja pistetud rattarummusse määrdeks. Ju siis kasu oli konnastki, rattad liikusid libedamini.

Et keelt hästi osata, peab õppija kursis olema nii varasema kui ka hilisema keelepruugiga. Muidugi peab ta tundma keele grammatilist ehitust. Kõige tähtsam sõna osa on **tüvi**, sellele võib lisanduda **liide**, **tunnus** ja **lõpp** (*maga/mis/te/st*). Tähtis koht vormiõpetuses on sõna **sisehäälikutel**. Algavad need pearõhulise silbi esimesest vokaalist, lõpevad järgmise silbi vokaali ees (*/el/ämä, h/ab/ima, `h/yyul'm/a, `p/üüdn/ü? /up/in, s/ikk/uss, `s/õpr/uss*). Astmevahelduslikes *ik-* ja *kond-* liitelistes ning klusii-liga lõppevais võõrsõnades määratakse sisehäälikud sõna lõpust (*häbel/ik* : alaleütl. *häbel/ik/õlõ, puiõst/ik* : mitm. os. *puiõst/ik/ka, hõimk/ond* : seestütl. *hõimk/onnn/ast, kabin/et'* : sisseütl. *kabin/et'/i, `apt/ek'* : a. om. *`apt/eg/i, apar/aat'* : a. os. *apar/aat'/i*).

Sisehäälikute vältest oleneb **sõnavälde**, sellest omakorda **muutevorm** ja **tähendus**. Sõna on **esimeses vältes**, kui selle sisehäälikuteks on lühike vokaal ja sellele järgnev lühike konsonant (*elo, minemä, lagonama, lihanõ, mädänü?, vaga*). Sõna on

teises vältes, kui sisehäälikute hulgas on mõni teisevälteline häälik, kaksiktäishäälik või konsonantühend (*ropin, tõbrass, võõra'ss, tooliga?*, *taivass, nurmik, latsõkõnõ, kapuda?*). Sõna on **kolmandas vältes**, kui sisehäälikute hulgas on mõni ülipikk häälik või kui sõna on ühesilbiline (*tuuma, võõruss, käüma, nõrkuss, astma, mõska?*, *vanma, sepp, liin, puu*).

Sõnade käänamisel ja pööramisel tuleb silmas pidada sisehäälikute muutumist, teiste sõnadega **astmevaheldust**, olgu siis tegemist välte- või laadivaheldusega. **Vältevahelduseks nimetatakse sisehäälikute piknemist või lühenemist** (*tuul' : tooliga?*, *laulma : ma laula, kopp : kopah, repp : repist, korjama : korada?*, os. *atra : adralõ, sõpru : sõbrust*). **Laadivahelduse all mõistame sisehäälikute kadu või teiseks muutumist** sama sõna eri vormides (*uba : ua, pada : paa, saiba? : saivass, hamba? : hammastõga?*, *säl'g : sälä, kär'g : käre?*).

SÕNALIIGID

Võru keele sõnavara on üpris suur, eriti kui arvesse võtta loendamatu hulk kirjakeele sõnu, mis ajapikku on emakeelega miganenud ja omaseks muutunud. Muutmisviisi poolest jagunevad sõnad käänd-, pöörd- ja muutumatuiks sõnadeks. Sisuline jaotus annab üheksa sõnaliiki: nimisõnad, omadussõnad, arvsõnad, asesõnad, tegusõnad, määrsõnad, kaassõnad, sidesõnad ja hüüdsõnad.

KÄÄNDSÕNAD ehk **noomenid** käänduvad kõigis käänetes. Käändsõnade hulka kuuluvad nimisõnad, omadussõnad, arvsõnad ja asesõnad.

Nimisõnad ehk **substantiivid** moodustavad vanima ja tähtsaima sõnaliigi. Nimisõnad vastavad küsimustele kes? ja mis?. Kõne all on olendid, esemed või nähtused (*imä, latsõ?*, *kahr, ahnik, mudalane, uhmõr, nurmik, põht'ja, udsu, pikne*). Peale üldnimede kuuluvad nimisõnade hulka ka pärisnimed (*Hell, Kaarli, Mihtli, Kot're*).

Omadussõnad ehk **adjektiivid** näitavad olendite, esemete või nähtuste omadusi ja vastavad küsimusele missugune? (*taitsa, tuhñak, ilodu, makõ, meeleline, naaruline, rüüplikanõ, vihmanõ, likõ, pümme, vaiklik, vaga*). Omadussõnu on võimalik võrrelda. Võru keeles tunneme **alg-** ja **keskvõrret** (*illos' : ilosap*), ülivõrde funktsiooni täidab keskvõrdele lisatud umbmäärase *kõik'*-adverbi omastav (*kõgõ ilosap*).

Arvsõnad ehk **numeraalid** näitavad arvu või järjekorda ja vastavad küsimustele mitu? kui palju? mitmes? (*üt's, kat's, ütesä, katõsa, ütsäss, kümness, kat'skümmand, veerañd, puul', katsass, saass, tuhandõss*).

Asesõnad ehk **pronoomenid** asendavad olendite, esemete, nähtuste või arvude nimetusi. Nimisõnu asendades vastavad nad nimisõna küsimustele kes? mis? (*ma[?], sa[?], timä, mij[?], tij[?], nimä[?], naa[?]*). Omadussõnu asendades on küsimuseks missugune? (*taa, seo, tuu, neo[?], nyu[?], sääne*), arvsõnu asendades on küsimused mitu? kui palju? (*mõlõmba[?], pal'lo, kõik', üt'ski[?]*).

PÖÖRDSÕNAD ehk **verbid** muutuvad pööretes, aegades, tegumoodides, kõneviisides. Pöördsõnu nimetatakse **tegusõnadeks**, sest nad märgivad tegevust või olemist, ühtlasi vastavad küsimusele mida tegema? (*õpma, tulõma, umblõma, kitskma, rabama, koputama, olõskõllõma, naaratõllõma, hüpiskellemä, kul'lis-kõllõma*). Võru tegusõnad äratavad tähelepanu erakordse varjundirikkusega.

MUUTUMATUD SÕNAD ei käändu ega pöördu. Muutumatu sõnade hulka kuuluvad määrsõnad, kaassõnad, sidesõnad ja hüüdsõnad.

Määrsõnad ehk **adverbid** näitavad aega, kohta, viisi, hulka ning määra või rikastavad mingit sõna erilise tähendusvarjundiga. Määrsõnad jagunevad iseseisvateks, abi- ja rõhumäärsõnadeks. **Iseseisvad määrsõnad** võivad vastata omaette küsimusele (*täämbä, ääsä[?], tast, tahn, hüäste[?], indsile, pal'lond, kasinahe, piutamiiisi*) ja esineda lauseliikmetena. **Abimäärsõnad** ei vasta mingile küsimusele, nad kuuluvad **tegusõna juurde ühendverbi osana** (**ärt** *tulõma*, **manom** *minemä, üle ronima, sisse sadama*). Abimäärsõnadest võiks nimetada: *all, alla, alt, iijn, ette, iijst, man, mano, mant, takah, taadõ, takast, seehn, sisse, seest, valla, är[?] ~ ärä[?], tähele*. **Rõhumäärsõnad** rõhutavad mõnd sõna lauses või annavad lausele erilise tähendusvarjundi (*kül[?], külep, esiki[?], muiduki[?], ummõtõgi[?], kimmähe*).

Kaassõnad kuuluvad käändsõna juurde. Nad väljendavad suhet olendi, eseme või nähtusega. Kaassõna asendist olenevalt on meil **eessõnad** ehk prepositsioonid (**inne** *hummogut, peräst lõunat, kes'k lumpi, vasta puud, ligi saina*) ja **tagasõnad** ehk postpositsioonid (*tooli alt, maja man, silla kottal, elotusõ mano, riuli pääle, ussõ takah*).

Sidesõnad ehk **konjugatsioonid** ühendavad lauses sõnu, lauseosi ja lauseid (*ja, ni, vai, ega, ka, ainult, kas vai, selle et, olguki et*).

Hüüdsõnad ehk **interjektsioonid** väljendavad hüüdeid ja häälightsusi. Seotud on need tundmuste, käskluste ja loodushäältega (*ai! oi! ohoh! tohoh! seh! aiteh! aitjumma! hõiss pahta! võts! kõss kanna! tiiss-tiiss! kut's-kut's!*)

KÄÄNDSÕNAD

Käänded

Võru keeles on 14 käännet, igal käändel oma tähendus. Mõned keeleuurijad on oleva käände tunnistanud Lõuna-Eestis olematuks. Kuid see on ekslik väide, tegemist on käändelõppude segimine kuga. Neis Võrumaa kihelkondades, kus **seesütleva** lõpuks on *-n*, kasutatakse *n*-lõpulisena ka **olevat** käännet (*ma latsõn näi sutt; nel'i suvvõ ol'li mak karussõn, suurõbass `saijõ, ol'li talu `tüt'rigun; timä esä ol'l tan mõtsavahin*). Võru idarühmas, kus seesütleva lõpp on *-h*, püsib paratamatult ka oleva käände lõpus *-h* (*'Kot'lil olõ-õs musta küüdse väärt ka `süüdü, a timä ol'l valla-vanõmbah, selle tapõti; tuul esäl ol'l mitu `poiga, näid ol'l `rätsepäh kah; ku map `pääkoolih käve, sis ol'l timä tah `kerkoh opõtajah*). Lauses esinevad sõnaühendid ise näitavad, kus on seesütlev, kus olev kääne. Teistel käännetel on eri lõpud olemas, seal mingeid kahtlusi ei teki.

	Ainsus	Mitmus
Nimetav	<i>tädi, külä, sõbõr</i>	— <i>tädi?</i> , <i>külä?</i> , <i>sõbra?</i>
Omastav	<i>tädi, külä, sõbra</i>	— <i>täte, kül'li, `sõpru</i>
Osastav	<i>tät'i, küllä, `sõpra</i>	— <i>täte, kül'li, `sõpru</i>
Sisseütlev	<i>`tät'ti, `küllä, `sõpra</i>	— <i>täte `sisse, `kül'li, `sõpru</i>
Seesütlev	<i>tädih, küläh, sõbrah</i>	— <i>tädeh, külüh, sõbruh</i>
Seestütlev	<i>tädist, küläst, sõbrast</i>	— <i>tädest, külist, sõbrust</i>
Alaleütlev	<i>tädile, küläle, sõbralõ</i>	— <i>tädele, külile, sõbrulõ</i>
Alalütlev	<i>tädil, küläl, sõbral</i>	— <i>tädel, külil, sõbrul</i>
Alaltütlev	<i>tädilt, külält, sõbralt</i>	— <i>tädelt, külilt, sõbrult</i>
Saav	<i>tädiss, küläss, sõbrass</i>	— <i>tädess, küliss, sõbrass</i>
Rajav	<i>tädini?</i> , <i>küläni?</i> , <i>sõbrani?</i>	— <i>täteni?</i> , <i>kül'lini?</i> , <i>`sõpruni?</i>
Olev	<i>tädih, küläh, sõbrah</i>	— <i>tädeh, külüh, sõbruh</i>
Ilmaütlev	<i>tädildä?</i> , <i>küläldä?</i> , <i>sõbralda?</i>	— <i>tädeldä?</i> , <i>külildä?</i> , <i>sõbrulda?</i>
Kaasaütlev	<i>tädiga?</i> , <i>küläga?</i> , <i>sõbraga?</i>	— <i>tätega?</i> , <i>kül'liga?</i> , <i>`sõpruga?</i>

Mõnede sugulasnimede, nagu *imä, tädi, uno* (m. os. *immi, täte, unnõ*), mitmuses käänamine näikse jõukohane olevat ainult võru idarühma vanimatele, pealegi osaliselt – mitmuse sisse- ja seesütlevas kasutatakse enamasti analüütilist väljendusmoodust mäarsõnade *`sisse* ja *siäh* abil (*ma joht naidõ täte `sisse usu-õi?*, *nail ommak*

küüakse alasi `hindä poolõ?; latsõk ka `karglõsõt **täte** siäh). Nooremad põlvkonnad on nende sugulasnimede käänamisel lähtunud mitm. os. *sid*-lõpust: *tädisid, tädiside, tädisist, tädisile, tädisil, tädisilt* – *miit tädisil ja unosil ol'l pal'lo 'lat'si*. Ka a. sisseütlev tundub veider (*tädi 'tütre? ommat tät'ti tulnu?, sõbra puja? 'sõpra saanu?*), aga vanimate kõnepruugis tavaline.

Endistel aegadel on meil käändeid olnud rohkem. 15. kääne oli **viisiütlev** ehk instruktiiv, mis vastab küsimusele kuidas?. See kääne on ununemas. Kõige rohkem lausenäiteid on kirja pandud võru idarühmast: *ku esä 'el'li, sis ol'l maa põlla 'põldude viisi?; ku 'võl'snu-õs, sõs saanuki-is ellä?, olõss tükä 'tükiviisi' ärk kakut; tüyp puid, toogu-ui? hako, haol 'lätvä kõrsi 'kõrte kombel' ähinälläp palama; pañni lihar 'riitu 'sisse käküssihe, a puu ol'lil lak'ka pilludu?, lihat tükä är? 'viidü?; 'jalgu timä kinni eip panõ?, olguv vai lumõhärm ka maahn, iks lask 'pal'lijalo 'paljajalu?; tüy võt't 'vanuiki 'vanas eas' viil noorõ naasõ.*

Põhi- ja peakäanded

Käändeid, millest on võimalik tunnust või käandelõppu lisades moodustada teisi käändeid, nimetatakse **põhikäändeiks**. Niisiis on **ainsuse omastav** põhikäändeks mitmuse nimetavale ja kõigile ainsuse käanetele alates sisseütlevast. **Mitmuse omastav** on põhikäändeks kõigile *de*-mitmuse käanetele alates sisseütlevast. **Mitmuse osastav** on põhikäändeks kõigile *i*-mitmuse käanetele. Üsna sageli on *i*-mitmuse osastav sarnane *i*-mitmuse omastavaga.

Põhikäändeist ei saa moodustada ainsuse nimetavat, ainsuse osastavat, lühikest ainsuse sisseütlevat ja mitmuse osastavat. Kui nendele lisada kõik põhikäanded, ongi käes **peakäanded: ainsuse nimetav, omastav, osastav, sisseütlev, mitmuse omastav, osastav, sisseütlev**.

Muutmisviisi järgi eesti keele sõnade liigitamiskatseid on teinud juba 17. ja 18. sajandi grammatikud. Mida rikkalikum sõnavara, seda enam on huvi pakkunud muutevormide tundmaõppimine ja liigitamine. Meie kirjakeeles on mitmed keelemehed tegelnud käändkondade süsteemidega. Et sõnu eksimatult liigitada, peab hästi tundma liigitamisaluseid. Kõige tähtsamaks on peetud **tüve silpide arvu, astmevaheldust ja sõnaväldet**. Tüve silpe loetakse ainsuse omastavast käändest. Võõrsõnades, mille rõhk on järgsilbil, loetakse silpe rõhulisest silbist alates. Aga kui sõnas on astmevahelduslik liide, siis alustatakse silbiloetlemist liitest. Sõnad *kirjanik* ja *maastik* on kahesilbilise tüvega (*kirjaniku, maastiku*). Ka sõnavälde on muutevormide liigitamisel väga tähtis.

Rohke sõnavaraga kirjakeeles on sellised tähelepanekud vajalikud. Väga raske oleks liiga suurt sõnaperet kindla korrata ohjes hoida. Kahtlemata on võru keeleski

tähele pandud sõnarühmi, mille muutevormid sarnased. Võru keelt ei ole tänini keegi käändkondadesse liigitanud. Selleks pole olnud erilist vajadust. Põlised Võrumaa eided-taadid ei eksi grammatilistes vormides ealeski. Küll komistavad sageli vigade otsa nooremad põlvkonnad, kes mõnesugustel põhjustel on kodukeelest võõrdunud ja suurest keeltesegadikust valimatult ühtteist kaasa kahmanud.

NIMISÕNAD

Nagu kõigil käändsõnadel nii ka nimisõnadel on kaks arvu: ainsus ja mitmus. On nimisõnu, millest mitmust üldse ei kasutata. Enamasti on need abstraktsust väljendavad sõnad, erialased mõisted ja ainenimetused. Mis puutub ainenimetustesse, siis vanimate võrumaalaste kõnepruugis tundub mitmuse kasutamine olevat laialdasem kui meie ühiskeeles. Mõned näited võru idarühmast: *añni velele leevä kütsä?* *'jahuha*, *kaibass et täl jahu?* *otsakõrral; ma vei piimäk* *'keldrehe*, *piimä?* *nurmikih* *'hapnasõ ilosahe*, *paks kuur* *'saistuss pääle?*; *keväjä viijjoosu àigu um tan naid vesä* *kõigi pooli*, *olgo õks kõvak kängidse*, *et jalgo ar?* *eil* *'leota?*; *vanaesä ol* *'truksa mehiste pitäj*, *meil ol* *mesä* *aidah ni tarõh*, *ütsipuitside* *tünnä siseh mesi* *'hoitu mitu ajastaiga*.

Endastmõistetavalt on mitmesuguste kokkutulekute ja pidulike sündmuste nimetused mitmuslikud (*'talgu?*, *'sündjät'si?*, *'kaejat'si?*, *'ristjät'si?*, *saja?*, *hähä?*, *pulma?*, *'puhtõ?*), samuti mõnede haiguste nimetused (*'herne?*, *poka?*, *läädsä?*, *sarla?*).

Ainsusel ei ole tunnust (*puu*, *koda*, *kesi*, *mõts*, *hoonõh*, *'varblanõ*). **Mitmuse nimetava tunnust asendab kõrisulghäälik** [?] (*puu?*, *kua?*, *kij?*, *mõtsa?*, *'hyyõnõ?*, *'varblasõ?*). Võru keelepruugis on **eelisseisundis i-mitmus**. Ka sel juhul, kui sõna on kahetüveline, eelistatakse *i*-mitmust.

Eespool esitatud kääneteloendis (lk. 24) on näiteks toodud vokaaltüveliste sõnade *i*-mitmuslik käänamine. Küllap *de*-sufiksi lisamisel tuldaks toime ka *de*-mitmusega, kuid see oleks tarbetu. Võrumaalased on harjunud põlvest põlve kestnud *i*-mitmusega, mistõttu ei tunne uuenduste vastu huvi. Selles mõttes on tähelepanuvääriv kahetüveliste nimisõnade käänamine. Nii vokaal- kui konsonanttüvi on sõnas olemas, aga ikkagi eelistatakse *i*-mitmust, konsonanttüvest on igapäevases kõnes armu leidnud *hoonõh*, *hoonõht*, mõnel määral ka *hoonõhtõ*. Et noorema põlvkonna kõnepruugis on sõnalõpuline *-h* asendunud kõrisulghäälikuga, käändub *hoonõ?* nagu *kastõ?* : *hoonõtõ*, *hoonõtõhe*, *hoonõtõh*, *hoonõtõlõ*, *hoonõtõl*. Kuid *i*-mitmusest peavad lugu nooredki, olevat lühem ja mõjukam.

	Ainsus		<i>i</i> -mitmus	<i>de</i> -mitmus
Nimetav	<i>hoonõh</i>	—	<i>ḥuunõ[?]</i>	
Omastav	<i>ḥuunõ</i>	—	<i>ḥuunidõ</i>	~ <i>hoonõhtõ</i>
Osastav	<i>hoonõht</i>	—	<i>ḥuuniid</i>	
Sisseütlev	<i>ḥuunõhe</i>	—	<i>ḥuunihe</i>	~ <i>hoonõhtõhe</i>
Seesütlev	<i>ḥuunõh</i>	—	<i>ḥuunih</i>	~ <i>hoonõhtõh</i>
Seestütlev	<i>ḥuunõst</i>	—	<i>ḥuunist</i>	~ <i>hoonõhtõst</i>
Alaleütlev	<i>ḥuunõlõ</i>	—	<i>ḥuunilõ</i>	~ <i>hoonõhtõlõ</i>
Alalütlev	<i>ḥuunõl</i>	—	<i>ḥuunil</i>	~ <i>hoonõhtõl</i>
Alaltütlev	<i>ḥuunõlt</i>	—	<i>ḥuunilt</i>	~ <i>hoonõhtõlt</i>
Saav	<i>ḥuunõss</i>	—	<i>ḥuuniss</i>	~ <i>hoonõhtõss</i>
Rajav	<i>ḥuunõni[?]</i>	—	<i>ḥuunini[?]</i>	~ <i>hoonõhtõni[?]</i>
Olev	<i>ḥuunõh</i>	—	<i>ḥuunih</i>	~ <i>hoonõhtõh</i>
Ilmaütlev	<i>ḥuunõlda[?]</i>	—	<i>ḥuunilda[?]</i>	~ <i>hoonõhtõlda[?]</i>
Kaasaütlev	<i>ḥuunõga[?]</i>	—	<i>ḥuunidõga[?]</i>	~ <i>hoonõhtõga[?]</i>

i-mitmuse liikidest

a-tunnuseline *i*-mitmus

	Ainsus		Mitmus	
Nimetav	<i>kand,</i>	<i>tano</i>	<i>kannu[?],</i>	<i>tano[?]</i>
Omastav	<i>kannu,</i>	<i>tano</i>	<i>ḥkanda,</i>	<i>tanna</i>
Osastav	<i>ḥkandu,</i>	<i>tanno</i>	<i>ḥkanda,</i>	<i>tanna</i>
Sisseütlev	<i>ḥkandu,</i>	<i>ḥtanno</i>	<i>ḥkanda,</i>	<i>tanna ḥsisse</i>
Seesütlev	<i>kannuh,</i>	<i>tanoh</i>	<i>kannah,</i>	<i>tanah</i>
Seestütlev	<i>kannust,</i>	<i>tanost</i>	<i>kannast,</i>	<i>tanast</i>
Alaleütlev	<i>kannulõ,</i>	<i>tanolõ</i>	<i>kannalõ,</i>	<i>tanalõ</i>
Alalütlev	<i>kannul,</i>	<i>tanol</i>	<i>kannal,</i>	<i>tanal</i>
Alaltütlev	<i>kannult,</i>	<i>tanolt</i>	<i>kannalt,</i>	<i>tanalt</i>
Saav	<i>kannuss,</i>	<i>tanoss</i>	<i>kannass,</i>	<i>tanass</i>
Rajav	<i>kannuni[?],</i>	<i>tanoni[?]</i>	<i>ḥkandani[?],</i>	<i>tannani[?]</i>
Olev	<i>kannuh,</i>	<i>tanoh</i>	<i>kannah,</i>	<i>tanah</i>
Ilmaütlev	<i>kannulda[?],</i>	<i>tanolda[?]</i>	<i>kannalda[?],</i>	<i>tanalda[?]</i>
Kaasaütlev	<i>kannuga[?],</i>	<i>tanoga[?]</i>	<i>ḥkandaga[?],</i>	<i>tannaga[?]</i>

Eesti kirjakeeles on nimisõnade käänamisel kasutatud *de-* ja *i-*mitmust, aga mitmed keeleteadlased on esile tõstnud ka ***a*-mitmuse**, mis oma olemuselt tegelikult on üks *i*-mitmuse liike, niisiis ***a*-tunnuseline *i*-mitmus**. Võrumaal on *a*-tunnusega *i*-mitmus olnud põhja- ja ida-võru murderühmade vanimatel põlvkondadel tavaline. **Mitmuslik *a*-tunnus** on eksisteerinud **kõikides käänetes** alates mitmuse omastavast. Sealjuures pole olnud tähtis, kas sõna on astmevahelduslik või mitte, **põhi-tingimuseks on tüve lõpus *o* või *u***.

Näited: *haro* : *haro* : *harro* – m. os. *harra*; *taro* : *taro* : *tarro* – m. os. *tarra*; *talo* : *talo* : *tallo* – m. os. *talla*; *nisu* : *nisu* : *nissu* – m. os. *nissa*; *temp* : *tembu* : *tempu* – m. os. *tempa*; *last* : *lastu* : *lastu* – m. os. *lasta*; *kirp* : *kirbu* : *kirpu* – m. os. *kirpa*; *laul* : *laulu* : *laulu* – m. os. *laula*. Ei ole unustatud ka vokaalharmooniat. Kui nimisõna tüvi on eesvokaalne, asendub *a*-tunnus *ä*-tunnusega: *pütt* : *pütü* : *püttü* – m. os. *püttä*; *tük'k* : *tükü* : *tükü* – m. os. *tükkä*; *mühk'* : *mühü* : *mühkü* – m. os. *mühkä*.

Mitmuslik *a*-tunnus on olnud kasutusel ka kolme- ja enamasilbilistes sõnades: *ahnik* : *ahnigu* : *ahnikku* – m. os. *ahnikka*; *at'rik* : *at'rigu* : *at'rikku* – m. os. *at'rikka*; *rääbüsnik* : *rääbüsnigu* : *rääbüsnikku* – m. os. *rääbüsnikka*.

Kõik *a*-tunnusega *i*-mitmuse olemust valgustavad näitelauseid on kirja pandud väga vanadelt Võrumaa inimestelt, nooremad põlvkonnad kasutavad nimisõnade käänamisel *a*-tunnuse asemel *õ*-tunnust, mida peetakse ajakohasemaks: *ma õkva nosama tul'li aiast lastõga?* (pro *lastaga?*); *mak ka käve opõtaja jutõl är?* (pro *jutal*); *latsõp palotasõ ussaiah kuusõ kukkõ* (pro *kuusõ kukka*).

Teistest *i*-mitmuse liikidest on võru keeles tähelepanavat osa etendanud ***u*-tunnuseline ja *õ*-tunnuseline *i*-mitmus**. Eesvokaalsete tüvede puhul on *õ*-tunnust asendanud *e*-tunnus. Vokaalharmonia seadustest on Võrumaal alati kinni peetud. Kõik *i*-mitmuse liigid tunnukse olevat üsna vanad. Oma olemuselt ja käänamismallilt on nad omavahel sarnased, nende tekkimist on soodustanud kahesilbilised tüved ja sobivad tüvevokaalid.

***u*-tunnuseline *i*-mitmus**

	Ainsus		Mitus	
Nimetav	<i>mõts,</i>	<i>vatsk</i>	<i>mõtsa?</i> ,	<i>vadsa?</i>
Omastav	<i>mõtsa,</i>	<i>vadsa</i>	<i>mõtsu,</i>	<i>vatsku</i>
Osastav	<i>mõtsa,</i>	<i>vatska</i>	<i>mõtsu,</i>	<i>vatsku</i>
Sisseütlev	<i>mõtsa,</i>	<i>vatska</i>	<i>mõtsu,</i>	<i>vatsku</i>

Seesütlev	<i>mõtsah,</i>	<i>vadsah</i>	<i>mõtsuh,</i>	<i>vadsuh</i>
Seestütlev	<i>mõtsast,</i>	<i>vadsast</i>	<i>mõtsust,</i>	<i>vadsust</i>
Alaleütlev	<i>mõtsalõ,</i>	<i>vadsalõ</i>	<i>mõtsulõ,</i>	<i>vadsulõ</i>
Alalütlev	<i>mõtsal,</i>	<i>vadsal</i>	<i>mõtsul,</i>	<i>vadsul</i>
Alaltütlev	<i>mõtsalt,</i>	<i>vadsalt</i>	<i>mõtsult,</i>	<i>vadsult</i>
Saav	<i>mõtsass,</i>	<i>vadsass</i>	<i>mõtsuss,</i>	<i>vadsuss</i>
Rajav	<i>mõtsani?</i> ,	<i>vadsani?</i>	<i>`mõtsuni?</i> ,	<i>`vatskuni?</i>
Olev	<i>mõtsah,</i>	<i>vadsah</i>	<i>mõtsuh,</i>	<i>vadsuh</i>
Ilmaütlev	<i>mõtsalda?</i> ,	<i>vadsalda?</i>	<i>mõtsulda?</i> ,	<i>vadsulda?</i>
Kaasaütlev	<i>mõtsaga?</i> ,	<i>vadsaga?</i>	<i>`mõtsuga?</i> ,	<i>`vatskuga?</i>

Mitmuslik *u*-tunnus on tüvevokaalina eelistanud *a*-d. Näited: *nõgõl' : nõgla : `nõkla* – m. os. *`nõklu; vagõl' : vagla : `vakla* – m. os. *`vaklu; nõdõr' : nõdra : `nõtra* – m. os. *`nõtru; ladõv : ladva : `latva* – m. os. *`latvu; õgõv : õgva : `õkva* – m. os. *`õkvu; jalg : jala : `jalga* – m. os. *`jalgu; vald : valla : `valda* – m. os. *`valdu; vana : vana : vanna* – m. os. *vannu; kana : kana : kanna* – m. os. *kannu; lagja : laja : lakja* – m. os. *lakju; vagja : vaja : vakja* – m. os. *vakju*.

õ-tunnuseline *i*-mitmus

	Ainsus		Mitmus	
Nimetav	<i>kyyt',</i>	<i>kipp</i>	<i>koodi?</i> ,	<i>kipi?</i>
Omastav	<i>koodi,</i>	<i>kipi</i>	<i>`kyytõ,</i>	<i>kippe</i>
Osastav	<i>`kyyti,</i>	<i>kippi</i>	<i>`kyytõ,</i>	<i>kippe</i>
Sisseütlev	<i>`kyyti,</i>	<i>kippi</i>	<i>`kyytõ,</i>	<i>kippe</i>
Seesütlev	<i>koodih,</i>	<i>kipih</i>	<i>koodõh,</i>	<i>kipenh</i>
Seestütlev	<i>koodist,</i>	<i>kipist</i>	<i>koodõst,</i>	<i>kipest</i>
Alaleütlev	<i>koodilõ,</i>	<i>kipilõ</i>	<i>koodõlõ,</i>	<i>kipelõ</i>
Alalütlev	<i>koodil,</i>	<i>kipil</i>	<i>koodõl,</i>	<i>kipel</i>
Alaltütlev	<i>koodilt,</i>	<i>kipilt</i>	<i>koodõlt,</i>	<i>kipelt</i>
Saav	<i>koodiss,</i>	<i>kipiss</i>	<i>koodõss,</i>	<i>kipess</i>
Rajav	<i>koodini?</i> ,	<i>kipini?</i>	<i>`kyytõni?</i> ,	<i>kippeni?</i>
Olev	<i>koodih,</i>	<i>kipih</i>	<i>koodõh,</i>	<i>kipenh</i>
Ilmaütlev	<i>koodilda?</i> ,	<i>kipildä?</i>	<i>koodõlda?</i> ,	<i>kipeldä?</i>
Kaasaütlev	<i>koodiga?</i> ,	<i>kipiga?</i>	<i>`kyytõga?</i> ,	<i>kippega?</i>

Mitmuse tunnus *õ* eeldab türevokaalina enamasti *i*-d või *a*-d. Kui mitmuse sisseütleva lühivorm tundub tähenduselt ebaselgena, võib väljenduda analüütiliselt, abiks võttes määrsõna *`sisse*: *`kyytõ `sisse, kippe `sisse*. Eesvokaalsete sõnade mitmuses on *õ*-tunnuse asemel kasutatud *e*-tunnust. Näited: *raam' `kraam' : raami : `raami – m. os. `raamõ; vaat' : vaadi : `vaati – m. os. `vaatõ; hak'k : hak'i : hak'ki – m. os. hakkõ; kot't : kot'i : kot'ti – m. os. kottõ; kapp : kapi : kappi – m. os. kappõ; uba : ua : upa – m. os. upõ; ruga : rua : ruka – m. os. rukõ; suga : sua : suka – m. os. sukõ; lip : lipi : lippi – m. os. lippe; kepp : kepi : keppi – m. os. keppe; repp `trepp' : repi : reppi – m. os. reppe; kivi : kivi : kivvi – m. os. kivve.*

***i*-tunnusega mitmuse käänamisest**

Ainsus

Mitus

Nimetav	<i>esä,</i>	<i>imä</i>	<i>esä[?],</i>	<i>imä[?]</i>
Omastav	<i>esä,</i>	<i>imä</i>	<i>essi,</i>	<i>immi</i>
Osastav	<i>essä,</i>	<i>immä</i>	<i>essi,</i>	<i>immi</i>
Sisseütlev	<i>`essä,</i>	<i>`immä</i>	<i>`essi,</i>	<i>`immi</i>
Seesütlev	<i>esäh,</i>	<i>imäh</i>	<i>esih,</i>	<i>imih</i>
Seestütlev	<i>esäst,</i>	<i>imäst</i>	<i>esist,</i>	<i>imist</i>
Alaleütlev	<i>esäle,</i>	<i>imäle</i>	<i>esile,</i>	<i>imile</i>
Alalütlev	<i>esäl,</i>	<i>imäl</i>	<i>esil,</i>	<i>imil</i>
Alaltütlev	<i>esält,</i>	<i>imält</i>	<i>esilt,</i>	<i>imilt</i>
Saav	<i>esäss,</i>	<i>imäss</i>	<i>esiss,</i>	<i>imiss</i>
Rajav	<i>esäni[?],</i>	<i>imäni[?]</i>	<i>essini[?],</i>	<i>immini[?]</i>
Olev	<i>esäh,</i>	<i>imäh</i>	<i>esih,</i>	<i>imih</i>
Ilmaütlev	<i>esäldä[?],</i>	<i>imäldä[?]</i>	<i>esildä[?],</i>	<i>imildä[?]</i>
Kaasaütlev	<i>esäga[?],</i>	<i>imäga[?]</i>	<i>essiga[?],</i>	<i>immiga[?]</i>

Arvata võib, et *i*-tunnusega mitmusevormid on hiljem kasutusele tulnud mitmuseliikidest vanemad. Selle tõenduseks võiksid olla mitmed ununema kippuvad käändevormid, mis äratavad tähelepanu homonüümsusega, nagu omastav *immi*, osastav *immi*, sisseütlev *immi*. Tõsi küll, sisseütlev *immi* on kolmandas vältes, kuid käändevormi tähendus on ununemas, mistõttu analüütiline väljendusviis oleks flektiivsest kõnekam. Kuid vanimate võrumaalaste kõnepruugis need vormid väga võõrastavatena ei tundugi: *mõlõmbidõ `poigõ puja[?] omma `essi `tulnu[?], nii `njaolõ*

ku kihäplaanilõ ilosap poisi[?] nigu esäki[?]; `veelang sai meil `kerri keritüss, no tulõsik kangass är[?] vitä[?]; jummal' jumalakõnõ, olõ mak kül[?] hät'ti sadanu naidõ latsõ-lat'siga[?]!

i-tunnuseline mitmus eelistab tüvevokaalina *ä*-d või *e*-d. Näited: *külä* : *külä* : *küllä* – m. os. *kül'li*; *märä* : *märä* : *märrä* – m. os. *märri*; *kerä* : *kerä* : *kerrä* – m. os. *kerri*; *perä* : *perä* : *perrä* – m. os. *perri*; *pesä* : *pesä* : *pessä* – m. os. *pessi*; *mädä mää* : *mätä* – m. os. *mät'i*; *mägi* : *mäe* : *mäke* – m. os. *mäk'i*; *regi* : *riji* : *reke* – m. os. *reki*; *nimi* : *nime* : *nimme* – m. os. *nimmi*.

Ühesilbiliste sõnade käänamine

Ainsus

Mitmus

	Ainsus		Mitmus	
Nimetav	<i>puu</i> ,	<i>hoi</i>	<i>puu[?]</i> ,	<i>hoi[?]</i>
Omastav	<i>puu</i> ,	<i>hoi</i>	<i>puiõ</i> ,	<i>hoijõ</i>
Osastav	<i>puud</i> ,	<i>hoid</i>	<i>puid</i> ,	<i>hoijõ</i>
Sisseütlev	<i>puuhhõ</i> ,	<i>hoi `sisse</i>	<i>puihhõ</i> ,	<i>hoijõ `sisse</i>
Seesütlev	<i>puuh</i> ,	<i>hoi seeh</i>	<i>puiõh</i> ,	<i>hoiõh</i>
Seestütlev	<i>puust</i> ,	<i>hoist</i>	<i>puiõst ~ puist</i> ,	<i>hoiõst</i>
Alaleütlev	<i>puulõ</i> ,	<i>hoilõ</i>	<i>puiõlõ ~ puilõ</i> ,	<i>hoiõlõ</i>
Alalütlev	<i>puul</i> ,	<i>hoil</i>	<i>puiõl ~ puil</i> ,	<i>hoiõ</i>
Alaltütlev	<i>puult</i> ,	<i>hoilt</i>	<i>puiõlt ~ puilt</i> ,	<i>hoiõlt</i>
Saav	<i>puuss</i> ,	<i>hoiss</i>	<i>puiõss ~ puiss</i> ,	<i>hoiõss</i>
Rajav	<i>puuni[?]</i> ,	<i>hoini[?]</i>	<i>puiõni[?]</i> ,	<i>hoijõni[?]</i>
Olev	<i>puuh</i> ,	<i>hoih</i>	<i>puih</i> ,	<i>hoiõh</i>
Ilmaütlev	<i>puulda[?]</i> ,	<i>hoilda[?]</i>	<i>puiõlda[?] ~ puilda[?]</i> ,	<i>hoiõlda[?]</i>
Kaasaütlev	<i>puuga[?]</i> ,	<i>hoiga[?]</i>	<i>puiõga[?]</i> ,	<i>hoijõga[?]</i>

Ühesilbiliste sõnade käändkonda kuuluvad pika vokaali või diftongiga lõppevad sõnad. Nõnda nagu *puu*, käänduvad sellised pika vokaaliga sõnad: *maa*, *kuu*, *luu*, *pää*, *suu*, *tii*, *tüü*, *vüü*, *üü* jt. Et *puu* on sagelikasutatav igapäevasõna, võib kõnes pikemate vormide kõrval kuulda ka lühivorme *puist*, *puilõ*, *puil*, *puilt*, *puiss*.

Diftongiga lõppevad sõnad *koi*, *täi*, *täü*, *väü* käänduvad nagu *hoi* (*pühäbä hummogu võt't esä täitapmise lavva ja hara ja nakas lat'sil päid sugima, latsõ[?] man vahe[?] ja tapit `täije; ku pühiss tapõti mitu t'sika, sis ol'l mitu `tävvü kah*).

ne- ja s-lõpuliste sõnade käänamine

	Ainsus		Mitmus	
Nimetav	<i>villanõ,</i>	<i>käküüs</i>	<i>villadsõ?</i>	<i>käküse?</i>
Omastav	<i>villadsõ,</i>	<i>käküse</i>	<i>villatsiidõ,</i>	<i>käküssiide</i>
Osastav	<i>villast,</i>	<i>käküst</i>	<i>villatsiid,</i>	<i>käküssiid</i>
Sisseütlev	<i>villatsõhe,</i>	<i>käküssehe</i>	<i>villatsihe,</i>	<i>käküssihe</i>
Seesütlev	<i>villatsõh,</i>	<i>käküsseh</i>	<i>villatsih,</i>	<i>käküssih</i>
Seestütlev	<i>villatsõst,</i>	<i>käküssest</i>	<i>villatsist,</i>	<i>käküssist</i>
Alaleütlev	<i>villatsõlõ,</i>	<i>käküssele</i>	<i>villatsilõ,</i>	<i>käküssile</i>
Alalütlev	<i>villatsõl,</i>	<i>käküssel</i>	<i>villatsil,</i>	<i>käküssil</i>
Alaltütlev	<i>villatsõlt,</i>	<i>käküsselt</i>	<i>villatsilt,</i>	<i>käküssilt</i>
Saav	<i>villatsõss,</i>	<i>käküssess</i>	<i>villatsiss,</i>	<i>käküssiss</i>
Rajav	<i>villatsõni?</i>	<i>käküsseni?</i>	<i>villatsiidõni?</i>	<i>käküssiideni?</i>
Olev	<i>villatsõh,</i>	<i>käküsseh</i>	<i>villatsih,</i>	<i>käküssih</i>
Ilmaütlev	<i>villatsõlda?</i>	<i>käküsseldä?</i>	<i>villatsilda?</i>	<i>käküssildä?</i>
Kaasütlev	<i>villatsõga?</i>	<i>käküssega?</i>	<i>villatsiidõga?</i>	<i>käküssiidega?</i>

Vanem põlvkond on kasutanud *ne-* ja *s-lõpuliste* sõnade mitmuse omastavas ja osastavas *ii-d* (*villatsiidõ, villatsiid* ja *käküssiide, käküssiid*), noorematele meeldivad lühenenud vormid *villatsidõ, villatsit* ja *käküsside, käküssit*. Et tegemist on kahe-tüveliste nimisõnadega, on soovi korral võimalik kasutada ka konsonanttüvest lähtuvaid vorme *villastõ, villastõst, villastõlõ, villastõga?*, samuti *käküste, käküstest, käküstele, käküstega?*

Kolme- ja enamasilbiliste sõnade käänamine

	Ainsus		Mitmus	
Nimetav	<i>raamat,</i>	<i>põrmand</i>	<i>raamadu?</i>	<i>põrmandu?</i>
Omastav	<i>raamadu,</i>	<i>põrmandu</i>	<i>raamatiidõ,</i>	<i>põrmandiidõ</i>
Osastav	<i>raamatut,</i>	<i>põrmandut</i>	<i>raamatiid,</i>	<i>põrmandiid</i>
Sisseütlev	<i>raamatuhe,</i>	<i>põrmanduhe</i>	<i>raamatihe,</i>	<i>põrmandihe</i>
Seesütlev	<i>raamatuh,</i>	<i>põrmanduh</i>	<i>raamatih,</i>	<i>põrmandih</i>
Seestütlev	<i>raamatust,</i>	<i>põrmandust</i>	<i>raamatist,</i>	<i>põrmandist</i>

Alaleütlev	<i>raamatulõ, põrmandulõ</i>	<i>raamatilõ, põrmandilõ</i>
Alalütlev	<i>raamatul, põrmandul</i>	<i>raamatil, põrmandil</i>
Alaltütlev	<i>raamatult, põrmandult</i>	<i>raamatilt, põrmandilt</i>
Saav	<i>raamatuss, põrmanduss</i>	<i>raamatiss, põrmandiss</i>
Rajav	<i>raamatuni[?], põrmanduni[?]</i>	<i>raamatiidõni[?], põrmandiidõni[?]</i>
Olev	<i>raamatuh, põrmanduh</i>	<i>raamatih, põrmandih</i>
Ilmaütlev	<i>raamatulda[?], põrmandulda[?]</i>	<i>raamatilda[?], põrmandilda[?]</i>
Kaasaütlev	<i>raamatuga[?], põrmanduga[?]</i>	<i>raamatiidõga[?], põrmandiidõga[?]</i>

Kaasrõhulise silbi järel on alaleütlevas vanimate võrumaalaste keelepruugis tavaliselt *ll* (*raamatullõ, põrmandullõ, raamatillõ, põrmandillõ*), noorem põlvkond eelistab lühemaid käändevorme (*raamatulõ, põrmandulõ, raamatilõ, põrmandilõ*). Mitmuse omastavas ja osastavas on vanimatel *ii* (*raamatiidõ, raamatiid, põrmandiidõ, põrmandiid*), aga nooremail murdekõnelejail lühenenud vormid (*raamatidõ, raamatit, põrmandidõ, põrmandit*).

Astmevahelduslike sõnade käänamine

Ainsus

Mitmus

Nimetav	<i>lepp, pa'rs</i>	<i>lepä[?], parrõ[?]</i>
Omastav	<i>lepä, parrõ</i>	<i>leppi, `pa'rsi</i>
Osastav	<i>leppä, part</i>	<i>leppi, `pa'rsi</i>
Sisseütlev	<i>leppä, `pardõ</i>	<i>leppi, `pa'rsi</i>
Seesütlev	<i>lepäh, parrõh</i>	<i>lepih, pa'rsih</i>
Seestütlev	<i>lepäst, parrõst</i>	<i>lepist, pa'rsist</i>
Alaleütlev	<i>lepäle, parrõlõ</i>	<i>lepile, pa'rsilõ</i>
Alalütlev	<i>lepäl, parrõl</i>	<i>lepil, pa'rsil</i>
Alaltütlev	<i>lepält, parrõlt</i>	<i>lepilt, pa'rsilt</i>
Saav	<i>lepäss, parrõss</i>	<i>lepiss, pa'rsiss</i>
Rajav	<i>lepäni[?], parrõni[?]</i>	<i>leppini[?], `pa'rsini[?]</i>
Olev	<i>lepäh, parrõh</i>	<i>lepih, pa'rsih</i>
Ilmaütlev	<i>lepäldä[?], parrõlda[?]</i>	<i>lepildä[?], pa'rsilda[?]</i>
Kaasaütlev	<i>lepäga[?], parrõga[?]</i>	<i>leppiga[?], `pa'rsiga[?]</i>

Näiteks toodud sõnad on nõrgeneva tüvega, nimetav on tugevas astmes, omastav nõrgas. Nii nagu *par's* käänduvad *e*-tüvelised sõnad, mille nimetava lõpus on *-s*: *or's* : *orrõ* : *ort* – sisseütl. *ordõ*; *kõrs* : *kõrrõ* : *kõrt* – sisseütl. *kõrdõ*; *hi'rs* : *hirre* : *hirt* – sisseütl. *hirde*; *var's* : *varrõ* : *vart* – sisseütl. *vardõ*. Et *par's* on konsonanttüveline, võib soovi korral kasutada ka *de*-mitmust (*pardõ*, *pardõh*, *pardõst*, *pardõlõ*, *pardõl*, *pardõlt*, *pardõss*, *pardõni*?, *pardõlda*?, *pardõga*?).

Lepa kombel käänduvad mitmed nimetavas ühesilbilised, omastavas kahe- silbilised sõnad, nagu *sepp*, *pik'k*, *päk'k*, *käpp*, *kühm*, *külm* jt.

h- ja *ʔ*-lõpuliste sõnade käänamine

	Ainsus		Mitmus	
Nimetav	<i>herneh</i> ,	<i>mõtõ</i> ?	<i>herne</i> ?	<i>mõttõ</i> ?
Omastav	<i>herne</i> ,	<i>mõttõ</i>	<i>herniide</i> ,	<i>mõttiidõ</i>
Osastav	<i>herneht</i> ,	<i>mõttõ</i>	<i>herniid</i> ,	<i>mõttiid</i>
Sisseütlev	<i>hernehe</i> ,	<i>mõttõhe</i>	<i>hernihe</i> ,	<i>mõttihe</i>
Seesütlev	<i>herneh</i> ,	<i>mõttõh</i>	<i>hernih</i> ,	<i>mõttih</i>
Seestütlev	<i>hernest</i> ,	<i>mõttõst</i>	<i>hernist</i> ,	<i>mõttist</i>
Alaleütlev	<i>hernele</i> ,	<i>mõttõlõ</i>	<i>hernile</i> ,	<i>mõttilõ</i>
Alalütlev	<i>hernel</i> ,	<i>mõttõl</i>	<i>hernil</i> ,	<i>mõttil</i>
Alaltütlev	<i>hernelt</i> ,	<i>mõttõlt</i>	<i>hernilt</i> ,	<i>mõttilt</i>
Saav	<i>herness</i> ,	<i>mõttõss</i>	<i>herniss</i> ,	<i>mõttiss</i>
Rajav	<i>herneni</i> ?	<i>mõttõni</i> ?	<i>herniideni</i> ?	<i>mõttiidõni</i> ?
Olev	<i>herneh</i> ,	<i>mõttõh</i>	<i>hernih</i> ,	<i>mõttih</i>
Ilmaütlev	<i>herneldä</i> ?	<i>mõttõlda</i> ?	<i>hernildä</i> ?	<i>mõttilda</i> ?
Kaasaütlev	<i>hernega</i> ?	<i>mõttõga</i> ?	<i>hernidega</i> ?	<i>mõttiidõga</i> ?

Ka siin on tegemist astmevahelduslike sõnadega, sedapuhku on tüvi tugevnev, niisiis nimetav nõrgas, omastav tugevas astmes. Nii nagu *herneh* käänduvad teisedki algselt *h*-lõpulised sõnad (*imeh*, *hamõh*, *hoonõh*, *terveh*, *lapõh*, *pereh*, *murõh*, *rõibõh*). Algselt *k*-lõpulises sõnas *mõtõk* on hiljem *k* asendunud kõrisulghäälilikuga. Nagu *mõtõ*? nõnda käänduvad *kastõ*?, *paisõ*?, *rossõ*?, *paistõ*?, *läte*?. Ehkki *i*-mitmus on suupärasem, võib vahel kasutada ka *de*-mitmust (*hernehte*, *hernehtest*, *hernehtele*, *hernehtel*, *hernehtelt*, *hernehteni*?, *hernehteldä*?, *hernehtega*?, *mõttõ*, *mõttõst*, *mõttõlõ*, *mõttõl*, *mõttõlt*, *mõttõni*?, *mõttõlda*?, *mõttõga*?).

OMADUSSÕNAD

Omadussõna ehk **adjektiiv** näitab esemete, olendite ja nähtuste tunnuseid. Seetõttu on adjektiiv tihedalt nimisõnaga seotud, esinedes samas käändes ja arvus. Ühildumatus paistab silma neljas viimases käändevormis – nimisõnaga paari pandud omadussõna rajav, olev, ilmaütlev või kaasaütlev on **omastavas käändes**.

	Ainsus	Mitmus
Nimetav	<i>hüä lat's</i>	<i>hüvä[?] latsõ[?]</i>
Omastav	<i>hüä~hüvä latsõ</i>	<i>hüvvi `lat'si</i>
Osastav	<i>hüvvä last</i>	<i>hüvvi `lat'si</i>
Sisseütlev	<i>hüvä latsõ `sisse</i>	<i>hüvvi `lat'si `sisse</i>
Seesütlev	<i>hüväh latsõh</i>	<i>hüvih lat'sih</i>
Seestütlev	<i>hüväst latsõst</i>	<i>hüvist lat'sist</i>
Alaleütlev	<i>hüväle latsõlõ</i>	<i>hüvile lat'silõ</i>
Alalütlev	<i>hüväl latsõl</i>	<i>hüvil lat'sil</i>
Alaltütlev	<i>hüvält latsõlt</i>	<i>hüvilt lat'silt</i>
Saav	<i>hüväss latsõss</i>	<i>hüviss lat'siss</i>
Rajav	<i>hüvä latsõni[?]</i>	<i>hüvvi `lat'sini[?]</i>
Olev	<i>hüvä latsõh</i>	<i>hüvvi lat'sih</i>
Ilmaütlev	<i>hüvä latsõlda[?]</i>	<i>hüvvi lat'silda[?]</i>
Kaasaütlev	<i>hüvä latsõga[?]</i>	<i>hüvvi `lat'siga[?]</i>

Hüä lat's, kiä `höste tañds, parõmb viil kua paigal sais; hüväl latsõh `hällü, ku'al latsõk kot'i `sisse; `väegat `taitsa lat's, terräv nigu nõgõl', kohe plaaniañdjat vaia, kutsutass iks timä.

Omadussõnad käänduvad samade reeglite järgi kui nimisõnad.

	Ainsus	Mitmus
Nimetav	<i>risunõ nurm</i>	<i>risudsõ[?] nurmõ[?]</i>
Omastav	<i>risudsõ nurmõ</i>	<i>risutsiidõ `nurmi</i>
Osastav	<i>risust `nurmõ</i>	<i>risutsiid `nurmi</i>
Sisseütlev	<i>risutsõhe `nurmõ</i>	<i>risutsihe `nurmi</i>
Seesütlev	<i>risutsõh nurmõh</i>	<i>risutsih nurmih</i>
Seestütlev	<i>risutsõst nurmõst</i>	<i>risutsist nurmist</i>

Alaleütlev	<i>risutsõllõ nurmõlõ</i>	<i>risutsillõ nurmilõ</i>
Alalütlev	<i>risutsõl nurmõl</i>	<i>risutsil nurmil</i>
Alaltütlev	<i>risutsõlt nurmõlt</i>	<i>risutsilt nurmilt</i>
Saav	<i>risutsõss nurmõss</i>	<i>risutsiss nurmiss</i>
Rajav	<i>risudsõ nurmõni[?]</i>	<i>risutsiidõ `nurmini[?]</i>
Olev	<i>risudsõ nurmõh</i>	<i>risutsiidõ nurmih</i>
Ilmaütlev	<i>risudsõ nurmõlda[?]</i>	<i>risutsiidõ nurmilda[?]</i>
Kaasaütlev	<i>risudsõ nurmõga[?]</i>	<i>risutsiidõ `nurmiga[?]</i>
Nimetav	<i>kuri piini</i>	<i>ku'ra[?] piini[?]</i>
Omastav	<i>ku'ra piini</i>	<i>`kurjõ pinne</i>
Osastav	<i>`kurja piinni</i>	<i>`kurjõ pinne</i>
Sisseütlev	<i>ku'ra piini `sisse</i>	<i>`kurjõ pinne `sisse</i>
Seesütlev	<i>ku'rah piinih</i>	<i>ku'õh pineh</i>
Seestütlev	<i>ku'rast piinist</i>	<i>ku'õst pinest</i>
Alaleütlev	<i>ku'alõ piinile</i>	<i>ku'õlõ pinele</i>
Alalütlev	<i>ku'al piinil</i>	<i>ku'õl pinel</i>
Alaltütlev	<i>ku'alt piinilt</i>	<i>ku'õlt pinelt</i>
Saav	<i>ku'ass piiniss</i>	<i>ku'õss piness</i>
Rajav	<i>ku'ra piinini[?]</i>	<i>`kurjõ pinneni[?]</i>
Olev	<i>ku'ra piinih</i>	<i>`kurjõ pineh</i>
Ilmaütlev	<i>ku'ra piinildä[?]</i>	<i>`kurjõ pineldä[?]</i>
Kaasaütlev	<i>ku'ra piiniga[?]</i>	<i>`kurjõ pinnega[?]</i>

Esemeil ja nähtustel võib üht ja sama omadust olla erineval hulgal. Omaduse määra näitavad sõnade **võrdlusastmed** ehk **võrded**: **algvõrre** ehk **positiiv**, **keskvõrre** ehk **komparatiiv**, **ülivõrre** ehk **superlatiiv**. Algvõrre nendib teatud omaduse olemasolu ilma seda lähemalt määratlemata. Keskvõrre näitab omaduse suurenemist võrreldes teise kaasosalisega. Võru keeles on hästi tuntud **algvõrre** (*rikass*) ja **keskvõrre** (*rikkap*), ülivõrde funktsioonis on kasutatud liitväljendit *kõgõ* + keskvõrre (*kõgõ rikkap*). Vanimal põlvkonnal on kasutusel olnud lühivormid, millest *m*-tunnus kadunud.

Algvõrre	Keskvõrre	Keskvõrde omastav
<i>vana</i>	<i>vanõb</i>	<i>vanõba</i>
<i>suur'</i>	<i>suurõb</i>	<i>suurõba</i>
<i>hirmuss</i>	<i>`hirmsap</i>	<i>`hirmsaba</i>
<i>õnniss</i>	<i>`õndsap</i>	<i>`õndsaba</i>
<i>`korgõ</i>	<i>`korgõp</i>	<i>`korgõba</i>
<i>lämmi</i>	<i>`lämmäp</i>	<i>`lämmäbä</i>
<i>illoss</i>	<i>ilosap</i>	<i>ilosaba</i>
<i>matal'</i>	<i>madalap</i>	<i>madalaba</i>
<i>otav</i>	<i>odavap</i>	<i>odavaba</i>
<i>apar'</i>	<i>abarap</i>	<i>abaraba</i>
<i>makõ</i>	<i>magõhõp</i>	<i>magõhõba</i>
<i>hallõ</i>	<i>halõhõp</i>	<i>halõhõba</i>
<i>torrõ</i>	<i>torõhõp</i>	<i>torõhõba</i>
<i>kõllanõ</i>	<i>kõllatsõp</i>	<i>kõllatsõba</i>
<i>`oslikanõ</i>	<i>`oslikatsõp</i>	<i>`oslikatsõba</i>
<i>`plak'likanõ</i>	<i>`plak'likatsõp</i>	<i>`plak'likatsõba</i>

Nooremate põlvkondade kõnepruugis on *m*-tunnuseline keskvõrre taas olemas, öeldakse: *vanõmb*, om. *vanõmba*; *suurõmb*, om. *suurõmba*; *`hirmsamb*, om. *`hirmsamba*; *`õndsamb*, om. *`õndsamba*; *`korgõmb*, om. *`korgõmba*; *`lämmämb*, om. *`lämmämbä*; *ilosamb*, om. *ilosamba*; *madalamb*, om. *madalamba*; *odavamb*, om. *odavamba*; *avaramb*, om. *avaramba*; *magõdamb*, om. *magõdamba*; *halõdamb*, om. *halõdamba*; *torõdamb*, om. *torõdamba*; *kõllatsõmb*, om. *kõllatsõmba*; *`oslikatsõmb*, om. *`oslikatsõmba*; *`plak'likatsõmb*, om. *`plak'likatsõmba*. Ilmselt on *m*-tunnuse taastumine toimunud kirjakeele mõjustusel.

Ülivõrde moodustamisel on lisatud keskvõrde ette määrsõna *kõgõ*. Näited: *kõgõ`armap*, *kõgõ targõb*, *kõgõ virgõb*, *kõgõ noorõb*, *kõgõ vanõb*, *kõgõ ilosap*, *kõgõ vigalatsõp*, *kõgõ`tüik'likatsõp*. Järelikult on sellised lühenenud vormid nii vanad, et on ajapikku jõudnud kuluda. Vanimate inimeste kõnes on tavalised säärased ütlemised, nagu *'Puspuri Pauli aiah`häit'sik kõgõ ilosabal lil'li? ja`kasvi kõgõ magusaba ubina?*; *mul ol'l vanast rikkust külät, a no olõ mak kõgõ`vaesõp*, *`vaesõppa minno olõki-ei?*; *tuyd`peeti kõgõ`ausabass, kiä kõgõ`rohkõp tappa joud'*.

ARVSÕNAD

Võru keeles on ammust aega lugu peetud arvsõnadest. Neid ju igapäevases elus kogu aeg tarvis (*Miśsost Marinbuŕki ol'l inämb küm̄mend `versta; `kaŕ'sküm̄mend `nüsvät `lehmä ol'l laudah, suluh säidse pōrst kasumah; `pernane ol'l elänü ütesä-küm̄mend ütesä `aastaiga vanass; egä sügüse saivan nimä? sada `puuta rüki, kõik' `kullu `perrele leeväss; hiir' ikk' kuut pujakōist, `säitsmändä minijät, kõik' kuŕa kaśsi kõtuh, haha kaśsi hanna all; mullō lubati puul' t'sika, ku art `tyudi, olō-ōs vee-randitki?; mis tä võl'ss et tuhat, olō-ōs sääl tuhandat, kõgōst ütesäsada `marka `o'lgina?!*).

Arvsõnad ehk **numeraalid** näitavad nii olendite ja esemete kui ka nähtuste arvu või järjekorda. **Põhiarvsõnad** ehk **kardinaalid** väljendavad hulka ja vastavad küsimusele *mitu? kui palju?* (*üt's, kaŕ's, kolm, nel'li, viis, kuuś, säidse, katōsa, ütesä, kümme, üt'stōist, kaŕ'stōist, kolmtōist, nelitōist, viištōist, kuuštōist, säidsetōist, katōsatōist, ütesätōist, kaŕ'sküm̄mend, kolmküm̄mend, neliküm̄mend, viišküm̄mend, kuuśsada, katōsasada, kolm tuhat*).

Järgarvsõnad ehk **ordinaalid** väljendavad järjekorda ja vastavad küsimusele *mitmes?* (*edimäne, tõdnō, kolmass, neläss, viess, kuvvōss, `säitsmäss, `katsass, `ütsäss, `küm̄ness, kolmōtōisküm̄ness, viiesaass, kuvvō tuhandass*).

Ühest sõnast koosnevaid arvsõnu nimetatakse **lihtarvsõnadeks** (*kaŕ's, kolm, katōsa, kümme, sada, tuhat, miljon*), aga kahest või mitmest sõnast koosnevaid **liitarvsõnadeks** (*kolmküm̄mend, kuuśküm̄mend, katōküm̄ness, viiesaass, kolm-küm̄mend kolm, sada kaŕ'sküm̄mend üt's*). **Järgarvsõna** tuletatakse liite varal, mille ainsuse nimetavas on tugev *s*, kuid omastavast alates kõigis käänetes *-nda-*, mis liitub põhiarvsõna ainsuse omastavale (*viie/ss, viie/ndä, viie/ndä/le, viie/ndä/ga?*). **Murdarvsõna** tuletamisel lisatakse põhiarvsõna ainsuse omastavale käände liide *-ndik* (*kolma/ndik, kuvvō/ndik, kaŕ's nelä/ndikku, katōsa saa/ndikku*).

Lihtarvsõnad käänduvad üldiste käänamisreeglite järgi, aga liitarvsõnade puhul tuleb eraldi jälgida põhi- ja järgarvsõnade käänamist. Liitarvsõnade kõik osad käänduvad nimetavas, omastavas ja osastavas käändes alates sisseütlevast, muutub ainult viimane sõna, eelnevad osad jäävad omastavasse käändesse:

Nimetav	<i>kaŕ's tuhat ütesäsada viišküm̄mend säidse</i>
Omastav	<i>katō tuhanda ütesäsaa viieküm̄ne `säitsmä</i>
Osastav	<i>kattō tuhandat ütessät (~`ütsät) sata viitküm̄mend säidsend</i>
Sisseütlev	<i>katō tuhanda ütesäsaa viieküm̄ne `säitsmähe</i>
Seesütlev	<i>katō tuhanda ütesäsaa viieküm̄ne `säitsmäh</i>

Järgarvsõnadel käändub ainult viimane osa, eelmised osad jäävad põhiarvsõna ainsuse omastavasse käändesse:

Nimetav	`säitsmäsa kuvvõkümne viess
Omastav	`säitsmäsa kuvvõkümne viiendä
Osastav	`säitsmäsa kuvvõkümne viiendät
Sisseütlev	`säitsmäsa kuvvõkümne viiendähe
Seesütlev	`säitsmäsa kuvvõkümne viiendäh

Murdarvsõnadel käänduvad kõik sõnad:

Nimetav	<i>kolmkümmend kat's</i> `saandikku
Omastav	<i>kolmõkümne katõ</i> `saandiku
Osastav	<i>kolmõkümmend kattõ</i> `saandikku
Sisseütlev	<i>kolmõkümmenehe kattõ</i> `saandikku
Seesütlev	<i>kolmõkümmeh katõh</i> `saandikuh

Nimisõna ees *veerand* ei käändu, öeldakse: *olõ-õik kell viijl puul nel'li, kõgõss veerand nel'li umgina?*; *hopõn`virka sõit*, *veerand tuunniga ol'limik kotoh*. Aga üksi esinedes *veerand* käändub: *ma sai puul`nakla mett, Mari es saav veeranditki?*, *mesi ol' otsah*.

ASESÕNAD

Asesõnad ehk **pronoomenid** asendavad nimi-, omadus- või arvsõnu. Arvu poolest neid kuigi palju ei ole, kuid enamasti kõik nad kuuluvad põhisõnavara hulka. Täenduselt jagunevad asesõnad kaheksasse liiki:

1) **isikulised asesõnad** ehk personaalpronoomenid (*mina* ehk *ma?*, *sina* ehk *sa?*, *timä* ehk *tä*, *mij?* ehk *mi?*, *tij?* ehk *ti?*, *nimä?* ehk *nä?*). Ei tohiks unustada, et vanimad võrumaalased ka rõhulises asendis on eelistanud lühivorme, eriti esimese ja teise isiku puhul (*makam maka?*, `makka maka`maga, maga, mina ka magan?; *meid ol' sääil mitu, sa? ja ma? ja kat's Kasaritsa mijst ka?*; *meid olõ-õs kotoh, mik käve lat'siga marah; kedäss ti otsidõ?*, *kohess tit`tahtsõdõ minnä?*; *olõ-õim mijt timä`asju putnu?*; *egat timä ei`ütte?*, *kos tä lätt*).

2) **enesekohased asesõnad** ehk refleksiivpronoomenid: *esi?* ehk *és,* `hindä,

esihindäh 'endamisi', *esihinnäst* 'iseend', *hinnäst* 'ennast', *hindäle* 'enesele', *hindäl*, *hinnästpiteh* 'rase'.

3) **vastastikused asesõnad** ehk retsiprooksed pronoomenid: *üt'süte* 'üksteise', *üt'sütte* 'üksteist', *üt'stõdsõ* 'üksteise', *üt'stõist*, *tõõnõtõdsõ* 'teineteise', *tõõnõtõist* 'teineteist'.

4) **omastav asesõna** ehk possessiivpronoomen *uma*: *umma koto eit* 'tahtuv', *võõrallõ* 'anda?'; *egäl ütäl umak kirbuk küle all*; *umast tõrdust um parõmb lihha lõigada?* *kup poodist tuvva?*

5) **näitavad asesõnad** ehk demonstratiivpronoomenid: *seo* (siinsamas viibiv olend), *taa* (kuuldekaugusest eemal olev tagaklatšitav), *tuy* (mitm. *nyu?*), *seosama* 'seesama', *sääne* 'selline', *määne* 'milline' (*seo um mul kõõgõ parõmb lat's, egäh asah sõnavõtlik*; *taa no vasta hummogut vjil külä päält tul'l, tiiäk koh tütrikka aeldõh videli*).

6) **küsiavad asesõnad** ehk interrogatiivpronoomenid: *kiä*, *miä* ~ *mia*, *kua*, *kumb*, *määne* 'milline' (esinevad küsilause alguses).

7) **siduvad asesõnad** ehk relatiivpronoomenid: *kiä*, *miä* ~ *mia*, *kua*, *kumb*, *määne* 'milline' (seovad lauseid, asuvad tavaliselt kõrvallause alguses).

8) **umbmäärased asesõnad** ehk indefiniitsed pronoomenid: *kiäki?*, *minki?*, *egäüt's*, *kumbki?*, *mõni*, *mitu*, *mõlõmba?*, *pal'lo*, *kõik*, *embkumb*, *kogo*, *üt'ski?*

Asesõnade käänamine

Mitmed asesõnade liigid käänduvad teistest käändsõnadest erinevalt. Huvi pakub isikuliste, enesekohaste ja näitavate pronoomenite käänamine. Vanimate murdekõnelejate jutust võib tabada igivanu siduvate pronoomenite vorme, mida noorem põlvkond ei kasuta. Osa käändeid puudub või on moondunud.

	Ainsus	Mitmus
Nimetav	<i>mina</i> ~ <i>ma?</i>	<i>miä?</i> ~ <i>mi?</i>
Omastav	<i>mino</i> ~ <i>mu?</i>	<i>miä?</i> ~ <i>mi?</i>
Osastav	<i>minno</i>	<i>meid</i>
Sisseütlev	<i>mino</i> 'sisse	<i>miä?</i> 'sisse
Seesütlev	<i>mino</i> seeh	<i>miä?</i> seeh
Seestütlev	<i>minost</i> ~ <i>must</i>	<i>meist</i>
Alaleütlev	<i>minolõ</i> ~ <i>mullõ</i>	<i>meile</i>

Alalütlev	<i>minol ~ mul</i>	<i>meil</i>
Alaltütlev	<i>minolt ~ mult</i>	<i>meilt</i>
Saav	<i>minoss ~ muss</i>	<i>meiss</i>
Rajav	<i>minoni[?] ~ mu[?] mano[?]</i>	<i>mijim mano[?]</i>
Ilmaütlev	<i>minolda[?] ~ mulda[?]</i>	<i>meildä[?]</i>
Kaasaütlev	<i>minoga[?] ~ mukka[?]</i>	<i>˘mijika[?]</i>

Ainsus

Nimetav	<i>sina ~ sa[?]</i>
Omastav	<i>sino ~ su[?]</i>
Osastav	<i>sinno</i>
Sisseütlev	<i>sino ˘sisse</i>
Seesütlev	<i>sino seeh</i>
Seestütlev	<i>sinost ~ sust</i>
Alaleütlev	<i>sinolõ ~ sullõ</i>
Alalütlev	<i>sinol ~ sul</i>
Alaltütlev	<i>sinolt ~ sult</i>
Saav	<i>sinoss ~ suss</i>
Rajav	<i>sinoni[?] ~ su mano[?]</i>
Ilmaütlev	<i>sinolda[?] ~ sulda[?]</i>
Kaasaütlev	<i>sinoga[?] ~ sukka[?]</i>

Ainsus

Nimetav	<i>timä ~ tä</i>
Omastav	<i>timä ~ tä</i>
Osastav	<i>timmä</i>
Sisseütlev	<i>timä ˘sisse ~ ˘timmä</i>
Seesütlev	<i>timä seeh ~ timäh</i>
Seestütlev	<i>timäst ~ täst</i>
Alaleütlev	<i>timäle ~ tälle</i>
Alalütlev	<i>timäl ~ täl</i>
Alaltütlev	<i>timält ~ tält</i>
Saav	<i>timäss</i>
Rajav	<i>timäni[?]</i>
Ilmaütlev	<i>timäldä[?]</i>
Kaasaütlev	<i>timäga[?]</i>

Mitmus

<i>tij[?] ~ ti[?]</i>
<i>tij[?] ~ ti[?]</i>
<i>teid</i>
<i>tijis ˘sisse</i>
<i>tijis seeh</i>
<i>teist</i>
<i>teile</i>
<i>teil</i>
<i>teiss</i>
<i>tij[?] mano[?]</i>
<i>teildä[?]</i>
<i>˘tijika[?]</i>

Mitmus

<i>nimä[?]</i>
<i>näide</i>
<i>näid</i>
<i>näide ˘sisse</i>
<i>näide seeh</i>
<i>näist</i>
<i>näile</i>
<i>näil</i>
<i>näilt</i>
<i>näiss</i>
<i>näideni[?]</i>
<i>näideldä[?]</i>
<i>näidega[?]</i>

	Ainsus	Mitmus
Nimetav	<i>seo</i>	<i>neo[?]</i>
Omastav	<i>seo</i>	<i>neide</i>
Osastav	<i>seod</i>	<i>neid</i>
Sisseütlev	<i>`seohhu</i>	<i>neide `sisse</i>
Seesütlev	<i>seoh</i>	<i>neide seeh</i>
Seestütlev	<i>seost</i>	<i>neist</i>
Alaleütlev	<i>`seolõ</i>	<i>neile</i>
Alalütlev	<i>seol</i>	<i>neil</i>
Alaltütlev	<i>seolt</i>	<i>neilt</i>
Saav	<i>seoss</i>	<i>neiss</i>
Rajav	<i>`seoni[?]</i>	<i>neideni[?]</i>
Ilmaütlev	<i>`seolda[?]</i>	<i>neildä[?]</i>
Kaasaütlev	<i>`seoga[?]</i>	<i>neidega[?]</i>

	Ainsus	Mitmus
Nimetav	<i>taa</i>	<i>naa[?]</i>
Omastav	<i>taa</i>	<i>naidõ</i>
Osastav	<i>taad</i>	<i>naid</i>
Sisseütlev	<i>`taahha</i>	<i>naidõ sekkä</i>
Seesütlev	<i>taah</i>	<i>naidõ siäh</i>
Seestütlev	<i>taast</i>	<i>naist</i>
Alaleütlev	<i>taalõ</i>	<i>nailõ</i>
Alalütlev	<i>taal</i>	<i>nail</i>
Alaltütlev	<i>taalt</i>	<i>nailt</i>
Saav	<i>taass</i>	<i>naiss</i>
Rajav	<i>`taani[?]</i>	<i>naidõni[?]</i>
Ilmaütlev	<i>taalda[?]</i>	<i>naidõlda[?]</i>
Kaasaütlev	<i>`taaga[?]</i>	<i>naidõga[?]</i>

	Ainsus	Mitmus
Nimetav	<i>tüü</i>	<i>nüü[?]</i>
Omastav	<i>tüü</i>	<i>noidõ</i>
Osastav	<i>tüüd</i>	<i>noid</i>
Sisseütlev	<i>`tüühhu</i>	<i>noidõ `sisse</i>
Seesütlev	<i>tüuh</i>	<i>noidõ seeh</i>
Seestütlev	<i>tüüst</i>	<i>noist</i>
Alaleütlev	<i>toolõ</i>	<i>noilõ</i>

Alalütlev	<i>tuul</i>	<i>noil</i>
Alaltütlev	<i>tuult</i>	<i>noilt</i>
Saav	<i>tuuss</i>	<i>noiss</i>
Rajav	<i>tuuni?</i>	<i>noidõni?</i>
Ilmaütlev	<i>toolda?</i>	<i>noilda?</i>
Kaasaütlev	<i>tuuga?</i>	<i>noidõga?</i>

Ainsus

Mitmus

Nimetav	<i>sääne,</i>	<i>määne</i>	<i>`säantse?</i>	<i>`mäantse?</i>
Omastav	<i>`säantse,</i>	<i>`mäantse</i>	<i>`säantside,</i>	<i>`mäantside</i>
Osastav	<i>säänest,</i>	<i>määnest</i>	<i>`säantsiid,</i>	<i>`mäantsiid</i>
Sisseütlev	<i>`säantsehe,</i>	<i>`mäantsehe</i>	<i>`säantsihe,</i>	<i>`mäantsihe</i>
Seesütlev	<i>`säantseh,</i>	<i>`mäantseh</i>	<i>`säantsih,</i>	<i>`mäantsih</i>
Seestütlev	<i>`säantsest,</i>	<i>`mäantsest</i>	<i>`säantsist,</i>	<i>`mäantsist</i>
Alaleütlev	<i>`säantselle,</i>	<i>`mäantselle</i>	<i>`säantsille,</i>	<i>`mäantsille</i>
Alalütlev	<i>`säantsel,</i>	<i>`mäantsel</i>	<i>`säantsil,</i>	<i>`mäantsil</i>
Alaltütlev	<i>`säantselt,</i>	<i>`mäantselt</i>	<i>`säantsilt,</i>	<i>`mäantsilt</i>
Saav	<i>`säantsess,</i>	<i>`mäantsess</i>	<i>`säantsiss,</i>	<i>`mäantsiss</i>
Rajav	<i>`säantseni?</i>	<i>`mäantseni?</i>	<i>`säantsideni?</i>	<i>`mäantsideni?</i>
Ilmaütlev	<i>`säantseldä?</i>	<i>`mäantseldä?</i>	<i>`säantsildä?</i>	<i>`mäantsildä?</i>
Kaasaütlev	<i>`säantsega?</i>	<i>`mäantsega?</i>	<i>`säantsidega?</i>	<i>`mäantsidega?</i>

Vanapäraste **küivate** ja **siduvate** asesõnade (*kiä, miä ~ mia, kua* 'kes, kumb') asemel on võrumaalaste nooremad põlvkonnad hakanud kasutama pronoomeneid *kes* ja *mis*. Varasemate vormide meenutuseks olgu mõned spontaanselt kõnest kirja-pandud ütlemised: **kiä** *vanast su kõrval`el`li, tuud`ül`ti kodapoolitsõss; kiä edesi`õitat taht, tuu tulgu`mikka üteh! tuud pit`sitedi`rohkõp, kink* ('kelle') *käest kõik`kraam ar`võõti; kink* *käest sa ostin naam muna?* olõ-õs **kink** *käest nõudak kah, kuiss tuu asi sääil ol`li; tohoh sõkõ seh, mait tiiän no umma`õpra, kinka* ('kellega') *ma latsõh karah käve! sul`ül`ti mijs`haigõ ollõv, a kinkas* ('kellega siis') *sat taad maia pei?* taahha olõ-õim mu jalav viil`saanu?, olõ-õs **kinka** *ma lännü?*; no om mul ka sõbõr, **kinka** *mak ka väläh`kõndi saa; mul olõ-õi? õigõt`jalgapannust kah, minka* ('millega') *võõrahe`paika minnä?*; timä`lat`si mõist tetä?, a olõ-õi? **minkas** *näid`süütä?, tõõsõ olgut timä`lat`si ravitsaja?*; **minkperäst** ('mispärast') *sa lää-äs timmä inne`surma`kaema?`vaesõ inemise?, minka* *nimäp pidävä nuup`puhtõ?* **kua** *jalg sul seerest`krampi kisk? timäl jalal`lat`si mutta, kuvva* ('kumba') *saabast lat`s maast`tõmbama, nika lat`s tõõnõ süvembähe.*

PÖÖRDSÕNAD

Sõnaliikide süsteemis nimetatakse **pöördõnu** ehk **verbe tegusõnadeks**. Tegusõnad väljendavad tegevust või olukorras olemist, tegusõnad pöörduvad. Kuna tegevusi ja olukorras olemisi on inimelus päratu hulk, võib tegusõnade arvu pidada loendamatuks. Võrumaalaste sõnavara on peetud varjundirikkaks. Küllap sellise kuulsuse tekkimist muule lisaks on õigustanud ka oskuslik verbisufiksitate kasutamine. Erilist poolehoidu näikse pälvinuvat **frekventatiivid** ehk **korduvat tegevust** väljendavad tegusõnad. Näiteks: *kõik' imehtellese, et nii vana inemine, kuistä nii kõva om; latsõ[?] hüpiskellese ni `karglõsõ, nika ku pil'l tulõ pikä ilo pääle; hüvvä häbendelläss, `kurja pelätäss; misa haigutõllõt, mee är `sängü teki ala[?]; misti indsitellede söögi man, ku kõtt täüis, sõs olgum mint lavva mant! kiidsuk `kiidsva[?] ja õngõrdõllõsõ sääil järve veereh; misti hõkõrdõllõdõ!*

Andekas jutuvestja ei tule toime **hetkelist tegevust väljendavate momentaani-deta**. Meelsasti kasutavad Võrumaa eided-taadid oma kõnelusis *ht*-sufiksitate. Näiteks: *murõhtagu-ut[?], murõh muut mustass, vaiv vanass; kikass kirähtäss `tõisi `ilmu kah; sõs ku kikass kirähtänü[?], nii olnuk kõik' vakka, `õkva nigu `viija üle valõt; ku tuu vanamijs tulõ lambi mano pañd, nii läügähtüp `paklap palama; piini haugahtäss, taht `ussõ; t'siga `ussaijah tsuñg, minev vitsaga `lүүimä, sõs vingahtäss; ku hobõsõ-kõnõ hirnaht', sõs ma sai aru, et uma hopõn ol'l; timä kükäht' `maaha, et sõs `kiäki ei näe timmä.*

Kahtlemata tuleb Võru keele vanapäraseimaks momentaansufiksiks tunnistada *-hut ~ -hüt* (*timä kumbahut, röögähüt, nimäk kumbahutva[?], röögähütvä[?]*). Seda-laadi sufiksiga momentaane on kirja pandud ainult Ida-Rõuge, Vahtsõliina ja Seto vanimatelt inimestelt. Tegemist näikse olevat väga vana nähtusega. Näiteid: *lat's tänähüt', piini vaest puri last; ao tullõh joba `kärbläne üleväh, nigu mu käsi pisu käänähüt, `lindass ar[?]; ma koorahuta paar' kardohkat kah, saa söögile parõmb magu; `poiskõ tohi-ei inäp ikahutak kah, om vakka nigu vits; `yüüse kopahut' `kiäki mu `akna pääle, lät'si `ussõ `kaema, ol'l pujapoig; ma lopahuti kuah `mõsku.*

Võru keeles äratub tõsist huvi ka **enesekohaste tegusõnade ehk refleksiiv-verbide** paljus. Eks keele varjundirikkust suurenda vahel ka õnnestunult valitud sõnaleiud. Näiteks: *vana joodik, viinadsõ `pääga lubasi mullõ rahha, ku art `tarku, anna-as `kopkatki[?]; vanast `mõskunust `hammõsäläst saaval lat'silõ `mähk'mä[?]; umast kotost `pühkü-ei[?] midägi `vällä, koh sõna `ütlet, sinnät timä jääss; `istku-uit taahak kallakudsõ pingiotsa pääle, peräkõrd `kungut `maaha; `üt'skip puu eik `kisku nii nigu pedäjäk `kiskusõ[?]; `kapstatsausti[?] `pañti `suurtõ `tõrdohe, kiijb vesi pääle, et sääil lähätüse[?]; kaep `perrä, kas sul uaseemend um, vaest `haarduss mullõ kah;*

map pañni `herne[?] `löügehe vette `urbuma, ku ar[?] `urbusõ[?], panõ patta kuppuma; mu veli tappu sõtta, no `aijõ ka'ra `mõtsa sõapakku, lahengu `aigu tappuk kat's `lehmä `mõtsa; mingu-ui[?] `ussõ, suur' sado tulõ, `rõiva `hämmüse ligõhõss.

Samad keelemehed, kes meil on tegelnud kirjakeele käändkondade süstee- midega, on liigitanud ka tegusõnu pöördkondadesse. Liigitamisalused on enamvähem samad: astmevaheldus, tüve silpide arv ja sõnavälde. Tüve silpide loendamisel võetakse arvesse ma-tunnuse ees olevad silbid. Niisiis on `süü-mä ja `käu-mä ühe- silbilise tüvega, mine-mä, tulõ-ma, oppa-ma kahesilbilise ja kirotä-ma, paranda-ma, röögätä-mä kolmesilbilise tüvega. Ka sõnavälde on tähtis: esimesse pöördkonda kuuluvad kolmandaväntelised, teise pöördkonda esimese- ja teiseväntelised verbid. Kolmandat ja neljandat pöördkonda on õppuril hõlpus meeles pidada, seal on astmevahelduslikud tegusõnad.

Tegusõna pöördelised vormid

Tegusõnal on viis pöördelist vormi: pööre, aeg, kõneviis, tegumood ja kõneliik.

PÖÖRDED. Tegusõnal on kolm pööret, mis esinevad **ainsuses** (*ma opi, ma oppa, sa opit, sa oppat, timä opp, timä oppass*) ja **mitmuses** (*miij opi, miij oppa, tiij opit, tiij oppat, nimä[?] opva[?], nimä[?] oppasõ[?]*).

AJAD. Pöördõnadel on kaks aega: **olevik** ehk **preesens** ja **minevik** ehk **pre- teeritum**. Olevik annab edasi nii olevikku kui ka tulevikku (*ma opi, ma oppa, opitass*), minevikku väljendavad **lihtminevik** ehk **imperfekt** (*ma oppe, ma opsi, opiti, opati*), **täisminevik** ehk **perfekt** (*ma olõ opnu[?], ma olõ opanu[?], om opit, om opat*) ja **enneminevik** ehk **pluskvamperfekt** (*ma ol'li opnu[?], ma ol'li opanu[?], ol' opit, ol' opat*).

KÕNEVIISID ehk **moodused**. Neid on neli: **kindel kõneviis** ehk **indikatiiv** (*hõikva[?], taplõsõ[?], timä hõik, timä taplõss, hõigutass, tapõldass, ol' hõigut, ol' tapõld*); **tingiv kõneviis** ehk **konditsionaal** (*sak kerisi[?], sa röögisi[?], timä olõss kerinü[?], timä olõss rüük'nü[?], keritäs[?], röögitäs[?]*); **käskiv kõneviis** ehk **imperatiiv** (*võta[?], hüppä[?], är[?] võtku[?], är[?] hüpäku[?], võtku[?], hüpäku[?], võetagu[?], hüpätägu[?]*); **kaudne kõneviis** ehk **modus obliquus** (*käübev, kirotav, ollõv käünü[?], ollõv kirotanu[?]*).

TEGUMOED. Isikuline tegumood ehk **personaal** (*ma kutsu, ma istuda, ma ol'li kutsnu[?], ma ol'li istutanu[?], kutsku[?], istutagu[?]*) ja **umbisikuline tegumood** ehk **impersonaal** (*kutsuti, ummõldi, kutsutav, ummõldav, kutsutagu, ummõldagu*).

KÕNED. Jaatav kõne (*ta laul, nimä `laulva?*, *ta `karglõss, nimäk `karglõsõ?*, *lauldass, karõldass*) ja eitav kõne (*ma ei laula?*, *ma eik `karglõ, ärgu `laulku?*, *ärgu karõlgu?*).

Tegusõna käändelised vormid

Tegusõna käändeliste vormide hulka kuuluvad ka **tegevusnimed** ehk **infinitiivid**, **kesksõnad** ehk **partitsiibid** ja kõik **teonimed** ning **tegijanimed**.

ma-tegevusnimel on neli käänet:

Sisseütlev	<i>ragoma,</i>	<i>`umblõma</i>
Seesütlev	<i>ragomah,</i>	<i>`umblõmah</i>
Seestütlev	<i>ragomast,</i>	<i>`umblõmast</i>
Ilmaütlev	<i>ragomalda?</i> ,	<i>`umblõmalda?</i>

ma-tegevusnimest tuletatakse ka passiivse sisseütleva vormid *`raotama, ummõldama* (*naak kuionup puup piass tast aiaast hoobiss `maaha `raotama; `säantsek kurategijäp piass eloss ajoss `vahgi `pantama*).

da-tegevusnimel on kaks käänet:

Osastav	<i>rako?</i> ,	<i>ummõlda?</i>
Seesütlev	<i>rakoh,</i>	<i>ummõldõh</i>

Öeldakse: *puid rakoh lät's `kirvõ kuvvass `kat'ski?*; *`kleiti ummõldõh `viitü mul tervep päiv õdaguni?*

Oleviku kesksõnad näkev ja nättäv käänduvad kõigis käänetes:

Nimetav	<i>näkev inemine</i>	<i>nättäv majakõnõ</i>
Omastav	<i>nägevä inemise</i>	<i>nättävä majakõsõ</i>
Osastav	<i>nägevät inemist</i>	<i>nättävät majakõist</i>
Seesütlev	<i>nägeväh inemiseh</i>	<i>nättäväh majakõsõh</i>
Seestütlev	<i>nägeväst inemisest</i>	<i>nättäväst majakõsõst</i>
Alaleütlev	<i>nägeväle inemisele</i>	<i>nättäväle majakõsõlõ</i>
Alalütlev	<i>nägeväl inemisel jne.</i>	<i>nättäväl majakõsõl jne.</i>

Öeldakse: *ma olõ-õi?* *näkev inemine, et ma raamatut lukõ?* *vai `kirjä kirotas saa; puio takast paistuss nättäv majakõnõ, `essümist olõ-õip pelädä?*

Ka mineviku kesksõnad *söönü?* ja *söödet* käänduvad kõigis käänetes:

Nimetav	<i>söönü? lat's</i>	<i>söödet lammass</i>
Omastav	<i>`süünü latsõ</i>	<i>söödedü `lamba</i>
Osastav	<i>söönüt last</i>	<i>söödetüt lammast</i>
Seesütlev	<i>`süünüh latsõh</i>	<i>söödetüh `lambah</i>
Seestütlev	<i>`süünüst latsõst</i>	<i>söödetüst `lambast</i>
Alaleütlev	<i>`süünüle latsõlõ</i>	<i>söödetüle `lambalõ</i>
Alalütlev	<i>`süünül latsõl jne.</i>	<i>söödetül `lambal jne.</i>

Õeldakse: *parõmb `süünüs `süütä? ku nälädse ravida?*; *susi murd söödedü `lamba, kahr sõkk kaarapõllu*. Tuleb meeles pidada sedagi, et mineviku kesksõna ainsuse nimetav on erinev mitmuse nimetavast: *raot puu* ei ole sama, mis *raodup puu?*, ega *kaivõt haud* sama, mis *kaavõduh havva?*

Kõneviisid

Kindel kõneviis

Kindlas kõneviisis ehk indikatiivis on neli ajavormi: olevik (*ma õpi, ma oppa*), lihtminevik (*ma õppe, ma `opsi*), täisminevik (*ma olõ `õpnu?, olõ opanu?*), enneminevik (*ma ol'li `õpnu?, ol'li opanu?*).

Olevik

1. *ma õpi, ma oppa*
2. *sa õpit, sa oppat*
3. *timä õpp, timä oppass*
1. *mij õpi, mij oppa*
2. *tij? õpit, tij? oppat*
3. *nimä? `õpva?, nimä? oppasõ?*

passiiv: *õpitass, opatass*

Täisminevik

1. *olõ `õpnu?, olõ opanu?*
2. *olõt `õpnu?, olõt opanu?*
3. *om `õpnu?, om opanu?*

Lihtminevik

1. *ma õppõ, ma `opsi*
2. *sa õppõt, sa `opsit*
3. *timä õppõ, timä opaás*
1. *mij õppõ, mij `opsi*
2. *tij? õppõt, tij? `opsit*
3. *nimä? õppõ?, nimä? opaási?*

passiiv: *õpiti, opati*

Enneminevik

1. *ol'li `õpnu?, ol'li opanu?*
2. *ol'li? `õpnu?, ol'li? opanu?*
3. *ol'l `õpnu?, ol'l opanu?*

1. olõmi `opnu[?], olõmi opanu[?]
2. olõti `opnu[?], olõti opanu[?]
3. omma[?] `opnu[?], omma[?] opanu[?]

passiiv: om opit, om opat

1. ol'limi `opnu[?], ol'limi opanu[?]
2. ol'liti `opnu[?], ol'liti opanu[?]
3. ol'li[?] `opnu[?], ol'li[?] opanu[?]

passiiv: ol'l opit, ol'l opat

Käskiv kõneviis

Olevik

Jaataav kõne

2. opí[?]! oppa[?]!
3. `opku[?]! opaku[?]!
1. opími[?]! oppami!
2. `opkõ[?]! opakõ[?]!
3. `opku[?]! opaku[?]!

passiiv: opitagu! opatagu!

Eitav kõne

2. `opku-ui[?]! opaku-ui[?]!
3. är `opku[?]! är opaku[?]!
1. ärmi opími[?]! ärmi oppami[?]!
2. ärge `opkõ[?]! ärge opakõ[?]!
3. ärgu `opku[?]! ärgu opaku[?]!

ärgu opitagu! ärgu opatagu!

Tingiv kõneviis

Olevik

1. ma opíssi[?], ma oppasi[?]
2. sa opíssi[?], sa oppasi[?]
3. timä opíssi[?], timä oppasi[?]
1. mij opíssi[?], mij oppasi[?]
2. tii[?] opíssi[?], tii[?] oppasi[?]
3. nimä[?] opíssi[?], nimä[?] oppasi[?]

passiiv: opitasi[?], opatasi

Täisminevik

1. ma olõss `opnu[?], ma olõss opanu[?]
2. sa olõss `opnu[?], sa olõss opanu[?]
3. timä olõss `opnu[?], timä olõss opanu[?]
1. mij olõss `opnu[?], mij olõss opanu[?]
2. tii[?] olõss `opnu[?], tii[?] olõss opanu[?]
3. nimä[?] olõss `opnu[?], nimä[?] olõss opanu[?]

passiiv: olõss opit, olõss opat

Vanem põlvkond on hakanud tingivas kõneviisis olõss arvel kokku hoidma. Tunnussõna jäetakse lihtsalt häälendamata: ma `ostnuk ka hinele hobõsõ, a olõ-õis säänest rahha; minno ka `pantanut T'siberih `vaestõmajja, a ma es lähä[?], `tütrel `väikese latsõ[?], tuj es saanu[?] jo üt'sindä `toimõ; ku mat `tiidnü[?], et sa sääne t'siga mijs olõt, map purõtanus sup pinnega umast `ussaijast `vällä.

Kaudne kõneviis

Olevik

Vanemal põlvkonnal

1. *ma oppõv, oppav*
2. *sa oppõv, oppav*
3. *timä oppõv, oppav*
1. *mij[?] oppõv, oppav*
2. *tij[?] oppõv, oppav*
3. *nimä[?] oppõv, oppav*

Passiiv: *opitav, opatav*

Nooremal põlvkonnal

1. *ma `opvat, oppavat*
2. *sa `opvat, oppavat*
3. *timä `opvat, oppavat*
1. *mij[?] `opvat, oppavat*
2. *tij[?] `opvat, oppavat*
3. *nimä[?] `opvat, oppavat*

Passiiv: *opitavat, opatavat*

Täisminevik

Vanemal põlvkonnal

1. *ma ollõv `opnu[?], ollõv opanu[?]*
2. *sa ollõv `opnu[?], ollõv opanu[?]*
3. *timä ollõv `opnu[?], ollõv opanu[?]*
1. *mij[?] ollõv `opnu[?], ollõv opanu[?]*
2. *tij[?] ollõv `opnu[?], ollõv opanu[?]*
3. *nimä[?] ollõv `opnu[?], ollõv opanu[?]*

Passiiv: *ollõv opit, ollõv opat*

Nooremal põlvkonnal

1. *ma olõvat `opnu[?], olõvat opanu[?]*
2. *sa olõvat `opnu[?], olõvat opanu[?]*
3. *timä olõvat `opnu[?], olõvat opanu[?]*
1. *mij[?] olõvat `opnu[?], olõvat opanu[?]*
2. *tij[?] olõvat `opnu[?], olõvat opanu[?]*
3. *nimä[?] olõvat `opnu[?], olõvat opanu[?]*

Passiiv: *olõvat opit, olõvat opat*

Et kaudse kõneviisi vastu tunti huvi juba ammu, sellest annavad tunnistust ka EKI murdearhiivi materjalid. Väga palju leidub Võru murde alal *v*-tunnuselisi kaudse kõneviisi olevikuvorme, nagu *ollõv, tullõv, `andõv, `mõistõv, `umblõv, kirotav, parandav* jt. Murdekogujate tähelepanu on eriti kõitnud vanimatelt inimestelt kuulnud *bev-* ja *bõv-*tunnuselised vormid. Ju siis ei piisanud *v*-tunnusest pika vokaali või diftongiga lõppevate verbitüvede puhul ilmekaks väljenduseks, ilmselt võeti abiks švaa. Tekkis *müüv* asemel *`müübev*, *saav* asemel *`saabõv*, *käüv* asemel *`kääübev*. Vanaimä kana *`lyybõv nahkmunnõ, kuurt ei ollõvgi munal pääl; näläga `süübev rebäne sitasitige ka är[?]; `poiskõnõ `kääübev `tsiaka`rah; `pernasõ tütar kudabõv kangast, lubanup pühiss peelet tarõst `vällä viiä[?]*.

Vanasti oli igas maanurgas oma kaudne kõneviis. Tänu kirjakeele toetusele on üldisemalt üle mindud *vat*-tunnuselisele kaudsele kõneviisile, mille on heaks kiitnud ka Võrumaa mees Jakob Hurt. Loota võib, et see meie pärisoma kaudne kõneviis leiab poolehoidu ja jääb püsima.

Mõni sõna potentsiaalid

Tõsi küll, vahel on seletamata asjaoludel kadunud kõneviise. Soome potentsiaal – võimalikkuse ning tõenäolisuse kõneviis – on täiesti elujõulisena püsinud tänini, kuid meie potentsiaalid on järele jäänud vaid jälgi. Käesoleva sajandi kolmekümnendail aastail ja hiljemgi on meil potentsiaali kohta õnnestunud kirja panna mitmekümneid näitelauseid, aga eranditult on nendes tähelepanu köitnud oleviku kolmanda pöörde ainsus (*`olnõss, `tenness*) või mitmus (*`olnõsõ?, `tennese?*). Meie potentsiaal on ajapikku omandanud kahtleva varjundi (*näüss, näüss, kas `Mihli `tulnõss viil `tämbä tagasi; eit tiiäk kas tii mehek ka `olnõsõt `tämbä kotoh; kae? kas tuu `olnõss ilvessusi sääil puuhn, peräkõrd `kargass `kaala; noil no lehmä? ei nüssä?, tiiid kas latsõs `saanõsõk ka `kostkip `piimä; mitte silmä? eis seledä?, kes tuu sääilt `länness*).

Kahjuks ei ole meil mitte midagi kindlat teada lõunaeesti potentsiaali levikust ega arengust. Johann Gutsblaffi grammatikas (1648) on Urvestest kaks äbarikku näidet: *kas `länness, mis `tenness*. Rohkem ei sõnakestki. Otepää pastor Johann Christoph Clare näikse olevat tõsiste keeleliste huvidega. Tema tundis eriti huvi just lõunaeesti keele vastu, koostas lõunaeesti grammatika käsikirja, sõnaraamatugi, mida hoogsalt paljundati. Potentsiaaliselgitustega on ta läinud rappa. Ju ta siis ei teadnud, et *`olnõss* on kasutatav **ainult oleviku kolmanda pöörde ainsuses**. Clare potentsiaalinäited (*mina olnes, meie olnesse, mina olnes olnu*) reedavad täielikku asjatundmatust potentsiaali alal. Võimalk, et tollal (1730) Tartumaal potentsiaali enam ei kasutatud. Mõnele „keeletargale” võis meenuda ammukuuldud ununenud *`olnõss*, mida ta oli lahkelt valmis pastoriga jagama. Nõnda siis topiti see *`olnõss* igale poole, ka teistesse pööretesse.

Võru pöörd sõnade eripärast

Võru keele verbe ei ole keegi vaevunud pöördkondadesse liigitama, aga analoogia mõjutusel tekkinud rühmi ja rühmakesi leidub. Võru sõnavara ja vormistik erineb kirjakeelest, mistõttu tähelepanelik materjalikoguja võib uurimisretkel kohata üllatavaid keelelisi seiku. Kui võru pöörd sõnad, eriti silmas pidades kindla kõneviisi oleviku kolmandaid pöördedeid, jagada kahte suurde rühma, ilmneb pööretes omapärane vastuolu. Esimese rühma ainsuses pöördelõpud puuduvad, aga mitmuses on olenevalt vokaalharmoniast pöördelõppudeks *-va[?]* ~ *-vä[?]*. Jääb mulje, et muuted on tekkinud normaalse arengu tulemusena.

Näited:

<i>`tuuma</i> : <i>tuvva[?]</i>	— <i>timä tuu, nimät toova[?]</i>
<i>`käämä</i> : <i>`kävvi[?]</i>	— <i>timä käü, nimäk kävä[?]</i>
<i>`rüükmä</i> : <i>`rüük'i[?]</i>	— <i>timä rüük', nimär `rüük'vä[?]</i>
<i>`saatma</i> : <i>`saata[?]</i>	— <i>timä saat, nimäs `saatva[?]</i>
<i>`ikma</i> : <i>ikkõ[?]</i>	— <i>timä ikk, nimä `ikva[?]</i>
<i>`kakma</i> : <i>kakku[?]</i>	— <i>timä kakk, nimäk `kakva[?]</i>
<i>`käk'mä</i> : <i>käk'ki[?]</i>	— <i>timä käk'k, nimäk `käk'vä[?]</i>
<i>`võtma</i> : <i>võtta[?]</i>	— <i>timä võtt, nimäv `võtva[?]</i>
<i>`andma</i> : <i>`anda[?]</i>	— <i>timä and, nimä[?] `andva[?]</i>
<i>`murdma</i> : <i>`murda[?]</i>	— <i>timä murd, nimä[?] `murdva[?]</i>
<i>`löödmä</i> : <i>löödä[?]</i>	— <i>timä lööd, nimä[?] `löödvä[?]</i>
<i>`laulma</i> : <i>laulda[?]</i>	— <i>timä laul, nimäl `laulva[?]</i>
<i>`saisma</i> : <i>saista[?]</i>	— <i>timä sais, nimäs `saisva[?]</i>
<i>`mõskma</i> : <i>`mõskõ[?]</i>	— <i>timä mõsk, nimäm `mõskva[?]</i>
<i>`pühk'mä</i> : <i>`pühki[?]</i>	— <i>timä pühk', nimäp `pühk'vä[?]</i>
<i>kasima</i> : <i>ka'ssi[?]</i>	— <i>timä kasi, nimäk kasiva[?]</i>
<i>kerimä</i> : <i>kerri[?]</i>	— <i>timä keri, nimäk kerivä[?]</i>
<i>purõma</i> : <i>purra[?]</i>	— <i>timä purõ, nimäp purõva[?]</i>
<i>nägemä</i> : <i>nätä[?]</i>	— <i>timä näge, nimän nägevä[?]</i>
<i>tegemä</i> : <i>tetä[?]</i>	— <i>timä tege, nimät tegevä[?]</i>
<i>pügämä</i> : <i>pük'ä[?]</i>	— <i>timä pügä, nimäp pügävä[?]</i>
<i>ragoma</i> : <i>rako[?]</i>	— <i>timä rago, nimär ragova[?]</i>
<i>lugõma</i> : <i>lukõ[?]</i>	— <i>timä lugõ, nimäl lugõva[?]</i>
<i>tulõma</i> : <i>tulla[?]</i>	— <i>timä tulõ, nimät tulõva[?]</i>

Teises pöördsõnade rühmas on kindla kõneviisi oleviku kolmanda pöörde lõpp ainsuses **-ss**, mitmuse kolmanda pöörde lõpp aga **-se**?. Mõlemate lõppude tekkimine näikse olevat tingitud algsetest *ksen-* või *kset-*lõppudest. Näiteid:

<i>elämä</i> : <i>ellä</i> ° ~ <i>elädä</i> °	— <i>timä eläss, nimä eläse</i> °
<i>palama</i> : <i>palla</i> ° ~ <i>palada</i> °	— <i>timä palass, nimäp palasõ</i> °
<i>kasoma</i> : <i>kasso</i> ° ~ <i>kasoda</i> °	— <i>timä kasoss, nimäk kasosõ</i> °
<i>kuioma</i> : <i>kuioda</i> °	— <i>timä kuioss, nimäk kuiosõ</i> °
<i>nõsõma</i> : <i>nõsõda</i> ° ~ <i>nõsta</i> °	— <i>timä nõsõss, nimä nõsõsõ</i> °
<i>haisama</i> : <i>haisada</i> °	— <i>timä haisass, nimä? haisasõ</i> °
<i>kaklõma</i> : <i>kakõlda</i> °	— <i>timä kaklõss, nimäk kaklõsõ</i> °
<i>oplõma</i> : <i>opõlda</i> °	— <i>timä oplõss, nimä? oplõsõ</i> °
<i>taplõma</i> : <i>tapõlda</i> °	— <i>timä taplõss, nimät taplõsõ</i> °
<i>hapnama</i> : <i>hapada</i> °	— <i>timä hapnass, nimä hapnasõ</i> °
<i>hüppämä</i> : <i>hüpädä</i> °	— <i>timä hüppäss, nimä hüppäse</i> °
<i>kargama</i> : <i>karada</i> °	— <i>timä kargass, nimäk kargasõ</i> °
<i>korjama</i> : <i>kořada</i> °	— <i>timä korjass, nimäk korjasõ</i> °
<i>küündümä</i> : <i>küündüdä</i> °	— <i>timä küündüss, nimäk küündüse</i> °
<i>lõikama</i> : <i>lõigada</i> °	— <i>timä lõikass, nimäl lõikasõ</i> °
<i>raputama</i> : <i>raputa</i> °	— <i>timä raputass, nimär raputasõ</i> °
<i>rappuma</i> : <i>rappuda</i>	— <i>timä rappuss, nimär rappusõ</i> °
<i>rippuma</i> : <i>rippuda</i> °	— <i>timä rippuss, nimär rippusõ</i> °
<i>tõmbama</i> : <i>tõmmada</i> °	— <i>timä tõmbass, nimät tõmbasõ</i> °
<i>istutama</i> : <i>istuta</i> °	— <i>timä istutass, nimä istutasõ</i> °
<i>kirotama</i> : <i>kirota</i> °	— <i>timä kirotass, nimäk kirotasõ</i> °
<i>parandama</i> : <i>paranda</i> °	— <i>timä parandass, nimäp parandasõ</i> °
<i>pasandama</i> : <i>pasanda</i> °	— <i>timä pasandass, nimäp pasandasõ</i> °
<i>sõnutama</i> : <i>sõnuta</i> °	— <i>timä sõnutass, nimäs sõnutasõ</i> °
<i>häälightsämä</i> : <i>häälidä</i> °	— <i>timä häälightsäss, nimä häälightsäse</i> °
<i>õhitsama</i> : <i>õhida</i> °	— <i>timä õhitsass, nimä õhitsasõ</i> °
<i>tappuma</i> : <i>tappuda</i> °	— <i>timä tappuss, nimät tappusõ</i> °
<i>läpähtümä</i> : <i>läpähtüdä</i> °	— <i>timä läpähtüss, nimä? läpähtüse</i> °
<i>vigurdõllõma</i> : <i>vigurdõlla</i> °	— <i>timä vigurdõllõss, nimä? vigurdõllõsõ</i> °
<i>hiidütellemä</i> : <i>hiidütellä</i> °	— <i>timä hiidütelless, nimä? hiidütellese</i> °
<i>hiidüskellemä</i> : <i>hiidüskellä</i> °	— <i>timä hiidüskelless, nimä? hiidüskellese</i> °
<i>naarahtama</i> : <i>naarahta</i> °	— <i>timä naarahtass, nimän naarahtasõ</i> °
<i>röögähtäma</i> : <i>röögähtä</i> °	— <i>timä röögähtäss, nimär röögähtäse</i> °

Mõlemat verbirühma tähelepanelikult jälgides ei saa lahti mõttest, et kummagi rühma areng on läinud iseteed. Kas need teise rühma kolmandate pöörete lõpud ei varja endis mingit kauget analoogiat?

1939. ja 1940. aasta suvistel murdekogumisretkedel sattusin Rõuges ja Harglas omapärasele keelenähtusele, mille mõned meie keelemehed olid „ristinud” **personaalseks passiiviks**. Murdekogujate meelest oli nimevalik õnnestunud. Kirjapandud näitelauseses tõepoolest olid samaaegselt olemas nii passiiv kui ka isikulõpud. Vanimate inimeste kõnes võis vahetevahel kuulda ütlemisi: *jummal' tiid, konas ma matõta* 'jumal teab, millal mind maetakse'; *ala aiju[?] hüppä juttu, viimäte pandat sa `vangi, tapõtat vällä[?]* 'ära aja rumalat juttu, viimaks pannakse sind vang, tapetakse ära'; *ku poig `süüdü mõistõtass, sis viiäss esä ka ärä[?]* 'kui poeg süüdi mõistetakse, siis viiakse isa ka ära'; *küll pandasõ vanõmbak ka kiinni[?]* 'küll pannakse vanemad ka kinni'. Kõige meelsamini kogusime teise isikuga lauseid: *sa tapõtat, sa viiät ärä[?], sa opatat kah `tañdsma `sind õpetatakse ka tantsima*, märksa igavamatena tundusid kolmandad pöörded: *tuu viiäss hobõsaga[?] Valka `haigõmaiija* 'toda viiakse hobusega Valka haigemajasse', *külep nuuk ka aedasõ mõtsast kuu[?]* 'küllap nood ka aetakse metsast koju'. Ometi on just need kolmandad pöörded võru keeles vastu pidanud tänini. Personaalsest passiivist pole enam aastakümneid juttu olnud, ei ole enam kuulda olnud sobivaid näitelauseidki. Küllap kõnepruuk oli kadunud koos väga vanade kõnelejatega.

Mõned aastad tagasi oli mul võimalus lähemalt tutvuda endise Urvaste pastori Johann Gutsloff'i grammatikaga, mis trükitud aastal 1648. Oma üllatuseks leidsin teose grammatilisest osast paar paradigmat ka eespool jutuks tulnud personaalse passiivi kohta:

Kindla kõneviisi olevik⁴

ma pissetä 'mind pekstakse'
sa pissetät 'sind pekstakse'
tiä pissetäss 'teda pekstakse'
mip pissetä 'meid pekstakse'
tip pissetät 'teid pekstakse'
niäp pissetäse[?] 'neid pekstakse'

Kindla kõneviisi lihtminevik

ma pisseti 'mind peksti'
sa pisseti[?] 'sind peksti'
tiä pisseti 'teda peksti'
mip pisseti 'meid peksti'
tip pisseti 'teid peksti'
niäp pisseti[?] 'neid peksti'

⁴ Saksapärase kirjaviisi on antud paradigmatel esitatud vastavalt Urvaste hääldusele.

Niisiis nähtub Gutsloff'i kirjapandud näidetest, et umbes 350 aastat tagasi olid **kindla kõneviisi oleviku kolmandate pöörete lõpud täpselt samasugused nagu praegu**. Kuid tookordseid esimese ja teise pöörde lõppe Urvastes tänapäeval enam üldse ei mäletata, need on kõnepruugist täiesti kadunud. Huvitav on seegi, et tollane personaalne passiiv võis tunduda Saksamaalt tulnud umbkeelsele pastorile küllaltki raske õppimiseks, ometi tuli ta sellega toime. Järelikult oli mees keeleliste huvidega.

Oma keele vastu huvi tundvat võrumaalast paneb mõtlema miski muu. Mitmed keeled on ajapikku kadunud ja kaovad edaspidigi. See ei üllata. Kui aga kaduvast keelest on säilimisväärses tunnistatud mõned elemendid, äratav see tähelepanu. Küllap siis on otstarbekas valik vajalik ka keeleliste suhtlusvahendite osas. Valiku teeb rahvas ise.

Võru idarühmas on ette tulnud sedagi, et samaaegselt on kasutusel olnud niihästi vanad kui ka hilisemad sõnakujud, nagu *lubahama* ja *lubama*, *magahama* ja *magama*, *pagõhõma* ja *pagõma*, *rabahama* ja *rabama*, *segähämä* ja *segämä*. Veelgi üllatavamad tunduvad kõrvuti pruugitavad muutevormid *timä lupa* ja *lubahass*, *timä maka* ja *magahass*, *timä pakõ* ja *pagõhõss*, *timä rapa* ja *rabahass*, *timä sekä* ja *segähäss*, samuti mitmuse kolmandad isikud: *nimä[?] lubahasõ[?]* ja *lupasõ[?]*, *nimä[?] magahasõ[?]* ja *makasõ[?]*, *nimäp pagõhõsõ[?]* ja *pakõsõ*, *nimä[?] rabahasõ[?]* ja *rapasõ[?]*, *nimä[?] segähäse[?]* ja *sekäse[?]*. Küllap siingi on ajapikku loobutud pikemaist vormest ja tehtud valik hilisemate kasuks.

Üldiselt on lihtmineviku tunnuseks on *-si* ja *-i*, kuid võru keeles on imperfekti-tunnuseid märksa rohkem. Eelkõige peaks tutvuma **e-tunnuselise lihtminevikuga**, mille kohta on näiteid Võru idarühmast, kuid veelgi rohkem Põlvast, Rāpinast ja Võnnust.

Vanemal põlvkonnal:

kerimä, da-t. *kerri[?]*

1. *mak kere*

2. *sak kere[?]*

3. *timä kere*

1. *mīik kere*

2. *tīik kere[?]*

3. *nimäk kere[?]*

Nooremal põlvkonnal:

kerimä, da-t. *kerri[?]*

1. *mak kerisi*

2. *sak kerisi[?]*

3. *timä kerisi*

1. *mīik kerisi*

2. *tīik kerisi[?]*

3. *nimäk kerisi[?]*

Nagu esitatust selgub, on nooremate kõnepruuk vanemate omast erinev. Samuti pöörduvad *tasoma*, da-t. *tasso*[?] – *mat tasõ*, noortel *mat tasosi*; *ronima*, da-t. *ronni*[?] – *ma rone~õ*, nooremail *ma ronisi*; *kasima*, da-t. *kaSSI*[?] – *mak kasõ*, nooremail *mak kasisi*; *kosima*, da-t. *koSSI*[?] – *mak kosõ*, nooremail *mak kosisi*; *kobima*, da-t. *kopi*[?] – *mak kobõ*, nooremail *mak kobisi*; *kebimä*, da-t. *kepi*[?] – *mak kebe*, nooremail *mak kebisi* jt.

Nähtavasti on see *e*-tunnuseline imperfekt hakanud paikkonniti levima ka sisekaoliste verbide muutevormidesse.

Vanemal põlvkonnal:

`*vahtma*, da-t. `*vahti*[?]

1. *ma vahe*

2. *sa vahe*[?]

3. *timä `vahte*

1. *mijv vahe*

2. *tijv vahe*[?]

3. *nimäv `vahte*[?]

Nooremal põlvkonnal

`*vahtma*, da-t. `*vahti*[?]

1. *ma `vahtsõ*

2. *sa `vahtsõ*[?]

3. *timä `vahtsõ*

1. *mijv `vahtsõ*

2. *tijv `vahtsõ*[?]

3. *nimäv `vahtsõ*[?]

Siinses paradigmas näidatu on segaesinemus, tavalisemalt kasutatakse *e*-tunnusega imperfektivorme ainsuse kolmandas pöördes: *imä `ande suurõ ubina*; *esä `kün'de kessä*; *timä `rühke tujid tetä*[?]; *lat's pühke põmadut*; *veli võt'te liinast naasõ*; *uno at'tõ rüki parsilõ*; *kuul'meistre rište* *lat'si*; *poiskõnõ `väega `rüüke `ussaiah*. Kui imperfekti lühivormi ilmekusest jäi ütleja arvates puudu, lisas ta lühivormile *e*, nõnda sündiski uus *e*-tunnusega minevikuvorm.

Keeleinimestel on sageli juttu olnud *se*- resp. *sõ*-tunnusega lihtminevikust. Ühed kiidavad, teised laidavad, et ei saada aru, kust niisugune tunnus võiks pärit olla. Tegelikult on päritoluküsimus üsna hõlpsasti lahendatav. Paljude *i*-tüveliste tegusõnade 3. isiku lühivormid on nii olevikus kui minevikus täiesti sarnased. Näiteks *ot'sma* puhul on olevik *timä ot's* ('otsib'), minevikus samuti *timä ot's* ('otsis'). Tavaliselt on palatalisatsioonimärk olnud mineviku näitajaks, aga kui see on juba rakendatud oleviku lühivormis (*ot's*), peab mineviku näitajaks jääma *õ* (*otsõ* 'otsis'). Nõnda tekkis *sõ*-tunnuseline lihtminevik.

`*ot'sma*, da-t. `*ot'si*[?]

1. *ma `otsõ ~ otsõ*

2. *sa `otsõ*[?]

3. *timä `otsõ*

`*ristmä*, da-t. `*rišti*[?]

1. *ma `rištse*

2. *sa `rištse*[?]

3. *timä `rištse*

1. *mii*[?] `otsõ
2. *tii*[?] `otsõ[?]
3. *nimä*[?] `otsõ[?]

1. *mii* `ristse
2. *tii* `ristse[?]
3. *nimär* `ristse[?]

Mõned keeleteadlased on püüdnud väita, et minevikutunnus *-se* resp. *-sõ* olevat hiline. Paraku on keelenähtuste kestvust üsna raske mõõta. Minu lapseas olid võrumaalastel samaaegselt kasutusel nii *tiä and* kui *tiä `andsõ*. Viimaste aastakümnete jooksul on olukord muutunud, analoogilised vormid on valdavas ülekaalus.

TEKSTID

Põlva, Adiste küla

Piinokõst ja sissest

Innevanast olnuvap piininok'i?, `säärtsem musta? ja ropu? ja väegak ku'ra `süämega?. Naid `val'git inemiisi nimäp `püüdnüvä ja `pannuva `aita kiinni?, sääil nisu `tahtaga nuumanuva?. Ku `rammu lannuvä?, sõs `võtnuvak kõrrast nigu sulu tsiko, `tapnuva ja söönüvä?. Inemise liha ollöv jo kõkõ magusap süvvä?.

Muidoki noorõp piininok'i lät'sivä `saaki `püüdmä, imä vai mõni vanõp piininok'k `ol'le kotoh, kütte aho ja tegi `poelõ ja `tütrile söögi `val'miss. Näil ollis `säärtse ratta?, mis nigu väl'k `ahjo kävevä?. Piininok'k `kiške inemise ihoalastõ, `käske rat'tilõ heidätä?, nigu tä rat'tit veidükese liigut', nii `ol'le inemine aho. Tuus aoss ku noorõp piininok'is saagiga tulliva?, ol' praat `ärk küdsäniü? ja `naati `süümä.

Noil piininokõl olõ-õs `armo ei halõstust ummi lähemätsigi `vasta. Sääil es tohik `kiäk'i vanainemine üteldä, et timä `haigõ um. Vana pidi ka alati terveh ja kõva olõma nigu niür. Üt's piininok'i tütar' ol'l kohegik kavvõdahe mehele saanu? ja `tul'le `ratsala hobõsõga vanna koto `kaema. Imäl `ol'le `väega hää mijil', `kaije et no ma saa `tütrele `süäme päält mõnõ sõna üteldä. Mõtõl', et tuu tütar', kiä kavvõh, um `armsap ja pidä immä ka `armsass.

Kui tütar' `ehte ärm minemä, lät's imä tedä `saatma. Tii pääl naas' imä `tütrele süänd `puistamma, üt'el: „Tütrekene, mak ka jo orõhtõllõ. Kotoh eit tohit tuust sõnnagi `lausu?, muido `võtva elo är?.”

Tütar' äkki nigu unõst heräsi: „Oi mu imäkene, mul unõhtu midägi sinnäk kodo, map pia tagasi minemä!”

Tuusama peräst sõit' ruttu tagasi ja hõigass sõsaralõ ja velele: „Imä jo orõhtõllõss! Ärl `lasku ärl lõppõ, teke ots pääle, saa mullõ ka kints sadola `kol'lo kodo viiä?.

`Tütrel olõ-õs umma immä hallõ, peläs' et imä liha jääse täl `maitsmada?. Uma `suugak `käske: „Ärl `lasku ärl lõppõ?, teke ots pääle!”

Innevanast iks `ol'legi elo `väega rassõ. Pal'lo sõto ol'l, sõa? `riisõva ja tapiva inemisekeisi ja palotiva kül'li. Soiõ ja `mõtsu seehn olnuva sõatarõ?, kohe saanup

'paossihe minnä[?], ku hädä suurõss `lät'se. A alati jõvva-as ärp `paeda[?]. Ku sõal ol'l kõik' äräl lahutu ja `puhtass `rüüstedü, sõs tull'iva vinne sissi[?], kasõvap perägi är[?].

Sisõsip paänniva `hindä `parki, tull'iva suurõ kisa ja käräga[?]. Inemisep pagõsivak külästä `mõtsu vai kohe `saiva[?]. Kõigil ol'l jo teedä, et kes `sisse kätte jääse, tyy `maaha tapõtass. Vanast olnuva `säärtse ahotagotsõ, kohe inemine `mahtu, kutsutu virust'soro[?]. Ahokütjä jäänüp pagõmõisega `ildass, karanu ruttu virust'sorro pakku, `käk'nü `hindä är[?]. Käküssist salahusi `vaht'nu, mis sissit tegevä[?]. Ahoh puup palanu[?], sissi joosnuvat tulõ `paistõlõ hinnäst lämmistämmä. Mõnõk `kisknuva `hindä `pal'jass, et lämmi parembahe mano saasõ. Naistõrahvast olnu inämp ku meesterahvast. Mõnijago lämmistänü hinnäst tulõ `paistõl, mõnijago sõõnävä[?]. Sis lännävä küllä `müüdä `riisma ja `saaki `saama.

Ku tarõh kõik' vagatsõss `jäije, sõs `hiile ahokütjä `soejulgusi virust'sorost `vällä ja `kaijõ kuiss salamahtu tõistõ mano `mõtsa sai lipsata ja `tiidmist viiä[?]. Sõs külärahvass pidänuva nõo kokko, mis `kutmada külälistega ette võtta[?]. `Kisknuva noorõk kõivok kõgõ juurõga maast üless, `laasnuva haro[?] ja ossa[?] mant ärä[?] ja tennävä `säärtsek kooloperä[?], et ku matsu annat, sõs um `vaimlanõ koolu[?]. Noidõ kooloperriga `tapnuva nimä `yüse magamise päält kõik' nyy sissi ärä[?]. Saanup pal'lo `sisse hukka. Hää, et mõtsah `nyuri `kõiva jakku.

Jutustanud Ann Rammo (sünd. 1864)

Räpina, Naha küla

Vanast ol'l elo rassõ

Mu vanaesä käänök kolm `vuure hobõsõga Talinah. Talvinõ aig, lännövä puu `riija, riijil es olõr `raudo all. Ku minemä `naanova, sõs `võtnova kõõvopuust riij talla[?] üteh. Nyy olnuva puust paañtõdova niisama nigu riij jalassõ. Ku ütet talla ark `kulluva, sis `pañteva tõõsõ ala. Vanaesä `aigo es olõ raudreke olnuke sukuge[?]. Taa raud om illakult tulnu `vällä, `rauda ol'l tol aol niivõrd vähä, et `riijle ala `panda es jakko[?]. Suvõl sõõdivap `puutel'giga ratastõga, rat'til ka es olõr ravva `raasoge[?]. Es olõ ratta mäaret kah. Ku kohe `mintü, sõs kos tii veereh `konna nättö, tõmmato rattatsõõr otsast ja `panto konn sinnär ratta naba `sisse. Tyy ol'l `määrde iist.

Mino emäesä `aigo olnu moodoh `soldannõ `kõütmene. Kuninga `kulluss olnu sis `väega pik'k, `mõtlõk kat'skümmend viis `aastakka ol'l teenüske aig! Ku teenüskehe `võtmene olnu[?], sõs `poissa püvvettõ, `aetovap pääp `paljast, sõs kõõdetõvä `kaplogak kiñni[?] ja `viidõ Vinnemaalõ nigu `vañge. Es tahava jo minnä[?]. Kiä vähägi sai, lät's `paossehe. Kes es jõvvap `paeda[?], visass `tuhka `püüdjile `vasta `silme, tuhk ol'l jo tollõ jaost `karmanehe `valmist pant. Ja kui muu es `auta[?], karass `kõiki rõõvastõga

jõkkõ vai järve, es tulõ viist välläge enne ku `otsjak kadonu[?]. Hirmuss mõtõldagi!
`Poiskõsõn viiäss su ar[?], ku sõast `ello jäät ja üt`skõrd kodopaika tagasi saat, olt
vana puujalaga sañt vai muido vigalanõ.

Vanaesä kõneli teo `orjusõst kah. `Mõisaherrät tahiva rutto rikkast saia[?], panniva
`rahvalõ nii suurõ `orjusõ pääle, et ora[?] osalt arp pagõsiva, kes Vinnemaalõ vai
kohe `kiäke sai `paeda[?]. Mis herrät tahiva, toda nimät `teijevä. `Pääsuñja ol`l kubijass,
kel kepp alate `lüümesepari. Ku sa timä `tahtmest `müüdä es jõvva tetä[?], sis pessete.
Teomijs lät`s `mõisahe, kuyt` ja rehä ol`l säläh. Süük` pidi muidoke omast käest olõma.
Kot`ih agananõ leeväkene, rüä jüvä ol`l pütüh piimä iust. `Väega kõhõn süük! `Lehmi
`peete vanast vähä, alate ol`l söödä `puuduss. Hobõnõ ol`l tüütegijä, tollõ `ante
haañä[?], vahel `ante jahurokka ja `kaarõ kah. A `lehmi jaost ol`liva enämbüsi rüä
olõ[?], keväde ku olõ[?] otsah, söödete olõ katusset. Vanasõna `ütless: lehem nüss suust,
kana loosõ nokast. Kui lehem `kõrdapite sööse, sõs and timä `piimä kah, a ku lehem
süvvä ei saa[?], ei saat timäst kitsõväärt ka `piimä. Sis pidi jüvälijim hädäst `vällä
`autama. Rüäjahu keevä vij `sisse, ku `hapnama lätt, `kõlbass tuu ka aganatsõ leevä
pääle servätä[?]. Katõ põhaga pütt ol`l, küle pääl mulk, kohe puñn ette käve. Sinna
valõte jüvälijim `sisse, ku `pernasõl `piimä `johtu olõma, valgsõss `piimä ka
sordsukõsõ, sai servätüss paremb. Noid piimä pütä `väikeste kivvega `mõsti ja kadaja
`ossõga havvutõdi.

`Viisaga ol`l `käümene. Lõhmusniidisi ol`l vähä, sõs `painiidisiga nõglute noid `viisa.
Lõhmusniidse ol`liva kõvõmba, noid hoiete, noist tette viiso kõrva[?]. Haañal ol`liv viiso[?]
`väega hää[?], lasiva vij `vällä, ega vesitsega `varbavahe es `haudova. Ku ma kar`ah
käve, sõs mullõ ka emä kudi viiso[?]. Ma es tahap pitä näid, kivvi `vasta hõõri, et sõs
saava rutõmb `otsa, andass tsuvva[?]. A `tsuugõ ka vanast hoieto, mino vanaesä opõnu:
„Kui `kerkohe `lääde[?], sõs `minke haañast pite, sõs ei kuluva tsuvva är[?]!”

Jutustanud Viido Aruste (sünd. 1876)

Kanepi, Karste küla

Paron Rennekambi kal`liss lita

Paron Rennekamp³ `ostnu `hindäle suurõ `kal`li lita ja lital olnuk kat`stõistkümmepoiga.
Herräl muidoki kut`sikist hää mijl, aga pelänü, et kal`liss jahi pini imetäden
`väega ärk `kurnuss. Kut`siku olnuva joba õigõs suurõkõsõ[?], `mõistnuva `mängi ja
ilotõlla[?]. Sõs `aetu vallast `naisi piñipoigõ imetämmä. Kui `mõisaherr tüühü `kutsõ,
pidit minemä, olgut tüü määne taht. Ja ku sul ka pudur` paagat tulõl ol`l vai piim
`kijimä `kargamisel, sa visassit pudropaa põrmandullõ ja lät`sit. Sääne kõrd olnus

³ Jutt on von Rennenkampfst

sõs kah. `Kualõ käsk tyyd, tyy rutanu `mõisahe kut'sikit imetämmä. Nainõ pant pikäle maha ja kut'siku sinnä `ümbre. Kat's tükkü imenüvä, tõsõm `mängnüvä naisõga?, küüdsitänü ja `kraapnuva. Egä päiv olnu esi imetäjä. Kelle rind ja njago väega veritess kraabit, tyy pidi jo paar `päivä `haavo parandamma.

Karsti `än olnu nuur' abielopaar. Noorikõl edimäne latsõkõnõ olnuki viij, tyygik kõgõst mõnõ nädäline. Ütel pääväl kubijass põrotanuk kepiga `vasta ust ja hõiganu: „Noorik `mõisahe `tüühü!”

Miiss `vasta: „No sa olõdõk kül? `essünü? Noorikõl om nisaline lat's, ta päse-eip põrõhõlla? latsõst kohegi? Mis tüü tyy olnõss, kohe säänest naist `väevõimuga sunnitass?”

Kubijass: „Herrä käsk om, et `mõisahe piñipoigõ imetämmä.”

Miiss pahanu, et kas sõs mino nuurt naist `peetäss litapiñi väärilitses, ülnü vihaga: „Taa joht minnä eis saa?, ot'skõk kut'sikuimetäjä kost taht!”

Kubijass: „Mina olõ `mõisa käsü edesi `annu?, kes sõnna ei `kullõ?, lätt `pesmise ala?”

Noorikul silmä är ikõdu, ülnü: „Ma pia sõs iks minemä, hinnäst `pessä `laskõk ka ilodu!”

Miiss ohelnu ja puhelnu?, tükül aol es olõs saanu sõnnagi suust. Sõs `jätnü latsõkõsõ imä `huuldõ ja `astnut tarõst `vällä. Tüj veeren olnup `pikse lüüd kõiv, laduv päält nigu lõigat är?, ossak kõik' ripakalla?. Mehel kõost hallõ, ohanu?: „Kõokõnõ, sino elo om no tävveste läbi! Mul om külp pää viij otsan, a eloiso om viimätseni ärk kadonu?. Saagum mis saa, aga mina lähä tyy uma naisõ `mõisast är?! Tapõtagu vai ärk kah! Sääne elo ei olõk ka inämb elo, paremb olgut tä otsan!”

Miiss lännüm `mõisahe, ei olõk küüsünük kellegi käest lupa ei midägi?, `astnu `härpäni ussõst `sisse ja `õkvas `saali. Nainõ sääl pikäle maan, kut'siku `ümbre. Kat's tükkü söövän nissa, tõsõ ukõrdasõ naisõl pääl, iho kõik' veritess kraabit. Saksa? man `naardnuva?, `kaenuvak kuiss piñipuja `mängnüvä ja naist küüdsitänüvä.

Ilma teretämädä lännü? miiss naisõ mano?, `haardnu üte kut'siku nisa mant ja virotanu `vasta saali `ahjo `kuuluss. Tõsõp `pesnü jalaga naisõ mant minemä. Sõs `tõstnu uma naisõ maast üless ja avitanu `rõivilõ. Mõlõmba nakanu sõnna `lausmada ussõst `vällä tulõma. Provva ja herr `saisnuva `väega vagusi, `kumbki es olõ üttegis sõnna ütelnü?. Noorik pelänü mehe peräst, `iknu et : „Nüüd sa iks `kuuluss pessetät vai saadõtat T'siberihe!” A mehele es tetäm midägi?. Valla mehil ja naisil olnuh hää miijl, et tä uma naisõ `mõisast ärt tõi ja kut'siku `kuuluss lei. Tyy olnup perämäne kõrd. Päält tyy ei olõ inämb üttegi naist `mõisahe piñipoigõ imetämmä `aetu.

Jutustanud Ann Koorm (sünd. 1857)

Urvaste, Kärgula vald

Vanaaolitses elost

Vanast ku ma `väikene ol'li, sõs eleti rehetarõn. Olõ-õs üttegi kammõrd es midägina.

Kõik' pidi äräm `mahtuma sinnä ütte `tarrõ. Seenik kooni `vahtsõst rehetarõt te'ti?, noilõ kõigilõ ehitedi `otsa `kambrõ?. A õigõ vanast ol'l õnnõ rehetarõ. Sääll ol'lip parrõs sisen, sääll kuivatõdi `villä ja `pesti riiht. Egäpäivi küteti `ahju, et `lämmäp ol'l. Ahosuu kõrval ol'l tuhkhaud, pada ol'l koogu otsan, sääll te'ti süvvä?. Olõ-õs `kellegi vanast määnestki `lampi. Puha `pirdõ palotõdi, pirruvalgõl kedrati vok'ki ja tetti kõkkõ, mis vaja. Ja ku `üüise tõvvuriihhi `pesti, sõs `panti reheala nukka pilak' ja sinnäp pirrup palama. Ega sõs püme üsi näe-es riiht `pessä?.

Vanutsõl aol ol'l jo pal'lo `mõtsa, seo maa ol'l kõik' mõtsa all. Mõtsast `raoti pedäjä lõmmu?, `lүүди `lahki?. Lahaspoolõ `raoti `kirvõgap peenembäss, te'ti sugara?. Sugarist `kisti pirru?. Sepä tettüs suurõm maa väidse? ol'li?, noidõga vanam mehet talvõl kisiväp `pirdõ. Pirrumühüp `panti aho pääle kuioma.

Vana kõõ külest võeti näet tagõl, tuud kõvastõk `keeti ja kuivatõdi, `saadi pess. Mereveerest vai kost nä noid ränne `saijõ?. Tuliravvaga `lүүди `vasta ränni, karass tulõkipõn pessu `külge, läüdäs pessu palama. Pessu külest näüdati tuli tohu vai pirru `külge. Puha `pirdõga õiendõdi. Ku ma `kümne ajasta `vannuss sai ja `kuuli lät'si, sõs näi ma elon edimäst kõrd `lampi. Koolitarõ laen õdagist lambip `pal'li, latsõ `näije `valgust säält, `saije õppi?.

Mino elopäivin ma olõ-õis sutt nännü?. Imä kõnõli et Makõ talo kottal olnus Soekäänätüss. Säält olnuv vanast soe tji, tjiid pite käünü? üttest mõtsast `tõistõ soe?. Vanast olnus sussõ pal'lo. Ku näil radoaig ol'l, sõs olnun näid mitu kümmend üten kuun. Sõs `murdnu inemise ka är?, ku mõni tji pääl ette `johtunu?. Radoaig ol'l keväjä `varra, ku soe naksip paaritamma hinnäst. Sõs ol'liva nä hulgani kõik' üten kuun.

Egä keväjä te'ti kütüst. `Panti hago unikullõ, maa ol'l `harkadruga ärk künnet, sõs `turba `haounikillõ pääle ja tuli `külge. Paari päävä peräst ol'lih hüitse ärk lõpnu?, sõs pilluti `lapjugat tuhk sinnäm maa pääle `lakja. Sääll tuha pääl `kasvi hää kesev. `Sõõrdu ka palotõdi. Kuivap puu ja hago pilluti maa pääle `lakja ja `panti veerest palama. Latsõn näi ma kütüise `matmist ja palotamist egä ajasta. Maa sai lagõ,õss, võisõ `põldu tetä.

`Kümne ajastanõ ol'li, sõs ol'l põvva ajastaig. Es tulõv `vihma innegu sügüse, kõik' suvi ol'l põud. Sõs `tuudi `kostkik kavvõst hobõstõga jahu ja `tatrigu `suurmit. `Tatrigu `suurmil ol'l sääne hõel maik man, ol'lin nigu ärk kopitanu?. Süvvä iks kõlvass, ega söömäldä es olõ?. Üt'skõrd vahepääl ol'l tan rässsäig, sattõ `rässä.

Räss lei kõik' rüä `puhtass är[?] ja tõvvu kah. `Kartold iks `saijõ, ega `näl'gä es koolõ[?].

Sõs ku tuu põvva `aastaig, sõs ol'l hobõstõ muhutõbi kah. Hobõsõk' kyuuli inämbüsi kõik' är[?], mõni `harva jäi elämä. Ai hobõsõlõ muhu `kül'ge, ja hobõnõ lõppi. Mul uno hobõnõ koolnuk ka är[?] ja aet `hauda. Uno lännü hobõsõl `raudu jalast ärk `kiskma, jäänum muhutõppõ ja koolnu är[?]. Imä minno uno `puhtillõ es viij, ütél': „Salt `väikene, sinno ei võis sinnäv viiä[?]!”

Jutustanud Liiso Skiller (sünd. 1862)

Urvaste, Vaabina vald

Tülü maa peräst

Mu mijs ol'l üle valla sepp. Kel rattiid vai reki vai hobõsiid ol'l vaja ravvuta, tuu tul'l iks Kikkamäele sepile. Sõs ol'li eés ka `ausa inemine ja hää inemine. Nigu mijs Seene silla kottal rongi all `surma sai, nakasõ murõt ja pahanduisi üssist ja `aknist `sisse `murdma. Latsõ ol'liv `väikese, ku millestkip `puuduss tul'l, lät'si `alla Keemalõ velle kaala pääle, a egän asjan es avida velle nõo kah.

Tarõ ja sepikoda ol'l Hansi `rahva jao pääl, laut ja sann Maru Jaani maa pääl. Ega Maru `rahvilgi `maapuudust es olõ[?], a peräst mehe `surma nakasõ `kiuslõmine, taheti `maaveerekeist kätte saia[?]. Ma käve vällän tüül, latsõt `tahtsõl `leibä ja rõõvast `säl'gä, pidi iks `tijnmä. Vana tsõdsõ ol'l kotun, karjat' `lat'si ja kai kodu `perrä. Üt's päiv saa ma kodu[?], tsõdsõ tulõ `ähken-`puhkõn mullõ `vasta: „Kas taa määne kõrd om! Sa massat perremehele maa iijst `riinti, tiijt põllu maa pääle[?], tõnõ aja karja `sisse, süüt kõik' maha[?]!”

Põld ol'l joba paar'-kolm `tollõ maast `korgõmb. `Mõtli, kes no taad vanainemise juttu tiijd, silmä[?] hämärä, vaest es näe[?] silmist. Ku iks inemisel miijl'-`mõistuss pään, tuu säänest tükkü eit tiijt[?], et tõsõ põllu pääle aja karja. Lähä `kaema, `õigõ külh: Maru Jaani kari om mu põllu pääl! T'sia[?] ol'lik `kartulin ja kari lauda takan põllu pääl.

`Küüsse edimält t'siakarusõ käest: „Kes teid siiäk `käskse naidõ t'siku ja eläjiidega?”

„Mak kait tiiä[?], `pernanõ `käskse!”

„Kas `käskse `õkva et, minges sinnä `ümbret tarõ?”

„Ütel' ja et: „Ajagõs sinnä[?], `laskõs süvväs sääl!””

Ma lät'si edesi, `küüsse karjakarusõ käest: „Kes teid siiä lubasi vai `käskse?”

Tuu ütél' et: „`Pernanõ esik `käskse!”

Ma ütli et: „Veege[?] sõs `pernasõlõ pal'lu `tervüisi, et tä mu `sijjne ärt tuu, mis ma siiä olõ `pandnu[?]. Sõs või `süütäk kah!”

Karjalatsõ ol'lis sõs kodul lännü? ja `pernasõlõ ütelnü et: „Saadõti pal'lu `tervüisi ja kutsuti seemend ärt `tuyuma, villä seemend.”

`Pernanõ ol'l sõs minnu pühendämmä `pandnu? et: „Kaek kuradit, no om `uhkõ ka vjil, saat mullõ `tervüisi! Villäseemend vjil! Om `uhkõ, et ol'l sepä provva!”

Perremiiss `astnut tuy tsjaagatamise pääle? ussõst `sisse et: „Mis tuy hädä om?”

`Pernanõ `vasta: „Ma saadi hummugu karja sepä poolõ. No ol'l mullõ `tervüisi `saatnu et, ärv viiam mul villä seeme, mis eläjä ommak `kurja tennü?. No lätt vjil õigõki `uhkõss!”

Perremiiss: „Ol'l ka `lol'luss, et sak karja sinnäs `saatsõ?. Tõsõl põld ärt tett, tii? ajat karja pääle?. Kas muial ruumipuuduss!”

`Pernasõ viha lägünüit tuy pääle vjil `õigõllõ: „Nii-neh, nii-neh! No om parass aig sul sepänaisõ ahvõkaardiss nakada? Sa nii rummal' olt, maatükü `vällä ant! `Hindälle är? eik kulu?!”

Perremiiss pahanu är?, kärätänü?: „Salt ku Kүүnümõtsa must ka'ss, sais sünnük kellegagik kokku!” Virutanu ussõ `prauhti kinni? ja `kaonu?.

Põld söödeti är?, sõs es lasõm ma `lehmä ka sinnäp perve pääles `süümä. Es `julgu eläjät inäp `kongina kabluta?. `Prangli perremehele kõnõli tuyd `asja, tuy üt'el: „Mul rüämaa pääl hain põlvini?. Tan `haina küländ, panõl lehm tok'ki vai saadap `poiskõnõ manu?!”

Lät's kat's vai kolm `päivä `müüdä, tulõ Maru Jaan, ütless: „Sul tjakul om lehm sinnäh Hansi `rahva maa päälep pant!”

Ma `ütli: „Egas sõs mukki lehm taivast peten eik käü?, mu lehm käü ka maad peten. Ku küls su puult om kinnip pant taa `käümine, ilm om vallalõ tõsõlt puult jäl?.”

Jaan es lausut tuy pääle `musta es `valgõt, `tsusksõ tük'k `aigu `hambiid ja pomisi: „Jaa - jaa - jah!” Sõs ai `hindä pingi päält `pistü ja `astõ minemä.

Mõnõ ao peräst Maru Jaan `jälki mul kaala pääl: „Mat tul'li `ütlemä et sap piat mullõ `päivi kah tegemä.”

Ma `naksi `naardma et: „Mis `nal'la sa not tjiit! Egas sõs kattõ hädä eis saa?, `päivi tetä? ja raha võtta?!”

Perremiiss: „Tuy mõni raha, mis sa massat, tuy om sandi `valgõ!”

„Ma massa perremehele maaveerekese iist ütesä sada `aastast `riinti ja perremiiss `ütless vjil et, tuy om sandi `valgõ, ei olõki raha! Ku pal'lu sa noid `päivi taht mul tetä??”

Perremiiss: „Viištõiskümme `päivä!”

„Kas raha ka vjil taht??”

„Muiduki! Raha iks tuusama, mis ol'!”

Ma ütli sõs et: „Kulla mijss, sa mõtlõ tuud kah, ku ma sullõ viistõiskümme päivä tji, kunass ma sõs leevä teeni lat'silõ!”

Perremijss: „Tuu eip putum mullõ!”

Ma naardõn `vasta: „Mis mullõ su päävöp putusõ, ku mul sullõ raha mast.”

Perremijss: „No hää kül? Ku päivi eit tji, sõs ma künnä maa üless.”

Ma naarati: „Maa kündmist taht. Künnä är? inne! Kost makkit tuud hobõst saa! Maal üt's kõik, kas sak künnät vai künd mõni tõnõ.”

Perremehel karasõ hiing täüs, põrut': „Sak kuramusõ tjakk viil naarat! Panõs sat tähele, ma anna suk kuramusõ tjaku `kohtullõ, ku sap `päivi eit tji?!”

Jutustanud Miili Markvart (sünd. 1875)

Urvaste, Patupera küla

Kütüssmaast, linast ja kanepist

Kütüssiid näi ma uma esä puul. Esä ost seo kotusõ, maa ol' mõtsa all olnuk kõik' aig. Esä nakasõ kütüssit tegeme, kaek ku sõs nakasõ tiä `villä `saama. Edimelt palutidi `sõõrd. Kuionu hao ossa ja puutükü? `aeti `müüidä maad `lakja ja palutidi üle kõik'. Tuu ol' sõõrd. Sõs nakati kütüssit tegeme. Suurõmba ossa ja puukõsõp `panti unikullõ, mõni kümme unikut ol' rinnan. Sõs mättäp pääle ja palamõ. Tuu tuhk pilluti maa pääle `lakja, maa künneti arkadragõ üless. Kütüssmaal `kasvi `väege illuss vili, esä sai sõs pal'lu `villä.

Meil edimelt `veškivvi es olõ?, käsikivige jahvõti terri.. Mu esäl ol' kolm käsikivvi. Ku joba `veškivit tul'li?, sõs latsõ ve'ti `müüidä `nurmõ noid käsikivve. Oi noid käsikivve latsõn `naardi `väege. Mu `aigu ol'jo `veškivi, sis es olõk käsikivve vaja.

Mu esäl ol' uhmõr kah. Mijp pe'ti pal'lu kañõpit. Kañõba `sijmne survuti survipuiege `uhmrõn puruss, te'ti kañõba `tiimpi. Tuu tiimp ol' sääne must ja makuss, leeväga ol' ää süvvä?. Noid survipuid ol' kolm tük'kü. Terävä otsa `ol'li?, noidõgõ tumbiti `uhmrõn kañõba `sijmne `kat'ski ja kesväl sõkal' päält.

Lilu Jaan kõik' lina ja kañõbak kol'gidsõgõ jauh. Kañõbak kah kol'gidsõgõk kol'giti. Noist te'ti `kaplu ja `ohju ja `köüdsi. Linarabamene ol' rassõ tüü. Mijt `tütrigugõ es jõvva? nii pal'lu rapak ku veli rabasi. Veli üt'el: „Oh kaßsikõsõk kaßsikõsõ?, miä tii olt! Tii ei jõvva jo midägi rapa?. Mul om pund linnu rabat, teil kõgõst kümme `nakla. Misti rabajõgõ kindsu pääle pessäde, `peske lina pääle!”

Mu vellel ol' tu lina rabamene nii sola, tuu rabasi egä `päivi punna linnu är?. Veli mõi kõrragõ kümme `kaalu risti linnu. Risti lina? ol'li vanast kõgõ `kal'limba. Pulstidsõ lina? es olõ ni kal'li?, `pul'stõ es võedaki?. `Kraapligõ kraabiti lemmige

`vällä, `jääje puhass lina `perrä. Ja oh tuud lina `sädmeist! Ega linna es võedaki `vasta ilma `sädmede. `Võeti `valgõ ilusõk `kolkma, nuu `laotidi linapunnalõ ala. Oit tuud lina `sädmeist sai mul kaia `õkva. Nuus `säedü lina? nuup periss elgetip päävä `paistõl, nii ilusõ ol'li?

Ega linapunna es tohi `luidsõ olla?. Kõik' `paklak kraabiti `vällä, puhass lina jäi `perrä. Meil ol'li linakraaplikõsõ, millege linapundõ puhastidi. Lemmikist tet'ti köüdse ja ohja?, `panti linnu ka manu?, muidu es püüsiük kyyun. Kaõp ol'l kõvõmb ku lina. Vanast kaõnbak ka jahvatidi kol'gitsõgõ, sõs tet'ti `kaplu ja `köüdsi. Keerusõ `lasti kokku, sis sai kõva köüds.

Linarabamese `aigu tul'lil lemmige maha?. Raba,uslemmikist tet'ti lang, sõs `koeti sängü palajit ja pallapuuli ja meeste tüü `pükse. Eläje kammitsit muust es tetäki ku lemmikist.

Jutustanud Leena Puusepp (sünd. 1877)

Karula, Karula küla

Rahvaarst Suri

Suri `ellisi Koikküläl. Tuu ol'l `väega tark arst, avitisi pal'lu inemiisi. Ollõv `tundunu inemese mõttõk ka är?. Üt's nani lännü? Suri manu? api `ot'sma ja `pandunu osa munne tii `vijrde, mõtõlnu et Surilõ saa `arstmise ijst pal'lu. Sinnäs saanu?, Suri küüsiünü `õkva et : „Misa nuist tiivijrde pandsõ?, ku sa üt'el es tuu??" Tullu nani Suri mant tagasi, lännü nuid munne `võtma, ei ollõv änt olluki?, olluvõ ussi? asõmõl.

Ku mul nuu? katsiku latsõs `sündüsiive, sis taasama tütar, mis `praiga siil mu man om, taa `ollisi sis kat's puul' `aastõkkõ vana. Tuu asi `ollisi Eesti `aigu, Kerikumõisalõ `tullisi esissõitja, edimest `kõrda ostõti `õkva, muial es olõv vijl. Ma olli sängül tõist vai kolmadet `päivä. Lat's `tullisi mu manu?, pallõl' et : "Emä, tõsõ latsõ lääväk Kerikumõisalõ esissõitjat `kaema, lupa, mak ka lähä!"

Ma `ütli „Mine no, tulõs sa ruttu tagasi!"

`Poiskõni ol'l suurõmb, tuu lät's ja `lät'si säält tõistõ latsõk kah. Tükü ao peräst tulõ tagasi, tulõ mu manus `sängü ikkõn ja `kaibass: „Mul pää `väega valutõss ja mul om nii alb ku ..."

Ma kombassi tel pääd, pää `ollisi kuumast lännü?. Võti sis `ende manus `sängü tiä, lat's jäi magalõ, magasi. Peräst eräsi üles, `naksi `ikma. Lat's es saa änt liigutõdõki ennest. Kässi liigut' enne ja kõnõldõk ka sai, aga jala es liiguvõ?.

Sis `lätsive `Valka `tohtre manu?. Üt's tõni nani ka lät's üt'el. Ma pallõssi toda et: „Mine no sak ka latsõga üt'el!" No `lätsive kah. `Tohtre ańd rohi ja tuu rohigõ sai lat's kült tsipakõsõ parembast, aga jalust es saak kohegi?, es saas sängüstki maha?.

No sis `naksive kiik' `ütleme et: „Suri manu?!”

Ma pallõssi ütte tõist naist, sis lät's tuu jäl² mihege üt. Mijs võttisi viina ka üt, no nii `tohtre jaost. Sis ol'l Suri pahandõnu, et mis ei ollõv `rasva üt el võttunu. Mii es tiia, et rasv piat üt olõmõ, et tuud vaja ol'l. Suri `andunu säält `ende puult rasva ja posinuk ka sinnäp pääle. Sis `tuugõ ol'l `käskünü `jalgu `määri². Ristluist saani `olli latsõl jala² `aigõ². Latsõ jaost ol'l tel vesi `pantu pudõlilõ, tuud ol'l `käskünü egä päiv juvva `anda. Lat's jõi ja tuu rasvagõ mi `määrse nuid `jalgu. Ja lat's ai tõsõl pääväl `ende sängüst maha², sai joba `astu². Edimelt es `julgu minnä², lät's nigu pelläten, võttisi sängüst ja toolist kinni², sis naksi iluste mineme. Näet lat's parasi är² ja põra `aigu ei olõt tel midägi ätä.

Tuu ol'l vana Suri, kes latsõ `tervest `tekse. Poig ei ollõv nii tark olluk ku esä. Tuu esä man käve kül pal'lu pal'lu inemiisi ja kõik' `ütlive, et niä abi saiva². Üt's nuur nani sünnitisi ja tel tul'l kruus. `Rüükse `kanget vallu ja `kiäki es tiia², mis viga. `Üt'ski `tohtre es avitõ. Sis lät's tõni nani Suri manu, tõi Suri käest sinist papõrd, jo ta sinnäp pääle iks posisi ka midägi. Suri `käskünü `aigel sängül olla², et üless ei tulõ². Ku üless tullõv ja `tuuldõ saavat, sis abi ei saavat. Nigu tuu nani kodut `tullisi ja Suri `antu `papre pääle `pandisi, ol'l terve². Ja imelik kül², kruus kattõ, es jää asõndki.

Jutustanud Leena Hellbrot (sünd. 1877)

Hargla, Saru küla

Orjaaost

Ori pedi kõik' päiv `mõisa tüühn `saisma nigu vañg, õdagult `pesti, `anti vitsa `nuhkluss kätte. Inemine lät's esi ja pallõl: „Pessäm minnu härräkene, pessäm minnu enne!” Tuud teese, et `pesmäldä ei `jäetä². `Mõisa `lambapügämise peräst `anti ka vitsa `nuhklust. Lammass pedi nii pügämä, et vill jäi tükkü nigu elu lammass: kõik' jala² ja pää ja kaal ja kõik', vill pedi üten tükün olõma. `Mõisa pruuu ol'l nii umb `uskmalda², timä is usu², timä pelläss, et kiä võtt nuid `villu.

Ütel pügäjäl kakõss kink villal maha². Sis `tulti `kaeti üle ja kutsuti naanõ `mõisadõ `pesmise ala. `Mõisan üteldi: „Sa ei olõ ilustõ `lambõid pügänü²: vill ei olõt tükün nigu lammass. `Saadõv vitsa `nuhklust!”

Naanõ ol'l vannajalga, lat's ol'l tulõkil. Õdagult `pesti, ku päävätüüst rahu `saijõ. `Pesine ol'l kümme `huupi suurõ vitsa kimbuga². Mu vana lel'l ol'l `kuhtumiiss, lel'lil `kästi `pessä². Tuu is pessä², üt: „Mina sedä rasõhõt naist eip pessä², minu süä eik kannat tedä `pessä². Ennembä `peskem minnu esi?!”

Sis saadõti Al'ska Reinulõ `perrä, tyy pess. Tyy ol'l kõva `süamega, ol'l sõan olluj ja sõahätä nännü? Suur kimp, mellega pess, sis ol'l persev verine ollu? Naanõ lät's kuu? ja tyyust `kangõst `pel'gämisest tulluk krambip pääle. Neli `unni perän `pessimist `kuuli vällä? Sõs ol'l kat's `hinge hukat. Mu vanõmbõidõ `aigu ol'l tyy `pessmine.

Mõnõs `saksa olluv vanast hullõmbak ku mõtslooma? Kõnõldi et karhh ei `murdav `karhhu. Susi küls `süübev suurõ nälläga tõsõ soe vällä? `Mõisa pruual is olõh hallõ rasõhõst orjakõsõst, laşk ilma asjanda noorõ inemise kõgõ täüega vällät tappa? `Taiwanõ Jummal', alas sa jättüis `säartseide mõrdsukõidõ suku `nuhklõmalda! —

Oh `säädüsekeist! Kõik' pedi ori tegemä. Kõik' pedi maalt `viimä, villa? ja lang. Naisõp pedi kotun ratast tegemä, ku is olõ ilustõk kedrät, sis `anti jäl? ihunuhklust. Ega sügüselt `viidi uma põrss ja keväjält lammass, üt's kõik' medä `kuagik kõrd pedi `viimä. Kas sul ollus sis enämb kedä vai jäänüt takka. Ori pedi kõik' tegemä ja pedi elämäde `vaesusõn ja viletsüsen. `Paeda is olõk kohigi? Ja kohi sat tõhjä kõtugap pakõdõ? `Läades sutt pakku, leüät kahru katõ pojaga üüst.

Kumi `mõisa ubinõid `võtmast tulli, sis `saksa Imäsilla pääl jo `uuti? Härr ol'l pik'k ja kõhn nigu hauast `ussõ tullu?, pruuu ol'l `lühkene ja paks inemine. Pruuu tul'l manu, üt'et: „, `Piataga hopõn, mina võta söögiannum vallalõ! Ma taha kaia?, kas ti `mõisa ubinõid is panõs söögi anumõidõ `sisse.”

Timä uut' hij silla pääl `mõisa ubina `võtjõid. Mii võti napi vallalõ, napin ol'l `ruustli ja `vaarapiim. Nurmikun ja länikun is olõm medägi? Mii lät'si no timä liivatsõid ubinõid `võtmadõ, kas meile timä ubinarõipõid vaia!

Jutustanud Mai Hanimägi (sünd. 1863)

Rõuge, Sänna vald

Latsõpõlv

`Paanti reheahi palama. Jumalakõnõ, tarõ ol'l `suitsu täüs! `Laсти külp? otpaja ja uús vallalõ, mis tyy avit', ku `kõrsnat olõ-õs. `Väikese latsõp `paanti `sängü magama, matõti rõõvastõgak kiinni? Suurõmba tul'li `istõ ahu ette, paanni jalakõsõ `ahju kivi pääle. Mõni lat's lät's keressehe, võt't `rõivanjardsu pää `otsa, ol'l suidsu seehn. Ku mahat tul'l, sõs osseñd. Vanast ol'l pal'lo `lat'si, meidki ol'l säidse vai katõsa tükkü.

T'siav vahet tarõ läve pääl, `ruiksis süvvä? Nuut tükes `sisse ka, ku kiä keelä-äs. Imä tõrõli: „Lasku-ui latsõt t'siku `tarrõ!” Latsõ häll ol'l nõdõrma `kül'ge kõüdet, lat's kogisi hällühn.

Imä hõigass: „, `Kaegõ latsõ `perrä kah! Lasku-ui latsõ hällü manut t'siku! Ma

lää `alla kua manu[?], pudruvesi jo kii^{ss}. Ku puudõr[?] valmiss, hiidä länikuhe, tyy `mäele, vala tsõõrikuhe `jahtuma. Ku tsipa jahuss, `saadõs süvvä[?].”

Lähä-äs kukki pal^{lo} `aigu, nii imä tul^l pudrulänikuga. Latsõ ol^{lin} nälädse[?], luidsap piohn, oodi[?] joba. Imä vali osa `putru länikust tsõõrikuhe ja nõst põrma^{du} pääle. Tsõõrik ol^l säänä lagja ja matal^l, kah lavvust tett nigu länik. Latsõ `istõ maha[?] `ümbret tsõõrigu ja `naksir `rüüpmä. Ku puudõr[?] joba vähämbälle jäi, sõs `naksi jo üt^s tõõsõ `võitu `lõmpma, `pelksi et `otsa lõpõss.

Ku kõik^l `süünüss `saijõ[?], sõs üt^{el} imä: „Lakkõl `luidsa är[?] ja `ankõ `aitjumma!” Üteldi uma `aitjumma Jumalallõ, imäle ja esäle kah.

Lat^{sil} kõtt täüis ja mii^l hüä, võisõm magama hiidädä[?]. Õdag jo käen, imä tulõ^t lat^{sil}õ `mii^lde: „Pankõ `otspaja kinni[?] ja `naakõ ärk `kaaha minemä!”

`Väikesel latsõ[?] magari imä ja esä man pähüdsse puul, katõlõ suurembakõsõlõ ol^l asõ tett sängü jalutsihe. Esäl ol^l suur säng, terves süli lagja, `piutõ ol^l timä mitu `jalga sülest `rohkõp. Põhan ol^l neli `lauda ja pähüdselaud ol^l pant puul `viltu, nii et asõ ol^l pää puult `korgõp. Ku rehep `pestüss `saijõ, sõs `tuydi sulasõ säng ka `tarrõ, välän ol^l lat^{sil} külm `maada. Sulasõl ol^l säidse last. `Väikese magari vanõmbide man sängün. Säng ol^l `lat^{si} pesäasõ. Ega `puul^{bä} `pahti `sängü terve^k kubu nappõ, pähüdselavva pääle viil ka vihu osa. Ku nä^{täl} läbi, sõs ol^l akaⁿ takahn, `tuydi jäl[?] `vahtsõn napu[?]. Suurõmbidõ `lat^{si} krabat[?] ol^l sainveeren nulgahn. Krabati pääl ol^l lik ka napu[?]. Mõnikõrd ol^l pallai napõl pääl, mõnikõrd olõ-õs. Visati särgikene pähüdselavva pääle ja `maati. Tekke olõ-õs olõmangi[?].

Hummugu tul^l lat^s magariast üless, lugi meiesä `palvõ. Sõs imä võt^t pähüdselavva alt leeväotsakõsõ, and egalõ ütele nivõrra ku sai kellegi[?]. Suurõmba latsõ, mis koolilise ol^{li}?, lät^{si} `iispä hummugu `kuyli, võt^{is} söögikot^{ikõsõ} ütehn. Puudõr[?] vai `kapsta nurmiguga edepuul, leeväkands ja raamadut takahn. Kõik^l nä^{täl} ol^l koolin olla[?]. Ega kodu es lastak ku kinni jäi[?]!

Lugõmisega joba latsõk kinni es jää[?], a kjasu[?] ja kõik^l viis päätükkü, mis pääst tul^l lil lukõ[?], noid es jõvvam mee^{lehn} pitä[?]. Kõgõ `hirmsap ol^l vinne kii^l, millest üt^{ski} lat^s `arvu es saa[?]. Latsõ `jäijet tõõsõ tunni `aigu hummugu joba kinni[?], `tervenist kuy^l. Sõömädä ol^l lik kõik^l, seenik ku kuy^l meistrel mii^l hääss lät^s. `Hapsik kõik^l pudru[?] ja `kapsta[?]. Kuy^l meistre kai viil üle läve, kes `kuigi halvastõ ol^l, tuyd õiõnd, tõmmas pingist `vällä, võt^t liinijaani, sõs `tuyga lahk[?] `kõrvu `müüdä. Mõnõl lask[?] viis `sõrmõ kokku `panda[?], sõrmõ `otsõ pääle liinijaaniga pess. Kel es lähät tuy[?] oppuss, tuy[?] ol^l hirmun ja ahastusõn alati.

Jutustanud Ann Pettai (sünd. 1877)

Rõuge, Haanja vald

Suvidsõ räüsä ja lumõsao[?]

Tyy ol' iks seo valitsusõ `aigu, nii maikuu `keskel. Ilmatu suur must pil'v tul' `kangõ räüsäga[?], räüss ja vihm segi. Räüsäterä ol'lin nigu väikuk kardoka[?]. Äkki nõst tuulõ, kõik' puu roobits lehist `puhtass. Inemiisil ol' suurõmb jago `põldu vijl tegemäda[?]. Ku mõnõh paigahn ol'gi mõni nurm külvet, sääl huht' vilä kõgõ `maaga `müüdü `mäekallõht `alla. `Vihma vali nigu pangiga, vesi ja iätükü ollis segi. Nii suur vihmasedo ol', et maa ol' kõik' `lainalla.

Meil um `kaldõnõ muro, tahn vesi juusk nigu jõgi `kaldõ päält `alla. Lastukatusõ[?] lei räüss purulõ ja pess `kat'ski `aknakruudi[?], mis `vasta `vihma. Välähn ol' sääne maru, et `aknaklaasit tirisi ja põrisi[?]. Vele tarõhn ol'li ütekõrdsõ `akna ijhn, sääl räüss pess kõik' pisa ja pinna, tuul' ahd `huygu takast. Nii suur vesi ol' maahn, et põrmand `oidu.

Taa niit ol' nigu järv ku järv. T'sirgukõsõ ol'li vii seehn, mõni vijl sobist' siivakõisiga. Mak `korssi `pioga vii seest `vällä t'sirgukõisi. Kel elõ vijl man, nuy `lintsip puiõ `otsa.

Tyy räüss olõ-õs egahn paigahn, timä lät's nigu joonõ `müüdu. Mõnõh vallahn tiidäki-is räüsäst midägi[?]. Misso puul es olõ[?], `Rõuguhn ka es olõ[?], a `Haanihn ol' hirmuss räüss ja maru. `Haanist lät's `Saalusõhe, sääl veenim maru sanna `tõistõ `paika, inemise lõönük ka pikäle `maaha. Ja `pikne tyy käünük ku kärdsähti. `Väl'kü `pilnu nii et tarõ olnu üttest tüküst `valgõ. Puu[?] olnup pirra ja pinna puruss `lüüdü. Järvehn olnu. nii suurõl `lainõ, et `lainõv visanuk kalak kavvõdahe maa pääle. Inemisek koranup peräst maa päält kallo.

Haanihn ol'lik kolm `päivä iätüküm maa pääl, koh nigu vilutsõp ol' ja päiv es küünüs sulatamma. Üt's nainõ olnuk karaga mõtsahn, tyy üt'el et: „Mul ol' elo ja surma pääle `võitluss, es saak kodo tulla[?]!”

Timä iks karagak `kohki mõtsa ja mäki vahel vaõhn ol'. Mõtsa puu[?] ol'lin nigu art `tsaedu, kuyr' `mulka täüs. Kohe räüsäterä es putu[?], tyy kotuss ol' terveh. A otsanit terveht puud es olõki[?]. Ja `lehti es olõp puuhn olõmahki. Vili, mis `maaha ol' tett, tuust saa-as midägi, räüss ol' kõik' sao ja sitaga segi `pesnü. Inemisekeistel jäl' murõht ja `vaiva külät, maa taht jo helläda ja `külvä[?].

Tuhat `ütsäda saa katõkümne `katsada `aasta juuni kuul ol' `Haanih sükäv lumi maahn, jalapat' tu lumi. Ma näi ärk ku tul' must lumõ pil'v, `valgõ joonõs seehn. Mul ol' lil `laossõh suurõk `kapsta looma[?], noh nii `parra[?] istuta[?]. Ma tõi hargi[?] ala, `harkõ `otsa säi `ryud'ja[?], sõs tek'ip pääle. Anna-õs külmä minnä[?] ja lumi ka es päses `sisse. Nigu ma loomak kiñnik kattas sai, nakass lummõ tulõma nigu `kaska

`käässet.

Kat's`päivä ol'l lumi maahn. Hain ol'l suur', tuu ol'l kõik'`maaha lüüd. Lumi magasi haina ar'. Lumõ alt saa-õs`haina kätte, eläjille es olõm midägi`anda'. Rehe`kaartõ alt kisi nappa, nuu ol'lit tolmu ja`sauga'. Ma hohe napu vjijn`puhtass, rai`kat'ski, pañni`kuuma vett pääle, jahu ja veidükese`suula kah, sõs eläjä`seije är', ol'lip periss rahulõ. Kae elläi taht mälehtüst, tuu jaoss piat olõma olõ' ja haina'.

Pääsokõsõ ol'lik ka nälädse'. Mõni`julgõp kopahut`tsjangukõsõga`akna pääle. Map pañni kanolõ rehe ala`suurma pudro, pääsokõsõt tul'lim mano ja t'saunõ'. Kolmandal pääväl nakass lumi sulama. Sis mi ol'li hädäst pääsnü', võisõ`kapstalooma`aida istuta' ja ka'ra`mõtsa`laska'.

Jutustanud Miili Haab (sünd. 1887)

Vahtsõliina, Misso vald

Ku järv koolõss

Preeksa Anna es`julgu`üüse üt'sindä olla', iks pidi`kiäki tedä`hoitma. Timä`hirmsahe peläss. Ku kedägit tõist es olõ, nakass suurõ helüga`ikma. Tervelt kolm nädälit käve ma Annat`hoitmah, sõs`jaimi`üü' är', üt's ol'l üte üü, tõdnõ tõdsõ üü, ma ol'li kolmanda üü. Preeksa lastõ kõrd ol'l, a`väega halv ilm, latsõt taha-as minnä'. Lät'si ma'.

Vaivalt saa ma palitu vaja`otsa`panda', ku Anna nakass jumalajutto minno`pallõmma: „Juulakõnõ, läkel lat'silõ`vasta! Peräkõrd nakasõ üle järve tulõma, satasõs`sisse!”

Ma püvvä Annat kõigipäidi meelütä', üt'le: „Murõhtagu-õi'! Tulõ-õi latsõs`säantsega'! Oka om jo üistvõtja ja plaaniandja, tuu om tark lat's, terräv nigu nõgõl', tuu naka-ait tulõma, ei lasõt tõisil kat tulla'!”

Anna eik kuulõki mu juttu, mugu vaak: „Läke iks läke', läke iks läke'!”

Pañnimi sõs`rõivillõ ja`naksi`astma. Järv ol'l`väega sobinalla' ja`mulka täüs. Ku paks lumi iä pääl, sis Preeksa järv alasi`kүүлi, jää-äs kunagik`kүүлmalla'.

Meher`rajõ`mulka iä`sisse, et sis kalat tulõva`mulka mano, ei läpähtü är'. Kaek ku järv koolõss, sõs tulõ kala kүүл. Suurõ'`ahnigu nigu rušk`kinda' tulõva noidõ järve`mulka mano`hõngu`haardma. Egäüt's hoit umma ello.

Soejulgusi lät'simi iks edesi, äkki ol'l üt's rapsahuss ni Annakõnõ sulpsahut`järve, ol'l kõgõ`iäga vjij seeh. Pää ol'l iä pääl, muidokihä vjijn, jala' jo iä all. Mõtli et ma naka`täñni et: „Tulkõ appi!” A täñitäk ka ilodu, puul`päävä üü!

Põlvile lät'si iks eiä piteh ja kisi tuud Annat. Mat tei rahu meelegat tüüd nigu

umah kotoh, es mõista midägip pelädä? Ma sai Anna tyy suurõ `kiskmisega viijst iä pääle ja võt'i timä `pisti. Tiä ol'l jo meeeldäk ku ma üless võt'i. No kavvass timä elänü? Suu ja silmä? ol'lim muta täüs, timä ol'l üleni `muaga nigu t'siga. Kihä no sääne määne ol'l, a `rõiva iks ol'lim `muaga? Keskjärveh olnu viij hullõmb, sääl om `väega süvä, vaivald mi säält eloga olõss päsnü?!

Veerest ol'l järv kotussildõ `ohkõnõ ja lumbih, a kotussildõ ol'l viij süvä. Nivõrd ol'l õnnõ, et tyy tulõkipõn sinnä? latõrna `sisse jäi, püme hüsi ei olõss tennüs sääl mitte midägi? Mul no aig sääl pelädä?, ma `naksi hoolõgat `tjühü ja jummal' tennät pästi timä ni `pässi esik kah. Ku `pelgämmä `naanu, jäänü Anna `järve. Egas mul `joudu nipal'lo olõ-õs, ma `märko pite kisi ja `puhksi.

Keskjüü `aigu `naksimi Uuri pääle minemä, tji ol'l nigu üt's lumõ pask. Kotoh ol'l sannakõnõ lämmi `õkva ku pot't. Mõsimi `hindä ilostõ `puhtass ja kasõmi `rõivak ka muast ar? Ännal ol'l hüä mii'l, et elovaim `sisse jäi.

Tõõnõ päiv kõik' kait tyyd `hauda ja imehtelli?: „Kuiss sa ummõht `julksis sinnä iä veere pääle minnä? Iä jo murruss! Järve veerehki om süvä, sul olnuk `kerge uppuda?, sinnäs sa uma elo `jätnü?!”

Kas mat teesi, et järve `kujumise aigu iä nii pehme om! Mul ol'l päahn üt's ainukõnõ mõtõ?, et Anna piat ruttu viijst `vällä `kiskma, muido upuss ar? `Pelgämist tulõ-õs `mii'ldegi. Ku ma `pelgämmä `naanu?, ma lännü-üs `lähkohegi, `kaenuk kuiss pakku saanu?.

Jutustanud Juula Pilt (sünd. 1880)

Seto, Kosselka küla

`Vasta vanna `aigu om no elo tõõsõsagamanõ

Meil ol'liv vanast nurmõ pääl ka kõigipooli lätte?, a no ommal lätte ark kuionu?. Seo uja om ka `väikene `vasta vanna `aigu. Tah mäki `vaihhõl ol'l `väega suur' uja, juusk nigu habisi. Uja veereh ol'l `veškivi, mia jahvat' kõkkõ leeväst ni eläjille. No om uja `väikesest jäänü?, olõ-õik kivvi ei `jauhmist.

Mäe ol'li `iädse, ku `viija viij vali, sis ütest mäest lasi reki vai pedäjä `ossõ pääl `alla, `tõistõ mäkke üless. `Poiskõsõ ni `tütrukõsõk kõõ `liugli?. No kääväl latsõk koolih, läpe-eil livvõlda?. Vanast lat'sil kooli `suündust olõ-õs, koolimaia olõ-õs olõmahki?. Päivi-kat'si kua puul ol'l kuul'. Kua puult käve kat's last koolih, sääl ol'l kuul' kat's `päivä. Kua puult käve üt's lat's, sääl ol'l päävä inne. Kua puul ol'l kuul', säält sis `lat'si raviti kah. Vanast es piak `kuuli minemä, kiä umma hoodat lät's, tyy lät's, egas `kiäki sudida-as. Umast küläst ol'l nuyr' poiss oppaja. Latsõ? indsitelli? inne ja `opli `vasta, `pelgä-äs oppajat. Tyy võidsõ `pessäk kah, ku latsõs sõnna

`kullõ-õs. A ilodu om tõõsõ last `pesmä `naada?

Külä kari käve kokko. `Väega suur` külä. Egal talol ol'l nel'li-viis eläjät, kõik`
`aeti ütte. Pääkaruss ol'l iks vanõb, kiä noid `lat'si rätit', kost käändä? ja kohe aia? Inne `päivä käve pääkaruss iks küllä piteh, `puhkõ trupa, ai `naisi `lehmi `nüsmä. Ku `karja `mõtsa naass ajama, sis käve tõist `vyyuri puhk'. Hummogult ai karä `mõtsa, pääväkene olõ-õs viil nõsnu?, õdagult kodo `aeti, ol'l pääväkene jo jumalih. Hummogult `tahtu-us karjalatsõkõist ni `varra üless aia?, mak känge asõma pääl latsõl jalakik kiñni?, sis ai latsõ üless. Uni om jo magusap mett, ahi `armap immä! Karalatsõl ol'l pjugsiharost njardsunõ kot'ikõnõ puusa pääl. `Võidu võiõti leeväle pääle, leeväpöörändüsekesep `pañti kokko, mähästi `kapstalehe `sisse, tsusati kot'ti. Ku kõtt tühäst lät's, säält lat's võt't ja haugass.

`Versta kat's kohe tougati `lehmi `süümä. Säält jälk kodo tagasi, iks tuust mäest `alla, `seohu mäkke üless. Lehm tul'l `kangõ kuumagak kodo, ol'l kii'gi suust väläh, lõõdsut' kõõ kihäga?. Mundvyyuri `pel'ksi et ärl lõpõss. Vanast nüssi kol' `lehmä ar?, saa-as nipal'lo `piimä, ku no ütest. Nõnaedine ol'l vanast eläjäkeisil kõhn, selle anna-as `piimä kah.

Ku `pilkuist olõ-õi, sis `kitsusõh är? elät, a `võhklusõh jovva-aik `kuigi ellä?. Mij `el'li üteh, koltõiskümme `aastaiga kolm `veljä ol'li üteh. Sis poisin `naksi esäle `ütlemä et : „Jagagõ mijk `kolmõ `päähä, latsõl läävä jo suurõst, meil ka vaest tulõ kuna eräle minnä?.”

No sis nimä jai? tuu kraami `kolmõ `päähä. Mij ol'li kat's noorikõt, sis ka mijv viil üteh `präädi, üteh mõsi `mõsku. Tuud olõ-õs kunagi, et mijv vaest t'sirgu vai `puusli `muudu ol'li, et sõnna `kualõ `üttele-es. Kuagit taha-as `kualõ halvastõ üldä?. Eloh tulõhtu kõkkõ, sõnavahet ka ol'l, a lasi halva sõna läbi `kõrvu, peräst `jälki ol'l vaia `hõste olla?. Kuiss sa `saadõ vihha pitä?, ku timä `präätäss, a mat tal'lita viil eläjit! Tüü jo üt'ine! Ega nädäli küdseti suur` leib. Suur` tsõõrik `vasna ol'l, kõgõ katõgese kasti, olõ-õs `kualõgi rassõ. Üt'sindä saanuki-is nik kohhel leib. Katõgese kasti iks `kõrda piteh är?, sai leibki kõrraline. Olõ-õs meil tüüj asonõ, es nurm risonõ. Kõkkõ tul'l tetäm `märko piteh. Ku mõista-as, sis näl'g näüdäss, ohk opass. Mijh hät'ti jää-äs.

Vanast kah `ahnust ja sikkust ol'l pal'lo, noorilõ `pilkuist kah. Muni läpe-es kodo tullas `süümä, haugass leeväpala külest suutävve, visass edesi ja jälp `põimsõ seeniss ku leeväpalani sai, sis jälh haugass. Olõ-õs ao viidüst `süümisega. Muni `ihna-as `jalgu kiñnik `kängi, et kängine kuluss ar?. Kat's `tütrikku ol'lin nurmõh kõõ pal'astõ `jalguga?, rüä `kandsaga ol'li jalak kõõ veridse. Nuuj jala? jovvaki-is `tervest saia?.

Jutustanud Anne Järveots (sünd. 1887)

VÄHEMTUNTUD SÕNU

`ahnik, om. `ahnigu	– ahven
`aiksahe	– aegsasti
`aitjumma	– aitäh
`aoviidüss, om. `aoviidüse	– ajaviide
apar', om. abara, os. abarat	– avar, lahe
asatama ⁵ , da-t. asatada [?]	– leludega mängima
ask, om. aso	– prügi
asonõ. om. asotsõ	– prügine
`atma, da-t. atta [?] , imp. timä at'te	– vilja parsile ahtma
egä, om. iä, os. ekä	– jää
`eht'mä, minemä eht'mä	– minema asutama
enämbüsi	– enamasti
esi [?] ~ eß	– ise
`haardma, `hõngu `haardma	– natuke puhkama, hingama
`haarduma, da-t. `haarduda [?]	– jätkuma
habisama, da-t. habista [?]	– kohisema
hagõma, da-t. hakõ [?]	– hurjutama
hahk, om. haha	– hall
haigutõllõmä, da-t. haigutõlla [?]	– korduvalt haigutama
`haisama, da-t. haisada [?]	– haisema
hal'ass, om. `hal'la	– haljas
halõstuss, om. halõstusõ	– halastus
hamõh, om. `hammõ	– särk
hand, om. hanna	– händ, saba
`hapnama, da-t. hapada [?]	– hapnema
haugahtama, da-t. haugahta [?]	– korraks haugatama
haugahutma, da-t. haugahuta [?]	– äkki haugatama
`haukama, da-t. haugada [?]	– hammustama
helgetämä, da-t. helgetä [?]	– väga kuumalt paistma (päikese k.)
`hellämä, da-t. hellädä [?]	– hoolitsema, hellitavalt suhtuma
`herne [?] m. nim.	– rõuged

⁵ Vanima põlvkonna kõnepruugis on kaasrõhulise silbi järel *mm* (*asatamma, haugahtamma, helgetämmä, häälitämmä, kirotamma, parandamma* jne.), sõnastikus on piirdunud noorematele harjumusliku *m-ga*.

hii!
hiidüskellemä, da-t. hiidüskellä?
hiidütellemä, da-t. hiidütellä?
hiitämä, da-t. hiidädä?
hinnästpiteh
hirnahtama, da-t. hirnahta?
hirs, om. hirre
hoi, os. hoid, m. os. hoijõ
hoitma, da-t. hoita?
hopõn, om. hobõsõ
huhmõr, om. huhmrõ

huhtma, da-t. huhta?, min. ma hohe
hõkõrdõllõma, da-t. hõkõrdõlla?
hõngutama, da-t. hõnguta?
häbeläss, om. häbeläse
häbendellemä, da-t. häbendellä?
hähä? m. nim., m. sisseütl. hähki
hämmätüss, om. hämmätüse
hämmüümä, da-t. hämmüüdä?
härmävitäi, om. härmävidäjä
häälitšämä, da-t. häälidä?
hääüläss, om. hääülä
höste
hüdsi, om. hüdse, os. hüst
hüpiskellemä, da-t. hüpiskellä?
hüppä
hürähüss, om. hürähüse
iihn ~ iin
iispä, om. iispävä
ikahutma, da-t. ikahuta?
ikma, da-t. ikkõ?
illakult
ilodu
ilotõllõma, da-t.ilotõlla?
imehtellemä, da-t. imehtellä?
indsile
indsitellemä, da-t. indsitellä?
indsitämä, da-t. indsitä?
innevanast

– vaata, näe!
 – korduvalt ehnuma
 – kedagi korduvalt ehmatama
 – pikali heitma
 – rase
 – korraaks hirnatama
 – õrs, latt
 – kangapool, kääv
 – hoidma
 – hobune
 – uhmer, puust õõnestatud nõu toitainete
 tampimiseks
 – loputama
 – lõkerdama
 – õige natuke lisama
 – häbelik
 – häbenema
 – pulmad
 – soust, kaste
 – märguma
 – ämblik
 – silitama, maiuspaladega meelitama
 – häbelik
 – hästi
 – süsi
 – korduvalt hüplema
 – huupi, asjatult
 – urin
 – ees
 – esmaspäev
 – pisut nutma
 – nutma
 – hiljuti
 – inetu
 – lõbutsema
 – imetlema
 – irvi
 – pidevalt itsitama
 – itsitama
 – muiste

inämbüsi
`iäne
`jahtuma, da-t. `jahtuda?
jalapat`tu
`jalgapannuss, om. `jalgapannusõ
jaluts`, om. jalutsi
jauh
`jauhma, da-t. `jauhha?
`jauhmine
joht
joud, om. jovvu, os. `joudu
jumalih
`jälki?
järv, järve `kүүлmine
jüvä, os. jüvvä
`kaaha
`kaartõ? m. nim.
kablutama, da-t. kabluta?
kabõl', om. kabla, os. `kapla
`kaejat`si? m. nim.
kahr, om. kahru, os. `kahru
kammits, om. kammidsa

kapuda? m. nim.
`karman, om. `karmani
karuss, om. kårusõ
kasima, da-t. kaási?
kasoma, da-t. kasso?
keress, om. kerese
ke`gütämä, da-t. ke`gütä?
kesev, om. kesvä
kihäplaan, om. kihäplaani
`kimmähe
kink
`kinka?
`kinkass
kipp, om. kipi, os. kippi
kirotama, da-t. kirotä?
kirähtämä, da-t. kirähtä?

– enamasti
 – jääne
 – jahtuma
 – jalapaksune
 – jalats
 – voodi jalgadepoolne ots
 – jahu
 – jahvatama
 – jahvatamine
 – küll mitte
 – jõud
 – loojas (päikese k.)
 – jällegi
 – kalade suremine järves hapniku puudusel
 – rukkijahuedelik, ivaleem
 – kobarasse, üksteise kõrvale
 – räädast
 – kariloomi söödi peale köide panema
 – nõör
 – katsikud, äsjasündinu ja ta ema vaatamas
 käämised
 – karu
 – nõörist keerutatud köidis looma jalgade
 kammitsemiseks
 – pikad villased sukad
 – tasku
 – karjane
 – koristama
 – kasvama
 – keris, põllukividega kaetud ahjupealne
 – kergitama, tõstma
 – oder
 – välimus
 – kindlasti
 – kelle
 – kellega
 – kellega siis
 – kibu
 – kirjutama
 – äkki korraks kirema

<i>`kiskuma</i> , da-t. <i>`kiskuda</i> [?]	– lõhastuma
<i>kitseväärt</i>	– kitsevõrra, niivõrd vähe kui kitsest
<i>`kitsuss</i> , om. <i>`kitsusõ</i> [?]	– kitsikus, vaesus
<i>kobsa_auss</i> , om. <i>kobsa_ausõ</i>	– kobin
<i>kodapoolinõ</i> , om. <i>kodapoolitsõ</i>	– kodakondne, majuline
<i>kohhel</i> , om. <i>kohela</i>	– kohev
<i>kolgits</i> , om. <i>kolgitsa</i>	– lõuguti
<i>`kol'kma</i> , da-t. <i>`kol'ki</i> [?]	– lõugutama
<i>`koltõiskümme</i>	– kolmteist
<i>kooliline</i> , om. <i>koolilise</i>	– koolilaps
<i>kooloperä</i> , <i>kooloperä</i> , os. <i>-perrä</i>	– noorest juurtega maast üleskistud kasest lõögiriist, surmariist
<i>koorahutma</i> , da-t. <i>koorahuta</i> [?]	– kiiruga koorima
<i>kopahutma</i> , da-t. <i>kopahuta</i> [?]	– kergelt koputama
<i>`korgõp</i> , om. <i>`korgõpa</i>	– kõrgem
<i>kośa</i> [?] m. nim.	– kosjad
<i>kośaviin</i>	– kosjaviin
<i>kotuss</i> , om. <i>kotusõ</i>	– koht
<i>kotussildõ</i> [?]	– kohati
<i>krabat</i> ~ <i>kravat</i> [?] , om. <i>krabati</i>	– seinäärne laudadest magamisase rehetares
<i>krõngsih</i>	– krõnksus
<i>kua</i>	– kes, kumb
<i>`kuagi</i> [?]	– keegi, kumbki
<i>kuioma</i> , da-t. <i>kuioda</i> [?]	– kuivama
<i>kul' liskõllõma</i> , da-t. <i>kul' liskõlla</i> [?]	– korduvalt salaja kuulama
<i>kumbahutma</i> , da-t. <i>kumbahuta</i> [?]	– kord või paar kobama
<i>kungahuss</i> , om. <i>kungahusõ</i>	– sületäis
<i>`kunguma</i> , da-t. <i>`kunguda</i> [?]	– maha kalduma
<i>kunigakulluss</i> , om. <i>kunigakullusõ</i>	– sõjaväeteenistus
<i>kuppuma</i> , da-t. <i>kuppuda</i> [?]	– kergelt keema
<i>kuul</i> , om. <i>koolu</i>	– surm, suremine
<i>`kuulma</i> , da-t. <i>koolda</i> [?]	– surema
<i>kuusõkukk</i> , om. <i>kuusõkuku</i>	– kuusekäbi
<i>kuvva</i>	– kumba
<i>kõhr</i> , om. <i>kõhri</i> , os. <i>`kõhri</i>	– turi
<i>kõivisto</i>	– kaasik
<i>kõlguss</i> , om. <i>kõlgusõ</i> , os. <i>kõlgust</i>	– õlgede panipaik
<i>kõnõrusõ</i> [?] m. nim.	– ristluud
<i>`kõrdapite</i>	– korralikult

- kõrsi*
kõvastõ[?]
kõõ
˚kāk'mä, da-t. kāk'ki[?]
käküss, om. kāküse
kängine, om. kängidse
˚kängmä, ˚jalgu ˚kängmä, da-t. ˚kängi[?]
kärdsähtämä, da-t. kärdsähtä[?]
käänähütma, da-t. käänähütä[?]
käänätüss, om. käänätüse
kööds, om. köüdse, os. köüst
küdsämä, da-t. kütsä[?]
kükähtämä, da-t. kükähtä[?]
küttüma, da-t. küttüidä[?]
kütüss, om. kütüse
küüdsitämä, da-t. küüdsitä[?]
˚küündüma, da-t. ˚küündüidä[?]
ladõv, om. ladva
lagja, om. laja, os. lakja
lagõ,õss
lahaspuul', om. lahaspoolõ
˚lahksõma, da-t. lahasta[?]
˚lainalla[?]
˚lakja
˚lakma, da-t. lakku[?]
˚lapju, os. ˚lapjut
lapõh, om. lappõ, os. lapõt
leeväkands, om. leeväkandsu
lemmige[?] m. nim.
lepistü
ligõhõss
liigahutma, da-t. liigahuta[?]
liinijaan, om. liinijaani
likõ, om. likõ ~ ligõhõ
linakolga, om. linakolkma
linakolkmine, om. linakolkmise
lipõ, os. libõhõt
litsahutma, da-t. litsahuta[?]
loomalaoss, om. loomalaosõ
lopahutma, da-t. lopahuta[?]
- kõrte kombel
 – kõvasti, tugevasti
 – kogu aeg
 – peitma
 – peidukoht
 – kängits, jalanõu
 – jalgu kängitsema
 – kärgatama (pikse k.)
 – korraaks käänama
 – käänak, teelahe
 – köis
 – küpsema, küpsetama
 – korraaks kükitama
 – küdema
 – kütis
 – küünistama, küüntega kraapima
 – ulatuma, jätkuma
 – latv
 – lai
 – lagedaks
 – lõhandik
 – katki rebima
 – lainetamas
 – laiali
 – lakkuma
 – labidas
 – sea küljeliha
 – leivakannikas, leivaotsake
 – takud
 – lepestik
 – märjaks
 – korraaks liigutama
 – joonlaud
 – märg
 – murtud linapeo
 – linavarte murdmine lõugutiga
 – tuhaleheline
 – pisut litsuma
 – taimelava
 – pisut loputama ehk uhtma

lubahama, da-t. lubada?
lubahuss, om. lubahuse
lumþ, om. lumbi
lumõhärm, om. lumõhärmä
lum, om. looma
lõhmuss
lõhmussniids, om. lõhmussniidse
lõmm, om. lõmmu

lõmpma, da-t. lõmpi?
lõpma, da-t. lõppõ?
lõõdsutama, da-t. lõõdsuta?
lägüenä, da-t. lägüenedä?
lähköhe
lähätüenä, da-t. lähätüedä?
lämmistämä, da-t. lämmistä?
lämmäp, om. lämmäbä
länik, om. läniigu, os. länikut
läpp, om. läpu, os. läppü
läpähtüenä, da-t. läpähtüedä?
läädsä? m. nim.
läügähtüenä, da-t. läügähtüedä?
läügähüss, om. läügähüse
läütämä, da-t. läüädä?
löüdmä, da-t. löüädä?
maaha
magahama ~ magama,
da-t. maada? ~ magada?
mago, om. mao, os. mako
magu, om. mau, os. maku
maik, om. maigu
makjass, om. makja
meeleldä?
meeleine
minka?
minkass
minkperäst
molohk, om. molohka
muda, om. mua, os. muta
mudalanõ, om. mudalasõ

– lubama
– lubadus
– lomþ
– härmatis
– taim
– pärn
– pärnaniin
– kooritud kuusepakk peergude
kiskumiseks
– lõmpima
– surema
– hingeldama
– süttima
– lähedale
– kuppuma
– soojendama
– soojem
– kaanega puust toidunõu
– lomþ, jääauk
– lämbuma
– leetrid
– järsku süttima
– kiire hoop
– süütama
– leidma
– maha
– magama

– magu
– maitse
– maitse
– maias
– meelemärguseta
– meelepärane
– millega
– millega siis
– millepärest, miks
– murakas
– pori
– väike putukas

muhutõbi, om. *muhutõvõ*, os. *muhutõpõ*
muidokihä
`mundvyyuri
muni, om. *munõ*, os. *mund*
murõhtama, da-t. *murõhta*[?]
`mõskuma, da-t. *`mõskuda*[?]
`mähksemä, da-t. *mähästä*[?]
mälehtüss, om. *mälehtüise*
märk, om. *märgu*
`märkupite
mühk', om. *mühü*, os. *`mühkü*
naarahtama, da-t. *naarahta*[?]
nagõl', om. *nagla*, os. *`nakla*
nakõr, om. *`nagrõ*
napp, om. *napi*, os. *nappi*
napu[?] m. nim. , m. os. *nappõ*
ni
nika
njarts, om. *njardsu*
`nuhklõma, da-t. *nohelda*[?]
nurmik, om. *nurmigu*
nõdõrm, om. *nõdõrmu*
nõna, om. *nõna*, os. *nõnna*
`nõstma, da-t. *`nõsta*[?]
nõsõma, da-t. *nõsta*[?]
nühr, om. *nührü*
nühähütmä, da-t. *nühähütä*[?]
`nüsmä, da-t. *`nüssä*[?]
ohk, om. *ohu*
`oiduma, da-t. *`oiduda*[?]
`oplõma, da-t. *opõlda*[?]
oppaja, os. *oppajat*
oppuss, om. *oppusõ*
orõhtõllõma, da-t. *orõhtõlla*[?]
ossõndama, da-t. *ossõnda*[?]
otspaja

pada, om. *paa*, os. *pata*
pagõhõma,
 da-t. *`paeda*[?], *timä pagõhõss* ~ *pakõ*

– hobuste haigus
 – muu keha, ülejäänud kehaosa
 – mõnikord
 – mõni
 – muret tundma, muretsema
 – korduvalt pestud saama
 – kiiruga kergelt mähkima
 – mäletsemine, mälumine
 – mõistus, arusaamine
 – mõistusega, arukalt
 – (pirru) kubu
 – naeratama
 – nael (vana raskusmõõt)
 – naeris
 – painutatud kerega karp toidu panemiseks
 – pikad rukkioled
 – ja, samuti (*emä ni esä*)
 – niikaua, kuni, seni
 – riideräbal
 – nuhtlema, karistama
 – puust toidunõu toidu nurme viimiseks
 – hällivibu
 – nina
 – tõstma, kergitama
 – tõusma, kerkima
 – nüri
 – pisut nühkima
 – lüpsma
 – häda, ohkamine
 – vee all olema, vees ujuma
 – osatama, teise sõnu mõnitavalt kordama
 – kooliõpetaja
 – õpetus
 – oigama
 – oksendama
 – leitseauk rehetares suitsu väljajuhtimiseks
 – pada, keedunõu
 – põgenema

pahanama, da-t. *pahanada*[?]
pahr, om. *pahru*, os. `pahru
painiids, om. *painiidse*, os. *painiist*
palahama, da-t. *palada*[?],

timä palahass ~ *palla*
pallaj, om. *palaja*
pallapuul', om. *pallapoolõ*
palohk, om. *palohka*
palotama, da-t. *palota*[?]
par'k, om. *pargi*
par's, om. *parrõ*, os. *part*
pel'gämä, da-t. *pelädä*[?]
peräkõrd
pess, om. *pessu*
peten, maad *peten*
piimäpüüt, om. *piimäpüti*

pilahk', om. *pilahki*
pilkuss, om. `pilkusõ
piinok'k, om. *piinok'i*
pino, os. *pinno*
pard, om. *pirru*, os. `pirdu
pisa ja *pinna*
pistü

piutamisi
plagsahuss, om. *plagsahusõ*
plak'likanõ, om. `plak'likadsõ
poka[?] m. nim., m. os. *pokkõ*
posima, da-t. *po'ssi*[?]
präätamä, da-t. `präätä[?], imp. *niäp`präädi*[?]
puhksõma, da-t. *puhasta*[?]
puhtõ[?] m. nim., m. os. `puhtiid
putahutma, da-t. *putahuta*[?]
puul'päiv, om. *puul'pävä*
puusli os. `puuslit
puut, om. *puuda*, os. `puuta
põhtja, sisseütl. `põhtjahe
põimma, da-t. `põima[?]
pähn, om. *pähnä*, os. `pähnä
pähüdselaud, om. *pähüdselavva*

– pahanema
– kult
– pajuniin
– heinu kaarutama

– voodilina
– valge takune või linane lahtseelik
– pohl
– põletama
– salk, trobikond
– rehetoa taladel asetsev latt
– kartma
– viimati
– pehmeks keedetud ja kuivatatud tael
– pidi, maad pidi
– kahe põhjaga puust piimanõu, väike lähker
– peerupiht
– pilkamine
– koerakoonlane
– püstroigastest suvekööök
– peerg
– pihuks ja põrmuks
– püsti
– pikuti
– plaksak
– laiguline
– rõuged
– posima, sõnadega arstima
– ketrama
– natuke puhuma
– peied, matusepidu
– kergelt puudutama
– laupäev
– puuslik, jumalakuju, pühakupilt
– puud (endine raskusmõõt)
– rehealune, põhu panipaik
– sirbiga vilja lõikama
– pärn
– peatsilaud, voodi peapoolne otsalaud

pähüts, om. pähüdse, os. pähüist
 `päähä
 pääkyul', om. pääkooli
 pöörändüß, om. pöörändüse
 pühendamä, da-t. pühendä?
 `pühksemä, da-t. pühästä?
 `pühkümä, da-t. `pühküädä?
 pümehüsi
 pümme, om. pümme, os. püme, et
 rabahama ~ rabama, da-t. rapa?
 radoaig, om. radoajo
 ratass, os. ratast
 ratast tegemä
 rattanaba, os. rattanapa
 rattatsõõr', om. rattatsõõri
 ravitsama, da-t. ravida?
 repp, om. repi, os. reppi
 riih, om. rehe, sisseüt. `rihte ~ `riihhede
 rinnah
 ripakalla?
 risonõ, om. risotsõ
 `rištjät'si? m. nim.
 roodjass, om. `ruudja
 rossõ?, om. `rossõ, os. rossõt
 ruga, om. rua, os. ruka
 rukussihe
 `ruškkinnass, om. `ruškkinda
 `ruustli, os. `ruustlit
 rõibõh, om. `rõipõ, os. rõibõht
 räni, om. räni, os. ränni
 räss, om. rässa, os. `rässä
 rätitämä (vene laen), da-t. rätitä?
 rääbüsnik, om. rääbüsniku
 räuß, om. räußä, os. `räüssä
 röögähtämä, da-t. röögähtä?
 röögähüß, om. röögähüse
 röögähütmä, da-t. röögähütä?
 rüäkands, om. rüäkandsu
 `rüüplikandõ, om. `rüüplikatsõ
 sagõ, õlõ

– peats, voodi peapoolne ots
 – pähe
 – kiriklik leeriopetus
 – üle leiva lõigatud leivaviilukas
 – kiruma, vanduma
 – kergelt pühkima
 – pühitud saama
 – pimesi, pimedast peast
 – pime
 – linu linaluudest puhtaks ropsima
 – huntide jooksuäeg veebruaris
 – vokk
 – ketrama
 – rattarumm
 – vankriratas
 – toitma
 – trepp
 – (Har) rehi
 – reas
 – ripakil
 – prügine, prahine
 – ristsed
 – roovik
 – rooste
 – saad
 – kägarasse
 – labakinnas, käpik
 – kanepitemp
 – raibe
 – tulekivi
 – rahe
 – organiseerima, korraldama
 – rääbisepüüdja
 – rahe
 – äkki röögatama
 – röögatus
 – kord või paar äkki röögatama
 – rukkikõrs, rukki tüükad
 – rööplik, roopaid täis
 – sagedasti

saisatõllõma, da-t. *saisatõlla*?
salahusi
sarla? m. nim., m. os. `sarlu
sau, om. *sau* ~ *savvu*, os. `savvu
sautarõ, os. `sautarrõ
seo, om. *seo*, os. *seod*
servätüss, om. *servätüse*, os. *servätüst*
siib, om. *siiva*, os. `siiba
siir, om. *seere*, os. *siirt*
sikkus, om. *sikkusõ*
siís, om. *siísi*, os. `siísi
sobinalla?
soejulgusi
solama, da-t. *solla*?
suditama (vene laen), da-t. *sudita*?
suga, om. *sua*, os. *suka*

sugarakõnõ, om. *sugarakõsõ*

suigahtama, da-t. *suigahta*?
sukar, om. *sugara*
sulpsahutma, da-t. *sulpsahuta*?
survinui, om. *survinuia*

suurma? m. nim.
sõnaline, om. *sõnalise*
sõnavahe, os. *sõnavahet*
sõnn, om. *sõnni*, os. `sõnni
sõno ikma
sõnotama, da-t. *sõnota*?
sõnotõllõma, da-t. *sõnotõlla*?
sõsar, om. *sõsara*, os. *sõsard*
sõõrd, om. *sõõru*, os. `sõõrdu
sõõrdma, da-t. `sõõru?

sõõrduma, da-t. `sõõrduda?
sündjät'si? m. nim.
süttüma, da-t. *süttüda*?
süvembähe
süvä, om. *süvä*, os. *süvvä*

– korduvalt seisatama
 – salaja
 – sarlakid
 – suits
 – suitsutare
 – see (siinsamas viibija kohta)
 – rüübe
 – tiib
 – sää
 – ihnsus, kitsidus
 – sõjaaegne riisuja
 – lumesodi täis
 – kartlikult
 – sulama
 – kohut mõistma
 – vahend kanga koelõngade kinni-
 lõõmiseks
 – peerulõmmust raiutud särmeke, peenem
 halg
 – pisut tukkuma, tukastama
 – särme, millest peerge kistakse
 – äkki vette sulpsatama
 – pekli, uhmrinui, millega uhmrise teri
 peeneks suruti
 – tangud
 – sõnakuulelik, sõnapidaja
 – erimeelsus kõnes, erimeelne ütlemine
 – isasloom, täkk, jää
 – itkema, nutulaulu esitama
 – pahanama, tõrelema
 – korduvalt sõnelema
 – õde
 – ale
 – sõelaga ringiratast keerutades viljast
 prahti eemaldama
 – enne lüpsi piima nisadesse koguma
 – rõõmuteated lapse sündimise kohta
 – paranema, terveks saama
 – sügavamale
 – sügav

<i>taa</i>	– see , kuuldekaugusest eemalolija
<i>tagõl'</i> , om. <i>tagla</i> , os. <i>`takla</i>	– tacl, puukäs
<i>tahass</i> , om. <i>`tahta</i> , os. <i>tahast</i>	– kerkimata taigen
<i>`tahtuma</i> , da-t. <i>`tahtuda?</i>	– tahtmist olema
<i>`taitsa</i> , os. <i>`taitsat</i>	– arukas, mõistlik
<i>takahn</i>	– taga, järel
<i>tan</i>	– siin
<i>tappuma</i> , da-t. <i>tappuda?</i>	– tapetud saama
<i>`tarkuma</i> , da-t. <i>`tarkuda?</i>	– pärast suurt purjutamist kainenema
<i>tegemä</i> , ratast <i>tegemä</i> (Har)	– vokki ketrama
<i>terveh</i> , om. <i>`terve</i> , os. <i>terveht</i>	– terve
<i>tijid</i> , om. <i>tiiu</i> , os. <i>`tjüdu</i>	– teadmine
<i>timp'</i> , om. <i>timbi</i> , os. <i>`imipi</i>	– temp, kanepiseemne tambe
<i>tjakk</i> , om. <i>tjaku</i> , os. <i>tjakku</i>	– täkk
<i>tõhk</i> , om. <i>tohu</i> , os. <i>`tohku</i>	– kasetoht
<i>toona?</i>	– mõni aeg tagasi, väga ammu
<i>totukõnõ</i> , om. <i>totukõsõ</i>	– tutukene
<i>`tougama</i> , da-t. <i>tougada?</i>	– tõukama, lükkama
<i>truba</i> , os. <i>trupa</i>	– pasun
<i>truksa</i> , os. <i>truksat</i>	– tragi, energiline
<i>t'siga</i> , om. <i>t'sia</i> , os. <i>t'sika</i>	– siga
<i>t'sipakõnõ</i> , om. <i>t'sipakõsõ</i>	– natuke
<i>tsjaagatama</i> , da-t. <i>tsjaagata?</i>	– valjuhäälselt tüli kiskuma
<i>tsjank</i> , om. <i>tsjangu</i> , os. <i>tsjanku</i>	– nokk
<i>tsjangukõnõ</i> , om. <i>tsjangukõsõ</i>	– nokakene
<i>tsorahuss</i> , om. <i>tsorahusõ</i>	– sorin
<i>`tsuskama</i> , da-t. <i>tsusada?</i>	– torkama, pistma
<i>`tsuskma</i> , da-t. <i>`tsuški?</i>	– torkima
<i>tsuyug</i> , om. <i>tsuvva</i> , os. <i>`tsuyga</i>	– pastel
<i>tsõdsõ</i> , os. <i>tsõtsõ</i>	– sõtse, isa õde
<i>tsõõr'</i> , om. <i>tsõõri</i> , os. <i>`tsõõri</i>	– sõõr
<i>tsõõrik</i> , om. <i>tsõõrigu</i> , os. <i>tsõõrikut</i>	– puust kaaneta kausina kasutatav toidunõu
<i>tuhkhaud</i> , om. <i>tuhkhavva</i>	– vanaaegne kolle
<i>tuhñak</i> , om. <i>tuhñagu</i> , os. <i>tuhñakut</i>	– laisk, saamatu inimene
<i>tulõhtuma</i> , da-t. <i>tulõhtuda?</i>	– ette tulema, juhtuma
<i>tuñpma</i> , da-t. <i>`tumpi?</i>	– tampima
<i>tõigahutma</i> , da-t. <i>tõigahuta?</i>	– korraks peaga noogutama
<i>tõngahutma</i> , da-t. <i>tõngahuta?</i>	– kord või paar noogutama
<i>tõngutama</i> , da-t. <i>tõnguta?</i>	– noogutama
<i>tõõsõsagamanõ</i>	– teistsugune

tänitämä, da-t. tänitä[?]
 `tänni nakama
 tänähütmä, da-t. tänähütä[?]
 täü, om. täü ~ tävvü, os. `tävvü
 tükä
 `tüühü
 ummahoodat
 ummõht
 unõhtama, da-t. unõhta[?]
 upin, om. ubina, maaupin
 `urbuma, da-t. `urbuda[?]
 `ussaid, om. `ussaia
 `vaarapiim, om. `vaarapiimä
 vagja, om. vaja, os. vakja
 vahr, om. vahru, os. `vahru
 `vahtsõst
 `vaiklik, om. `vaikligu
 `valksõma, da-t. valgsada[?]
 vannajalga
 va'ro, om. va'ro, os. va'ro
 va'rokaetus, om. va'rokaetusõ
 `vasna, os. `vasnat (vene laen)
 vatsk, om. vadsa, os. `vatska
 `veelang, om. `veelanga
 `veskivi ~ vesikivi
 videlemä, da-t. videldä[?]
 viganalõ, om. viganalõ, os. viganalõ
 vigurdõllõma, da-t. vigurdõlla[?]
 viis, om. viisu, os. `viisu
 `viitümä, da-t. `viitüdä[?]
 vikaht, om. vikahti, os. vikahtit
 vingahtama, da-t. vingahta[?]
 `virka
 virust'soro, os. virust'soro
 vitsanuhkluss, om. vitsanuhklusõ
 voonakõnõ, om. voonakõsõ
 võhl, om. võhlu, os. `võhlu
 `võhlus, om. `võhlusõ, os. `võhlust
 `võidma, da-t. `võida[?]
 `võl'sma, da-t. `võl'ssi[?]

– kisendama, karjuma
 – karjuma hakkama
 – äkki karjatama
 – kops
 – tükiviisi
 – tööle
 – omatahtsi, omal soovil
 – ometi
 – unustama
 – õun, kartul
 – leotamisel paisuma (herned)
 – õu
 – kohupiim
 – vai
 – võru
 – uuesti
 – vagune
 – sortsukese kaupa valama
 – rase
 – vari
 – peegel
 – leivavann, leivamõhk
 – õhuke tatrajahust pulmaleib
 – lõimelõng, lõim
 – veski
 – vedelema
 – vigan
 – naljatlema
 – viisk
 – viidetud saama (aja k.)
 – vikat
 – korraks vinguma
 – kiiresti
 – ahjutagune
 – vitsanuhtlus, peks
 – tallekene
 – kade ja õel inimene
 – kadedus, õelus
 – mingi võidega määrima
 – valetama

võrkma, da-t. võrki?
 vähämbälle
 õgev, om. õgva, os. õkva
 õhitsama, da-t. õhida?
 õigöllõ
 õng, om. õngõ, os. õngõ
 õngõh
 õngõrdama, da-t. õngõrda?
 õngõrdöllõma, da-t. õngõrdõlla?
 õngõvaldass, om. õngõvalta
 õnnahtuma, da-t. õnnahtuda?
 õnn, om. õnnõ, os. õnnõ
 õnnõlik, om. õnnõligu, os. õnnelikku
 ähinällä?
 ääsä?
 öüss, om. õüsse
 ümbretsõõri
 ütestüküst
 ütine
 üt'siotsõ
 üt'sipuinõ, om. üt'sipuidsõ
 üt'sisil'mi

– võimlema, end siia-sinna liigutama
 – vähemaks
 – õige, otse
 – hoolitsema, hellitama
 – õieti
 – õng
 – õnge otsas
 – vingerdama
 – vingerdama
 – õngeritv
 – õnnestuma
 – õnn
 – õnnelik
 – ahnelt, õhinal
 – äsja
 – esik
 – ümberringi
 – pidevalt, kogu aeg
 – ühine
 – järjest
 – ühest puust õõnestatud
 – üksisilmi, pidevalt

SISUKORD

EESSÕNA	3
VÕRU KIRJAVIISIST	5
VÕRUMAA KEELERÜHMADEST	9
Põhjarühm	10
Läänerühm	13
Lõunarühm	16
Idarühm	19
VORMIÕPETUS	21
SÕNALIIGID	22
KÄÄNDSÕNAD	24
Käänded	24
Põhi- ja peakäänded	25
NIMISÕNAD	26
<i>i</i> -mitmuse liikidest	27
<i>a</i> -tunnuseline <i>i</i> -mitmus	27
<i>u</i> -tunnuseline <i>i</i> -mitmus	28
<i>õ</i> -tunnuseline <i>i</i> -mitmus	29
<i>i</i> -tunnusega mitmuse käänamisest	30
Ühesilbiliste sõnade käänamine	31
<i>ne</i> - ja <i>s</i> -lõpuliste sõnade käänamine	32
Kolme- ja enamasilbiliste sõnade käänamine	32
Astmevahelduslike sõnade käänamine	33
<i>h</i> - ja [?] -lõpuliste sõnade käänamine	34
OMADUSSÕNAD	35
ARVSÕNAD	38
ASESÕNAD	39
Asesõnade käänamine	40

PÖÖRDSÕNAD	44
Tegusõna pöördelised vormid	45
Tegusõna käändelised vormid	46
Kõneviisid	47
Kindel kõneviis	47
Käskiv kõneviis	48
Tingiv kõneviis	48
Kaudne kõneviis	49
Mõni sõna potentsiaalist	50
Võru pöörd sõnade eripärast	51
TEKSTID	57
<i>Piinokõst ja sissest</i> (Põlva)	57
<i>Vanast ol' elo rassõ</i> (Räpina)	58
<i>Paron Rennekambi kal'liss lita</i> (Kanepi)	59
<i>Vanaaolitsest elost</i> (Urvaste)	61
<i>Tülü maa peräst</i> (Urvaste)	62
<i>Kütüsmaast, linast ja kanepist</i> (Urvaste)	64
<i>Rahvaarst Suri</i> (Karula)	65
<i>Orjaaost</i> (Hargla)	66
<i>Latsõpõlv</i> (Rõuge)	67
<i>Suvidsõ räüisä ja lumõsao?</i> (Rõuge)	69
<i>Ku järv koolõss</i> (Vahtsõliina)	70
<i>Vasta vanna `aigu om no elo tõõsõsagamanõ</i> (Seto)	71
VÄHEMTUNTUD SÕNU	73

HELLA KEEM

VÕRU
KEEL

VÕRU KEEL

EMAKEELE SELTS

www.books2ebooks.eu